

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Ekonomi ve Finans Bilim Dalı

**KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1990-2019)**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa BELİR

Danışman

Doç. Dr. Deniz ŞİŞMAN

İstanbul – 2021

TEZ TANITIM FORMU

- Yazar Adı Soyadı** : Mustafa BELİR
- Tezin Dili** : Türkçe
- Tezin Adı** : Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2019)
- Enstitü** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Anabilim Dalı** : Ekonomi ve Finans
- Tezin Türü** : Yüksek Lisans
- Tezin Tarihi** : 15.06.2021
- Sayfa Sayısı** : 169
- Tez Danışmanları** : Doç. Dr. Deniz ŞİŞMAN
- Dizin Terimleri** : Enflasyon, İşsizlik, Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Denetimi, Ekonomik Büyüme
- Türkçe Özet** : Çalışmada, vergi denetimi yaklaşımıyla Türkiye'nin son otuz yıldaki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü vergi denetimi yaklaşımı ile tahmin edilerek, gayri safi yurt içi hasıla verileri ile kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.
- Dağıtım Listesi** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Ekonomi ve Finans Bilim Dalı

**KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1990-2019)**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa BELİR

Danışman

Doç. Dr. Deniz ŞİŞMAN

İstanbul – 2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mustafa BELİR

.../.../2021

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mustafa BELİR 'in Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2019) adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Ekonomi ve Finans anabilim dalı, Ekonomi ve Finans bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan *Doç. Dr. Deniz ŞİŞMAN*
(Danışman)

Üye *Dr. Öğr. Üyesi İlker İNMEZ*

Üye *Dr. Öğr. Üyesi Hülya YILMAZ*

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışanın temel amacı, Türkiye’de son otuz yıla ilişkin kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü vergi denetimi yaklaşımıyla tahmin etmek ve gayrı safi yurt içi hasıla verileri ile bu verilerin yıllar içindeki değişimi dikkate alınarak, ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonomi ilişkisinin teorik olarak açıklanmasıdır. Kayıt dışı ekonomi kavramı dünya literatürüne 1950’li yıllarda yer bulmaya başlamasına karşın bu faaliyetler 1970’li yıllara kadar hak ettiği ölçüde incelenememiştir. Resmi makamlar tarafından ölçülmesi zor olan bu faaliyetlerin ülke ekonomilerine kısa vadede katkı sağladığı ancak uzun vadede zararlı etkileri olduğu yönünde ampirik sonuçlara ulaşılmıştır. Kayıt dışı ekonomi devletin bilgisi dışında gerçekleşen faaliyetler olması nedeniyle kesin olarak hesaplanamayan ve belli yaklaşımlarla tahmin edilebilen bir kavramdır. Yapılan tahmin çalışmalarının gerçeğe ne derece yakın olduğu konusunda ise bir veri bulunmamaktadır.

Çalışmada, vergi denetimi yaklaşımıyla Türkiye’nin son otuz yıldaki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü vergi denetimi yaklaşımı ile tahmin edilerek, gayrı safi yurt içi hasıla verileri ile kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Devletin bilgisi dışında gerçekleştirilen faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi tüm dünya ülkelerinde farklı büyüklüklerde varlığını sürdürmektedir. Genel olarak hesaplamada çok sayıda tahmin yöntemi kullanılmasına karşın kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve ülke ekonomisindeki yeri hakkında kesin bir veriye ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin ülkelerin kayıtlı ekonomik büyüme verileri ve vergi kaynaklı hazine gelirlerini aşındırması sonucu ortaya çıkan olumsuz sonuçlar mükellef ve vergi boyutuyla daraltılmış biçimde ele alınarak bu belirsizliklerin azaltılmasına ve kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, İşsizlik, Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Denetimi, Ekonomik Büyüme.

SUMMARY

The main purpose of this employee is to estimate the size of the informal economy for the last thirty years in Turkey with the tax audit approach and to explain the relationship between economic growth and the informal economy theoretically, taking into account the gross domestic product data and the change in these data over the years. Although the concept of the informal economy began to find its place in the world literature in the 1950s, these activities could not be studied to the extent they deserve until the 1970s. Empirical conclusions have been reached that these activities, which are difficult to measure by official authorities, contribute to the economy of the country in the short term, but have harmful effects in the long term. The informal economy is a concept that cannot be calculated precisely and can be estimated with certain approaches, since it is the activities that take place without the knowledge of the state. There is no data on how close the estimation studies are to reality.

In the study, the informal economy size of Turkey in the last thirty years has been estimated with the tax audit approach, and the relationship between the gross domestic product data and the informal economy and economic growth has been tried to be explained theoretically. The informal economy, which emerged as a result of activities carried out without the knowledge of the state, continues to exist in different sizes in all countries of the world. In general, although many estimation methods are used in the calculation, it is not possible to reach precise data about the size of the informal economy and its place in the country's economy. For this reason, the negative results of the informal economy's erosion of the registered economic growth data and tax-based treasury revenues of the countries are discussed in a narrow way with the taxpayer and tax dimension, and solution suggestions are given to reduce these uncertainties and to prevent the informal economy.

Keywords: Inflation, Unemployment, Informal Economy, Tax Audit, Economic Growth.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ

1.1. Kavramsal Olarak Kayıt Dışı Ekonomi, Tanımı ve Unsurları.....	3
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Ortaya Çıkışı.....	3
1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı.....	4
1.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı ve Unsurları	8
1.1.3.1. Kara Para, Yeraltı Ekonomisi ve Yasadışı Ekonomik Faaliyetler	9
1.1.3.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi	11
1.1.3.3. Beyan Dışı Bırakılan Ekonomik Faaliyetler (Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi) 12	
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	13
1.2.1. Mali Nedenler	14
1.2.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği.....	15
1.2.1.2. Mali Örgütlenme Eksikliği ve Denetim Yetersizliği.....	17
1.2.2. Ekonomik Nedenler	18
1.2.2.1. Ekonominin Genel Yapısı	19
1.2.2.2. Piyasa İşleyiş Yapıları, Küreselleşme ve Ekonomik Rekabet.....	22
1.2.3. Sosyal ve Psikolojik Nedenler	24
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri ve Sonuçları	26
1.3.1. Olumlu Yaklaşım.....	26
1.3.2. Olumsuz Yaklaşım.....	29
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi ve Tahmin Yöntemleri.....	33
1.4.1. Doğrudan (Mikro) Ölçme Yöntemine Göre Tahminler.....	34
1.4.2. Dolaylı (Makro) Ölçme Yöntemine Göre Tahminler	35
1.4.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı.....	35

1.4.2.2.	İstihdam Yaklaşımı.....	36
1.4.2.3.	Parasalıcı Yaklaşım	37
1.4.2.4.	Model Yaklaşımı	40
1.4.2.5.	Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Makroelektrik / Elektrik Tüketimi)	40
1.4.2.6.	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı.....	41
1.5.	Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	43
1.5.1.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	44
1.5.2.	Dünyada Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Ülke Örnekleri.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

2.1.	Ekonomik Büyüme ve Teorik Çerçevesi	49
2.1.1.	Ekonomik Büyüme Kavramı	50
2.1.2.	Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri ve Büyüme Modelleri.....	50
2.1.2.1.	Klasik Yaklaşım	51
2.1.2.2.	Neo-Klasik Yaklaşım	51
2.1.2.3.	İçsel Büyüme Yaklaşımı	52
2.1.3.	Ekonomik Büyümenin Bileşenleri.....	52
2.1.3.1.	Doğal Kaynaklar.....	52
2.1.3.2.	İstihdam ve Nüfus	53
2.1.3.3.	Enflasyon.....	54
2.1.3.4.	Maliye Politikaları	55
2.1.3.5.	Uluslararası Ticaret	56
2.1.3.6.	Tahsilat Rejimi, Kambiyo Mevzuatı ve Finansal Sistem.....	57
2.1.3.7.	Teknoloji ve İnovasyon	59
2.1.4.	Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi.....	60
2.1.5.	Türkiye’nin Yıllara Göre Ekonomik Büyümesi	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK VERGİ SİSTEMİ VE TÜRKİYE’DE VERGİ İNCELEMELERİ

3.1.	Türk Vergi Sistemi.....	68
3.1.1.	Verginin Tanımı ve Teorik Yaklaşım.....	69
3.1.2.	Vergi Sisteminin Kaynakları	70
3.1.3.	Vergi Türleri	70
3.1.3.1.	Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler (Doğrudan Vergiler)	71
3.1.3.2.	Harcama Üzerinden Alınan Vergiler (Dolaylı Vergiler).....	73
3.1.3.3.	Servet Üzerinden Alınan vergiler.....	79

3.1.3.4.	Vergi Yapısının Genel Görünümü ve Vergi Türlerine Göre Gelirler	82
3.1.3.5.	Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Gelirlerine Etkisi	88
3.2.	Türkiye’de Vergi İncelemeleri	90
3.2.3.	Türkiye’de Vergi Denetimi.....	91
3.2.4.	Türkiye’de Vergi Denetiminin Güçlü ve Zayıf Yönleri	95
3.2.5.	Türkiye’de Yapılan Vergi İncelemelerinin Güvenilirliği ve Etkinliği	97
3.3.	Vergi Afları	100
3.3.1.	Vergi Aflarının Türleri	100
3.3.2.	Vergi Aflarının Nedenleri	101
3.3.3.	Türkiye’de Geçmişten Bugüne Vergi Afları	102
3.3.4.	Vergi Aflarının Vergi İncelemelerine ve Vergi Gelirlerine Etkisi	105
3.3.5.	Dönemsel Vergi Aflarının Ekonomik Büyüme, Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılığın Tahmini Üzerindeki Etkileri.....	108
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		
TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TAHMİNİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ		
4.1.	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini ve Metodolojisi	112
4.1.1.	Kayıt Dışı Ekonominin Tahmin Metodolojisi	112
4.1.2.	Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini	113
4.2.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi	120
4.2.1.	Türkiye Ekonomisinin Yıllar İçerisindeki Değişimi ve Uygulanan Ekonomi Politikaları.....	121
4.2.2.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	125
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		135
KAYNAKÇA		146

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
BSMV	: Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DV	: Damga Vergisi
DYMIMIC	: Dynamic Multiple Indicatorsand Multiple Causes (Dinamik Çoklu Gösterge ve Çoklu Neden Yaklaşımı)
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GMSİ	: Gayrimenkul Sermaye İradı
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
GMSİ	: Gayrimenkul Sermaye İradı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KDV	: Katma Değer Vergisi
KDE	: Kayıt Dışı Ekonomi
KVK	: Kurumlar Vergisi Kanunu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
MASAK	: Mali Suçlar Araştırma Kurulu Başkanlığı
MTV	: Motorlu Taşıtlar Vergisi
MIMIC	: Multiple Indicatorsand Multiple Causes (Çoklu Göstergeler Çoklu Nedenler)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
ÖİV	: Özel İletişim Vergisi

ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USD	: Amerikan Doları
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
VUK	: Vergi Usul Kanunu

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 Türkiye'de kayıt dışı ekonominin tahminine yönelik yapılan çalışmalar	44
Tablo 2 Dünyada kayıt dışı ekonominin tahminine ilişkin çalışma örnekleri.....	46
Tablo 3 Mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla değeri ve değişim oranları (milyon) (1990-2019).....	62
Tablo 4 Dünya ekonomilerinin büyüme oranları (1990-2019)	65
Tablo 5 Türkiye'nin vergi türlerine göre vergi gelirleri tahsilatları (2015-2019).....	83
Tablo 6 OECD ülkeleri vergi yükü karşılaştırması (1990-2019).....	85
Tablo 7 Almanya, Fransa, Hollanda ve Türkiye'nin Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi oranlarının yıllara göre değişimi (1990-2019).....	86
Tablo 8 Brüt merkezi yönetim gelirlerinin sınıflandırması (2015-2019).....	88
Tablo 9 Brüt merkezi yönetim gelirleri tahsilatları (2015-2019).....	89
Tablo 10 Vergi Denetim Kurulu müfettişleri tarafından incelenen mükellef sayıları (2015-2019).....	98
Tablo 11 Türkiye genelinde yapılan yaygın ve yoğun denetim çalışmaları (2015-2019)	99
Tablo 12 Türkiye'de Geçmişten Günümüze Çıkarılan Vergi Afları (1924-2020) ..	102
Tablo 13 Vergi inceleme yaklaşımıyla kayıt dışı ekonominin tahmini (1990-2019) (milyon TL).....	115

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1 2019 Yılı gelirleri gerçekleşmesi.....	86
Grafik 2 Şüpheli işlem bildirim sayılarının yıllara göre dağılımı.....	93
Grafik 3 Kayıt dışı ekonomi ve GSYH' daki artış ve azalışın yıllara göre değişimi (1990-2019) (milyon TL).....	119
Grafik 4 Kayıt dışı ekonomi ve GSYH' nin yıllar içindeki değişim oranı (1990-2019)	120

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye’de 1990-2019 yıllarını kapsayan otuz yıllık dönemde kayıt dışı ekonomi vergi denetimi yaklaşımı yöntemiyle hesaplanmış ve kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik olarak incelenmeye çalışılmıştır. Yüksek Lisans eğitimim süresince değerli katkılarından dolayı İstanbul Gelişim Üniversitesi hocalarıma; deneyimlerini, desteklerini ve katkılarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Öğr. Üyesi Deniz ŞİŞMAN’ a teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Bu çalışmada, kayıt dışı ekonomi kavramı tanımlanarak unsurları, ortaya çıkış nedenleri ile sonuçları olumlu ve olumsuz yaklaşımlar göz önüne alınarak izah edilmiştir. Ekonomik büyüme teorik olarak açıklanarak ekonomik büyümenin bileşenleri ve Türkiye’de ekonomik büyümenin yıllara göre değişimi izah edilmiştir. Türk vergi sistemi ve Türkiye’de vergi incelemesinin olumlu ve olumsuz yönleri detaylıca açıklanarak sonucunda kayıt dışı ekonominin vergi denetimi yaklaşımı ile tahmini ve elde edilen verilerin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi tablo ve grafikler yardımıyla birbiriyle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Elde edilen sonuçlar için çözüm önerileri getirilerek; siyasi, sosyal, ekonomi ve hukuk alanında yapılacak çalışmaların önemine yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi üzerine dünden bugüne yapılan araştırmalar hakkında bilgi verilerek kayıt dışı ekonomi kavramsal olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm dünya ülkelerinin ortak sorunu olan kayıt dışı ekonominin ülke ekonomilerinin iç dinamikleri ve yapısal özelliklerine bağlı olarak farklı ülkelerde farklı nedenlerle ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran mali, ekonomik, sosyal ve psikolojik nedenler açıklanarak kayıt dışı ekonominin etkilerine dair olumlu ve olumsuz yaklaşımlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Doğası gereği kesin bir şekilde hesaplanması mümkün olmayan kayıt dışı ekonomi kavramı ekonomide bıraktığı izlerden yola çıkılarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Araştırmacıların ekonomideki bu izleri takip ederek geliştirdikleri yöntemler ile doğrudan tahmin metodlarının tümüne farklı eleştiriler yöneltilmektedir. Çalışmada, kayıt dışı ekonominin tahmin yöntemleri hakkında bilgi verilerek dünyada ve Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarına değinilmiştir. Kayıt dışı ekonomi ve ekonomi büyüme kavramının birbiri ile ilişki içinde olduğu bilinmekle birlikte kesin olarak açıklanamamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyümenin teorik çerçevesi ve geçmişten bugüne ekonomik büyümeye ilişkin yaklaşımlara yer verilmiştir. Ekonomik büyümenin belirleyicileri veya bileşenlerine değinilerek Türkiye’nin yıllara göre ekonomik büyüme performansı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de uygulanan vergi sistemine yer verilmiştir. Türk vergi sisteminde benimsenen yaklaşım ve uygulanan vergiler türleri

itibariyle açıklanmaya çalışılmıştır. Kayıt dışı ekonominin vergi yaklaşımı ile tahmininde kullanılan kaynak veri vergi denetimi neticesinde elde edilen matrah farklarıdır. Ayrıca, ihdas edilen af yasaları inceleme yönüyle hesaplamaya doğrudan etki etmektedir. Bu sebeple Türk vergi sisteminde vergi incelemeleri hakkında bilgi verilerek vergi denetiminin güçlü ve zayıf yönleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca mali afların çıkarılma nedenleri ve türleri hakkında bilgi verilerek Türkiye’de çıkarılan mali aflara değinilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye’nin son otuz yıldaki kayıt dışı ekonomisi vergi denetimi yaklaşımı ile tahmin edilerek, gayri safi yurt içi hasıla içindeki büyüklüğü hesaplanacaktır. Hesaplanan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ve yıllara göre değişimi ekonomik büyüme verileri ile karşılaştırılarak kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak, kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ

1.1. Kavramsal Olarak Kayıt Dışı Ekonomi, Tanımı ve Unsurları

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk çalışmaların ne zaman baŐladıĐına dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte 1950’li ve 1960’lı yıllarda göçe bağlı olarak ortaya çıkan işgücü piyasasındaki kayıt dışılık, sosyologlar tarafından incelemelere konu olmaya başlamıştır. Özellikle 1960’lı yıllarda ortaya çıkan yoğun işsizlik, bu yılların sonlarında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından “istihdam misyonu” adı altında bir dizi saha araştırması yapılmasına olanak sağlamıştır.

Kayıt dışı ekonomi (KDE) konusunda bilinen ilk çalışmalar, parasal yöntemler kullanılarak Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yapılmıştır. Philip Cagan (1958), henüz bu konunun varlığına dair bir bilgi bulunmamıŐ ve bir araştırma yapılmamıŐken, ABD’nin II. Dünya savaşı yıllarında kayıt dışı bırakılan gelirlerini, vergi baskısı ile para talebi arasındaki korelasyonu inceleyerek parasal yöntemler ile tahmin etmeye çalışmıştır. Bu konuya olan ilginin artması ise Philip Cagan’dan esinlenerek aynı metodun 1977 yılında, Guttman tarafından ABD ekonomisine uygulanması ve ülkenin kayıt dışı milli gelirinin tespit edilmesiyle başlamıştır. Guttman’ın metodu; vadesiz mevduatların toplam para stoğu içindeki payının, ekonomik birimlerin ödeme ve harcama alışkanlıkları deĐiŐmedikçe sabit kalacağı savına dayanmaktaydı. Elde edilen sonuçlar yeniden gözden geçirilerek milli gelir hesaplamalarına dahil edilmiş ve Guttman’ın bu önemli çalışması döneminde ilgiyle karŐılanarak ses getirmiştir. (IŞık & Acar, 2003, s. 117)

1980’li yılların başlarında Guttman’ın nakit paraya dayanan yaklaşımına ilaveten Feigi tarafından, Fischer’in miktar denkleminden hareketle, nakit, çek ve poliçe gibi finansal araçlarla gerçekteŐirilen toplam işlemler, çalışmaya dahil edilmiştir. Tanzi ise Cagan’ın yaklaşımını geliştirerek toplam para talebinin vergiye duyarlılığını test etmiş ve dolaşımdaki illegal amaçlar için kullanılmakta olan para miktarını bulmaya çalışmıştır. Tanzi, ekonometrik yöntemler kullanarak nakit para talebini tahmin etmeye çalıŐmıŐ, buradan da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü belirlenmeye çalışmıştır. Türkiye’de 1980 ‘li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan kayıt dışı ekonomi kavramı 1990’lı yıllarda araştırmalara konu olmaya, bir başka deyişle

ciddiye alınmaya, başlamıştır. Buna rağmen Türkiye’de kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan ilk çalışmaların, dünyadaki çağdaşlarına kıyasla, yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Nedeni ise, ortaya çıktığı günden 2000’li yıllara kadar birçok araştırmaya konu olmasına karşın, geleneksel ekonominin tezahürü olan yapısal düalist¹ yaklaşım nedeniyle hak ettiği yeri bulamamasıdır. Kayıt dışı ekonomi, geçici bir olgu olmanın ötesinde, ekonomilerin işleyişinde önemli bir yere sahip olması, ekonomide yarattığı dışsallıklar²ve ekonominin doğal işleyişi ile ortadan kaybolmayan bir kavram olması nedeniyle araştırmacıların, daha yoğun ilgisini çekmektedir.

1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Toplumda çoğu zaman “kara para” kavramına indirgenen ve aynı anlama geldiği düşünülen “kayıt dışı ekonomi” aslında mali kayıt dışılığı da kapsayan çok geniş bir kavramı ifade etmektedir. Ancak bu geniş kavram, konuyu ele alan araştırmacıların yaklaşımı özelinde her defasında yeniden tanımlanmak durumunda bırakılarak anlam değişikliğine uğramaktadır. (Aydemir, 1995, s. 9)Sözü edilen farklı yaklaşımlara rağmen “kayıt dışı ekonomi” genel olarak iktisat bilimcilerin sahiplendiği ve zaman zaman da diğer bilim dalları ile yakınlaştırdıkları bir alan olmaktadır. (Sugözü, 2010, s. 6)

Literatürde çok sayıda kavram ile ifade edilen kayıt dışı ekonomi, yabancı kaynaklarda; black economy (kara ekonomi), cash economy (nakit ekonomisi), second economy (ikinci ekonomi), clandestine - hidden economy (gizli ekonomi), illegal economy (yasa dışı ekonomi), ve underground economy (yeraltı ekonomisi) gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bu tanımlamalar içerisinde en bilinen ve yabancı kaynaklarda en çok kullanılanı ise shadow economy (gölge ekonomi)’dir.

¹Az gelişmiş ülkelerin genel özelliğidir. Bir taraftan yüksek teknoloji, modern bankacılık düzeni, finansal organizasyon ve yönetim yapısı, diğer taraftan ise kurumsallaşmadan uzak aile ekonomisi, ilkel teknoloji kullanımı ve geleneksel üretim yapısının karşı karşıya bulunması.

²Bir iktisadi faaliyetin, başka bir iktisadi faaliyet üzerinde yarattığı olumlu veya olumsuz etki.

Türkçe’ de ise kayıt dışı ekonomi için; “yasa dışı ekonomi”, “gayri resmi ekonomi”, “kravatsız ekonomi”, “vergisiz ekonomi” ve “ikincil ekonomi” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Fakat Türkiye’de “kayıt dışı ekonomi” kavramı, bahsi geçen kavramlar arasında en fazla kullanılan kavramlardan birisidir. Çok sayıda kavramın kullanılıyor olması konunun ne derece tanım gücünü taşıdığını anlamaya yetmekle birlikte bu kavramlar, yapılan çalışmaların kapsamının da tanımlanmasında önemli olmaktadır. Konuyu karmaşıklaştıran en önemli ve vahim husus ise kullanılan kavramları, anlamı dışında kullananların, kavramın işaret ettiği ile kendilerinin kastettikleri anlamın birbiri ile örtüşüp örtüşmediğini bilmemeleridir. (Gümüş, 2000, s. 66) Hem kavramsal kargaşanın hem de isimlendirmede bu kadar fazla tanım olmasındaki temel sebep, kayıt dışı ekonomiyi oluşturan faaliyetlerin çeşitliliği ve bu çeşitlilikten doğan çok yönlü araştırma yaklaşımıdır. (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006, s. 30)

Kayıt dışı ekonomi kavramı, yabancı araştırmacıların kendi dillerindeki karşılığı, bilinen yabancı temel eserlerde çok sık kullanılmamaktadır. Bu konunun iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerin ilki; iktisat bilimcilerin sahiplenmiş olmasına karşın, Türkiye’de kayıt dışı ekonomi konusundaki çalışmaların, maliye, muhasebe ve vergi konularında çalışmalar yapan ve konunun daha çok vergi kayıp ve kaçakları boyutu ile ilgilenen araştırmacıların gündeme getirmesi olarak açıklanabilir. (Yılmaz, Kayıtdışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi, 2004, s. 17) Dolayısıyla genel bir kapsayıcılığı olmayan konuya tek yönlü yaklaşan bir tanımlama, Türkiye’de tercih edilmiştir. Diğer bir nedeni ise bu konudaki öncü çalışmaların gelişmiş ekonomilerde başlamış olmasıdır. Türkiye’nin kayıt dışı ekonomi alanındaki çalışmaları ve ilerlemeleri çok geriden gelmektedir. Bu sebeple Türkiye’deki araştırmacıların, dünya literatüründe kabul görebilecek bir kavramı, kendilerinden önceki araştırma dünyasına kazandırmaları güçtür.

Kavram ile ilgili geçmişten günümüze Türkiye’de ve dünyada çok yönlü bir yaklaşım söz konusu olmaktadır. Bu yaklaşım, daha önce de açıklık getirildiği üzere, dünyada ve Türkiye’de araştırmacıların kimliği ile paralellik göstermektedir. Bir maliyeci ile bir iktisatçının kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapacağı tanım birbiri ile tam anlamıyla örtüşmemektedir. Örneğin; Vito Tanzi kayıt dışı ekonomiyi bir deregüleyici olarak tanımlayarak, bireylerin ve firmaların kendi ekonomik

faaliyetlerini devletin müdahalesi olmaksızın yapma eğilimi olarak ifade etmiştir. Buna karşılık Philip Smith kayıt dışı ekonomiyi; “*resmi Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hesaplamalarına dahil edilemeyen, yasal veya yasa dışı, piyasa temelli mal ve hizmet üretimi*” olarak tanımlamaktadır. Smith, kayıt dışı ekonomi tanımlamasında piyasa temelini gözeterek yasal ve yasadışı tüm üretimleri tanımlamaya dahil etse de genel itibarla Tanzi’den daha dar bir tanımlamaya gitmiştir. Söz konusu tanımda dikkat edilecek bir diğer husus ise, varlığını sürdüren yasadışı tüm piyasaların da kayıt dışı olarak tanımlanmış olmasıdır. Friedrich Schneider kayıt dışı ekonomiyi; “*...katma değere katkıda bulunan ve milli muhasebe içerisinde milli gelire eklenmesi gereken ancak ulusal istatistik kurumları tarafından kayıtlı olmadıkları için ölçülemeyen her türlü ekonomik faaliyetler*” olarak tanımlamıştır. Özellikle bu tanımlamada dikkat çeken husus Schneider’in kayıt dışı ekonomik faaliyetleri katma değere katkıda bulunan ekonomik faaliyetler olarak sınırlandırarak daha dar bir tanımlama yapmasıdır. (Yılmaz, Kayıtdışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi, 2004, s. 37)

Genişletici ve daraltıcı tanımlamalar Türkiye’de de farklı araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. Söz konusu tanımlamalarda genel muhasebe kayıtlarına yansımaya gelmeyen gelirlerin kayıt dışı olarak kabul edildiği ortak kabul görmüş bir ifade olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Sadık Kırbaş (1995) kayıt dışı ekonomiyi; “*resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, yani milli muhasebe kayıtlarında görülmeyen, gayrisafi milli hasıla büyüklüklerine yansımaya gelmeyen tüm faaliyetler olarak nitelendirilebilir*” olarak tanımlamaktadır. Konuya ilişkin öncü çalışmalara imza atan Osman Altuğ (1999) ise kayıt dışı ekonomiyi; “*...ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alış / satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki (ortaklar, alacaklılar, kazanca katılan işçiler vb.) kişilerden tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı ekonominin dışına taşınmasıdır*” olarak ifade etmektedir. Kayıt dışı ekonomiye ilişkin yapılan diğer bazı tanımlamalar da şu şekildedir;

A. Temel, A. Şimşek ve K. Yazıcı (1994) kayıt dışı ekonomiyi; “*Kayıt dışı ekonomi, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımaya gelmeyen alanları kapsamaktadır.*” şeklinde tanımlamıştır.

T. Derdiyok (1993) ;“...genel olarak bir tanım yapmak gerekirse, kayıt dışı ekonomi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür” olarak kayıt dışı ekonomiyi ifade etmiştir.

E. R. Bağırzade (2012) ise“...yasalara tamamen uyulmadan (suç teşkil eden sektör) veya yasaların bazı taleplerine uyulmadan yürütülen (suç teşkil etmeyen sektör), üzerinde kamu kurumlarının düzenleme ve denetim fonksiyonlarının gerçekleştirilemediği, ulusal gelir istatistiklerinin mevcut hesaplama metotlarıyla ölçümlenmelerinin yapılamadığı ve bu yüzden de resmi hesaplanan GSMH göstergesinin kapsayamadığı, katma değer yaratıldığı piyasa yönümlü ekonomik faaliyetlerin toplamı” olarak kayıt dışı ekonomiyi tanımlamıştır.

Tüm bu tanımlamaların ortak noktasında öncelikli olarak kayıt dışı ekonominin iktisadi faaliyetlerden oluştuğu ve bu faaliyetlerin tümünden veya kısmi olarak kayıtlara yansımadağı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tüm bu yönünü kapsayan geniş bir tanıma ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda Gülay Akgül Yılmaz (2006) kayıt dışı ekonomiyi en geniş anlamda; “...devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetler olarak tanımlanacağı gibi daha bilimsel olarak resmi GSMH’yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler” şeklinde tanımlamaktadır.

Yapılan bu tanımların tümü, araştırmacıların konuya yaklaşımları ile şekillenmektedir. Özellikle kara para kavramı üzerinden yapılan tanımlamalarda devletin suç olgusuna yer verilirken, istihdam ve vergi kaybı yönüyle ele alan araştırmacılar daha çok beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen gelir ve devletin sosyal güvencesinden uzak istihdam olarak tanımlamıştır. (Mavral, 2003, s. 20)

Yapılan bu tanımlamalar dikkatlice incelendiğinde, daraltıcı tanımlamalarda ekonomideki katma değer yaratan unsurlar kayıt dışı ekonomi kavramı içerisine dahil edilirken yasadışı faaliyetlerden; gasp, hırsızlık gibi katma değer yaratmayan faaliyetler bu tanıma dahil olmamaktadır. Daha kısa ve gerçekliğe uygun bir anlatımla kayıt dışılıktan söz edebilmek için, ekonomik faaliyetin katma değer yaratıcı özellikte olması gerekmektedir.. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 26) Özellikle bu hususun öne çıkıyor olmasındaki bir diğer maksat;

sadece ekonomik anlamda vergi kaybı yaratan vergi yasalarınınca istisna edilerek veya muafiyet tanınarak beyan dışı bırakılan gelirlerin hem ekonomik hem de hukuki anlamda vergi kaybı yaratan kayıt dışı faaliyetler arasında kabul edilemeyeceğini vurgulamak içindir. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 29)

1.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı ve Unsurları

Kayıt dışı ekonomi kavramının kapsadığı alan ve unsurlarının belirlenebilmesi için öncelikle kabul edilebilir bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomilerin en belirgin özelliği devletin resmi kayıtlarının dışında olmasıdır. Bu sebeple, kayıt dışında olmak, gelir elde edenler açısından devletin yasal sınırlarının dışında olmak anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla bu durum kayıt dışında kalan ekonomik faaliyet açısından, başta vergi olmak üzere, diğer tüm otorite sınırlamalarının dışında olma anlamına geldiği gibi, ticari anlaşmazlıkların çözümünde ticaret mahkemelerinde çözüm aranması gibi yollarla devletin hukuki korumasının da dışında olma anlamına gelmektedir. Konuyu daha anlaşılabilir hale getirmek ve netlik kazandırabilmek için genel anlamda gelir elde edenler açısından kayıt dışı ekonominin bileşenlerini sınıflandırmak gerekmektedir. (Aydemir, 1995, s. 10) Bu yaklaşımla kayıt dışı ekonomiyi en genel haliyle üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

- Yeraltı ekonomisi ve yasadışı ekonomik faaliyetler
- Yarı kayıtlı ekonomi
- Beyan dışı bırakılan ekonomik faaliyetler (kayıtlara hiç girmeyen ekonomi)

Piyasa içi ve piyasa dışı modelleme yaklaşımı gibi farklı sınıflandırma yaklaşımları da bulunmakla birlikte, çalışmada yukarıda yer alan sınıflandırma dikkate alınacaktır. Ayrıca, bu ve benzeri sınıflandırmalar daha fazla alt başlıklarla sayısız şekilde çoğaltılabilir. (İlgin, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, 1999, s. 20) Ancak, kayıt dışı ekonominin sınırları olmadığı için yapılan her sınıflandırma yetersiz kalacaktır. Özellikle alt başlıklar oluşturuldukça tek bir faaliyetin birden fazla alt başlıkta yer alması gereği ortaya çıkacak ve konu daha da belirsizleşecektir. Örneğin, patent ihlali yapan ve kayıt dışı olarak üretim yapan bir işletme hem yasadışı faaliyet kapsamında olduğu hem de gelirlerini beyan dışı bıraktığı için beyan dışı ekonomik faaliyetler alt başlığında değerlendirilecektir. Bu

sebeple yapmış olduğumuz sınıflandırmanın hem başlıkları hem de tanımlamaları kayıt dışı ekonominin bileşenlerini anlamamızı daha da kolaylaştıracaktır.

Tanımdan yola çıkılarak, kayıt dışı ekonominin bazı unsurları içermesi gerekmektedir. Bu unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Yasalara uygun olmaması: Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin en önemli unsurlarından bir tanesi yasalara uygun olmamasıdır. Gri alan olarak da ifade edilen bu durum, belirli şartların oluşmaması veya belirli şartların varlığı nedeniyle, devletin gözetim ve denetiminin dışında ekonomik faaliyetlerde bulunulmasıdır. Bununla beraber bazı kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasalara uygun olarak gerçekleştirilmiş dahi olsa, ahlaki olarak toplum nezdinde uygun görülmemektedirler.

- Ahlaki normlara uygun olmaması: Yerel mevzuata göre suç olarak tanımlanmamış bazı fiiller ahlaki olarak uygun olmayabilir. Burada esas olan, kayıt dışı ekonomik faaliyetlere araştırmacının kendi sübjektif görüşüyle bir çerçeve çizmesi değil, uluslararası bir tanım ile yaklaşmasıdır. Örneğin, yerel mevzuata göre organ satışı suç olmayan bir ülkede gerçekleştirilen organ ticareti, tüm diğer ülkeler nezdinde ahlaki olarak uygun bir ticaret biçimi değildir. Ancak, elde edilen gelir kayıt dışı kaldığı ve hemen hiçbir ülke mevzuatına göre vergilendirilemediği için kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak nitelendirilmektedir.

- İstatistiki olarak ölçülebilir olmaması: Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tümü milli gelir hesaplamalarına yansımaz ve istatistiki olarak ölçülemez faaliyetlerden oluşmaktadır.

- Gelir ve katma değer yaratması: Tüm kayıt dışı faaliyetler gelir yaratıcı özellikte olmalıdır. Burada gelir yaratıcı olmaktan kasıt, katma değer yaratmasıdır. Dolayısıyla katma değer yaratmayan gelirler, kayıt dışı faaliyetler olarak değil, yaratıcı faaliyetler olarak dikkate alınmalıdır. (İkiz, 2000, s. 8-10)

1.1.3.1. Kara Para, Yeraltı Ekonomisi ve Yasadışı Ekonomik Faaliyetler

Yeraltı ekonomisi, illegal ekonomi kavramını da içinde barındıran üst bir kavramdır. Bu sebeple; yasaların suç saydığı ve yasakladığı ekonomik faaliyetler ile gayri resmi olarak yürütülen (illegal) ekonomik faaliyetlerin toplamının, yeraltı ekonomisini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu iki kavramı hiyerarşik olarak dikkate almak ve unsurlarını, yasaklanmış faaliyetler ile uğraşanlar olarak tanımlamak doğru olmaktadır. Yeraltı ekonomisini nitelemek için genelde kayıt dışı

ekonomi kavramı yerine; kara ekonomi, gizli ekonomi veya yasadışı ekonomi gibi isimler kullanılmaktadır. Yeraltı ekonomisinin yarattığı kayıt dışı ekonominin en önemli noktası, iktisadi faaliyetin yasalara aykırı olarak yapılmamasından ziyade tamamen hukuken yasaklanmış olmasıdır. (Aydemir, 1995, s. 11) Bir diğer önemli husus ise yeraltı ekonomisinin belgeye bağlanmamasıdır. Muhasebe sürecinin ilk kuralı, yapılacak her muhasebe kaydının bir belgeye bağlanması gerektiğidir. Bu; “belgesiz kayıt olmaz” şeklinde ifade edilmektedir. Yeraltı ekonomisinde gerçekleştirilen faaliyetler, belgeye bağlanması zor, hatta mümkün olmayan faaliyetlerdir.

Yasak ihlalinin ceza yasaları tarafından düzenlenmiş olmasının bir önemi yoktur. Faaliyetin yasaklanmış olması ve gelir elde edilmiş olması belirleyicidir. Bununla birlikte, her suçun kayıt dışı ekonomik faaliyet olduğu düşünülmemelidir. Özellikle, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) gibi ulusal hesaplara dahil edilmeyen ve ekonomide katma değer yaratmayan gelirlerin, konusu suç olan faaliyetlerden elde edilmiş de olsa, kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak dikkate alınması doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu tür gelirlere transfer gelirleri olarak yaklaşılması gerekmektedir. Nihai amaç; yasadışı faaliyetlerden elde edilen kazançların GSMH hesaplamasına dahil edilmek yerine tamamen önlenmesidir. Örnek olarak; yasa dışı uyuşturucu ticareti gelir ve üretime dayalı katma değer yaratıcı bir unsur olarak karşımıza çıktığından, bu faaliyet kayıt dışı olarak dikkate alınabilir. Bununla beraber, gasp ve kumar gibi yeraltı faaliyetleri gelir sağlasa da katma değer yaratmayacağı için kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak dikkate almak doğru değildir. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 26) Kullanılan her iki örnek de suç ekonomisi içerisinde incelenmelidir. Bu faaliyetlerden elde edilen gelir ise “kara para” tanımı içinde değerlendirilmektedir.

Yasadışı faaliyetler denilince akla ilk olarak “kara para” gelmektedir. Kara para kavramı; yasaların yasakladığı ve konusu suç teşkil eden fiillerden elde edilen varlık olarak tanımlanmaktadır. Bu konudaki yasal düzenlemeler ülkelere göre farklılık göstermekte ve bu farklılık, ülkelere göre kara paranın tanımına olan yaklaşım konusunda da bilgi vermektedir. Örneğin, Hollanda ve Danimarka gibi ülkeler her türlü suç gelirini kara para kapsamında değerlendirerek en geniş tanımı benimsemişlerken, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler ise uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirleri kara para olarak nitelendirerek daha dar bir kara para tanımı

benimsemişlerdir. (Mavral, 2003, s. 19) Türkiye’de ise kara para kavramı “sayma yöntemi” denilen ve faaliyetlerin tek tek sayıldığı yöntem kullanılarak tanımlanmıştır. Bu sebeple, daha dar kapsamlı bir tanımlamadan bahsetmek mümkündür. Ancak sayılan faaliyetler, diğer ülkelere nazaran çok daha fazladır. (Erol, 2012, s. 341)

Yasadışı faaliyetler içerisinde özellikle üzerinde durulması gereken bir alan bulunmaktadır. İlegal sektör adıyla anılan ve yeraltı ekonomisinin içinde bulunan bu alanda üreticiler, daha çok fikri ve sınai hakları yasadışı yöntemlerle kopyalamak ve çoğaltmak yoluyla üretim gerçekleştirmektedir. Bu faaliyet içerisinde bulunan üreticiler, gelirlerini kayıt dışında tutarak devlet gözetim ve denetiminden kurtulmaya çalışmaktadırlar. Sektörü oluşturanlar hem ürettikleri mallar açısından hem de çalıştırdıkları işgücü açısından kayıt dışılık oluşturmaktadır. (Mavral, 2003, s. 245)

1.1.3.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomi, kazanç sahiplerinin, ödeyecekleri vergiyi en aza indirmek veya tamamen kazancını vergisiz hale getirmek amacıyla, gelirlerinin bir bölümünü kayıt dışına çıkarmasıdır. (Aydemir, 1995, s. 14) Yarı kayıtlı ekonomik faaliyetleri; yasal olarak kayıt dışında kalan ve gelirleri, gayri yasal olarak kayıt dışında kalan olarak iki şekilde değerlendirmek mümkündür.

1.1.3.2.1. Gelirin Yasal Olarak Kayıt Dışında Kalması

Kayıt dışı ekonomi konusunda en büyük karışıklık, gelirin tamamının ya da bir bölümünün kayıt dışında kalması veya bırakılması konusunda yaşanmaktadır. Yürürlükteki mevzuatın öngördüğü bazı hallerde gelir elde edilmiş olsa da bu gelir unsuru yasaların öngördüğü ölçüde kayıtlara alınmamaktadır. Bu konudaki örnekleri, özellikle ticari işletmeler dışında, şahsi kazanç elde eden vatandaşlarda veya gelir vergisi mükelleflerinde görmek mümkündür.

Yürürlükteki vergi yasalarınca istisna getirilen kazanç unsurlarının elde edilmesi durumunda, tarafların bu satış veya iktisap işlemini herhangi bir şekilde kayıt altına almalarını sağlayacak bir mekanizma bulunmamaktadır. Örneğin; 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun (Gelir Vergisi Kanunu, 1960) 80. maddesinde değer artış kazançlarına yer verilmiştir. Maddede belirtilen; “...ortaklık haklarının veya hisselerinin elden çıkarılmasından doğan, telif haklarının ve ihtira beratlarının

müellifleri, mucitleri ve bunların kanuni mirasçıları dışında kalan kimseler tarafından elden çıkarılmasından doğan kazançlar”, gibi kazanç unsurlarının yine aynı maddede belirtilen istisna tutarına kadar olan kısmı beyan dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla, elde edilen kazanç eğer istisna sınırının altındaysa, beyan edilmesine gerek bulunmamaktadır. Ancak, söz konusu kazanç istisna sınırının üzerindeyse, istisna sınırının üzerinde kalan kazancın beyan edilerek vergilendirilmesi gerekmektedir. Böylece istisna sınırının altında kalan kazanç hiçbir şekilde kayıtlara girmemiş olmaktadır.

1.1.3.2.2. Gelirlerin Gayri Yasal Olarak Kayıt Dışında Bırakılması

Yasal ödevlerini biçimsel olarak yerine getiren bazı mükellefler, kazançları ve faaliyetlerine ilişkin bazı bilgileri yasaları göz ardı ederek kayıt dışı bırakmaktadırlar. Özellikle dikkat edilmesi gereken husus ise bu mükelleflerin, elde ettikleri tüm gelirleri veya gerçekleştirdikleri tüm faaliyetleri değil; toplam içindeki belli bir yüzdelik payı kayıt dışında bırakmalarıdır. Bazı satışların faturasız olarak gerçekleştirilmesi, istihdam edilen çalışanların kazançlarını Sosyal Güvenlik Kurumu'na (SGK) eksik beyan ederek gelir vergisi ve sigorta priminden avantaj elde edilmeye çalışılması, safi kazanç hesaplamalarında kazancın olduğundan daha düşük beyan edilmesi, peçeleme denilen yöntemler ile kazancın bir kısmının beyan dışında bırakılması bunların en çok tercih edilenleridir.

1.1.3.3. Beyan Dışı Bırakılan Ekonomik Faaliyetler (Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi)

Beyan dışı ekonomik faaliyetler, gelirin tamamen vergi dışında kaldığı ekonomik faaliyetlerdir. Beyan dışı bırakılan gelirler de aynı yarı kayıtlı ekonomik faaliyetler gibi yasal veya yasa dışı olarak beyan dışında bırakılabilir. Gelirin yasa dışı olarak kayıt dışı elde edildiği ekonomi yeraltı ekonomisi olarak sınıflandırılmıştır. Bu gruba dahil olan faaliyetler ise; konusu suç teşkil etmeyen ekonomik faaliyetlerde bulunmalarına karşın mükellefiyet kaydı bulunmayanlar, yürürlükteki mevzuat hükümleri gereğince kendisine muafiyet tanınanlar, vergi yasalarında belirtilen istisna sınırları içerisinde faaliyette bulunanlar ve ev ekonomisine katkıda bulunmak üzere kayıt dışı ekonomik faaliyet yürütenlerdir. Bu faaliyetleri örnek olarak aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- İstisna kapsamında değer artış kazancı elde edenler,
- İstisna kapsamında Gayrimenkul Sermaye İradı (GMSİ) elde edenler,
- İşportacılar,
- Hamallar,
- Mükellefiyet tesis ettirmeden şehir içi nakliyat yapanlar,
- Evlerde özel ders verenler,
- Ev hanımlarının aile bütçesine katkı amacıyla yaptıkları mikro faaliyetler.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonomi tüm dünya ekonomilerinin ortak noktasıdır. Yapılan araştırmaların tümünde kayıt dışı ekonominin çok yönlü nedenleri olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, ülke ekonomilerinin sahip olduğu yapısal özelliklerin kayıt dışılığın en belirleyici nedenlerini oluşturduğu ve bu sebeple ortaya çıkışının farklı ülkelerde farklı nedenlere bağlı olduğu belirtilmektedir. (T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009, s. 12)Ulusal etkenlerin yanında küreselleşmeye bağlı olarak da dünya kapitalizminin ulus ekonomilerinde meydana getirdiği etkilerin gözden kaçırılmaması gerekmektedir. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 45)Kronik yüksek enflasyon, milli gelirdeki adaletsizlik, işsizlik gibi önemli problemlerin ve eğitim düzeyi, değer yargıları, göç ve benzeri birçok sosyal sorunun da kayıt dışılığın artmasında rol oynadığı bilinmektedir. Kayıt dışı ekonominin tanımında olduğu gibi ortaya çıkaran sebepler konusunda da az da olsa fikir birliği mevcuttur. Ancak kayıt dışılığın sebeplerinin bilinmesi bu konudaki olumlu ve olumsuz yaklaşımlara ışık tutarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda uygulanacak politikalar açısından önemlidir. (İlgın, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, 1999, s. 23)

Türkiye boyutuyla konuya yaklaşıldığında; yüksek vergi baskısı ve mükelleflerin vergi uyum sorununun kayıt dışılığın öncü nedenleri arasındadır. Vergi idaresinin ve denetime yetkili kurumların yetersizliği mükelleflerin gelirlerini kayıt dışı bırakmalarında önemli başka bir unsurdur. Mükellefler, neden oldukları vergi kayıplarından dolayı incelenmeyecekleri düşüncesiyle, kayıt dışı gelir elde etme konusunda rahat davranabilmektedirler. Ekonomide varlığını sürekli hissettiren yüksek enflasyon da hem üretici hem de tüketici açısından kayıt dışılığın bir başka nedeni olarak ifade edilmektedir.

Türkiye ekonomisi, özellikle istihdam yönlü tarım ve hizmet sektörlerine dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu sektörler, izleme ve denetim faaliyetlerinin yapılması güç olan kayıt dışılığa elverişlidirler. Türkiye’deki hızlı nüfus artışı ve kırsal kesimden kente doğru yaşanan göçün oluşturduğu emek piyasasındaki yoğunluk, kayıt dışı ekonominin artmasında önemli bir yer kaplamaktadır. Kentlerde yoğunlaşan niteliksiz işgücü ve hızlı nüfus artışına bağlı olarak artan genç nüfusunun da sosyal güvence olmadan ve düşük ücrete razı olmaları ile sonuçlanmaktadır. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, s. 3)Yüksek işsizlik oranları ile düşük gelire sahip tüketicinin, yüksek enflasyona karşı, tüketimlerini dolaylı vergilerden arındırarak kayıt dışı temin etme eğilimi göstermesi, rekabet gücü düşük küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden (KOBİ) oluşan üreticilerin ise girdi maliyetlerini azaltmak ve rekabet gücünü artırmak için kayıt dışılığa yönelmesi de diğer nedenler arasındadır.

1990’lı yılların başlarında Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD)ile bazı Latin Amerika ülkeleri üzerinde yapılan araştırmalarda, vergi ve kayıt dışı ekonomi arasında dikkate değer bir ilişki bulunamazken, kurumsal nedenlerin kayıt dışı ekonomiyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Yendi, 2011, s. 125) Son yıllarda Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise kayıt dışı ekonomiye ilişkin en etkili ekonomik değişkenin; vergi ve işsizlik, en etkili kurumsal değişkenin ise yasal gelişmişlik olduğu sonucuna varılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere hem ekonomik hem de kurumsal değişkenler kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. (Öztürk & Karamıklı, 2019, s. 497)Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri konunun sosyal ve psikolojik yönlerini de ele alarak; mali nedenler, ekonomik nedenler, sosyal ve psikolojik nedenler olarak üç ana başlık altında açıklanacaktır.

1.2.1. Mali Nedenler

Kayıt dışılık denilince ilk akla gelen vergi kayıpları olmaktadır. Bu durum, konunun mali yönünün ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çoğu zaman kayıt dışı ekonomi kavramı; “yasaların öngördüğü şeklin dışında ve yasalara aykırı olarak vergisiz elde edilen kazanç” şeklinde tanımlanarak sadece mali boyutu dikkate alınmaktadır. Bu boyutu, özü itibariyle dar bir yaklaşım olsa da aslında kayıt dışı ekonominin önemli ve geniş bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran nedenler de bir o kadar önem kazanmaktadır. Vergi yükü yüksek olduğu iddiası, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, vergilemedeki

adaletsizlikler ve temel ilkelerin uygulamasında yaşanan aksaklıklar ile vergi denetiminin etkinliği ve mali idarenin örgütlenmesinden kaynaklı başarısızlıklar, kayıt dışı ekonominin mali nedenlerinin omurgasını oluşturmaktadır.

1.2.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği

Türk Vergi Sistemi üç esas üzerine kurulu bir sistemdir. Bunlar, kazanç üzerinden alınan “doğrudan vergiler”, harcama veya tüketim üzerinden alınan “dolaylı vergiler” ve varlık (servet) üzerinden alınan vergilerdir. Doğrudan vergiler, vergi mükellefi ile vergiyi ödeyenin aynı kişi olduğu vergilerdir. Bu tür vergiler, mali gücü gözetilen vergiler olarak bilindiği için gelir dağılımını bozucu etkisi bulunmamaktadır. Türkiye’de gerçek kişilerden alınan “gelir vergisi” ve kurumlardan alınan “kurumlar vergisi” doğrudan vergiler olarak nitelendirilmektedir. (Erol, 2012, s. 251) Dolaylı vergiler, mal ve hizmet kullanımından kaynaklanan vergilerdir. Doğrudan vergilerin aksine verginin mükellefi ile ödeyicisi farklıdır. Bununla birlikte, mal ve hizmetlerden yararlanan herkes, mali gücüne bakılmaksızın aynı oranda vergi öder ve bu sebeple yansıma etkisi vardır. Dolaylı vergiler; “Katma Değer Vergisi (KDV)”, “Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)”, “Damga Vergisi”, Özel İletişim Vergisi ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergileri gibi gider vergileri ve gümrük vergileridir. (Erol, 2012, s. 343) Bu iki vergi türü dışında, tam olarak servet vergilemesi olarak ifade edilemeyen, ancak bu isimle sınıflandırılan bir vergileme sistemi söz konusudur. Türkiye’de varlıklı ya da yoksul hiç kimsenin net servet birikimini sorgulayabilecek bir sistem mümkün olmadığı için tescilli ve kayıtlı varlıkların vergilendirilmesi yoluna gidilmektedir. Tescilli varlıklara dayanan servet vergileri; motorlu taşıtlar vergisi, veraset ve intikal vergisi ile emlak vergisidir. (Erol, 2012, s. 377)

Vergi sisteminin karmaşık yapısı ve yüksek vergi yükü, kayıt dışı faaliyetlerin oluşmasındaki en önemli faktörler arasındadır. Bu durum, iki yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkarmaktadır. Vergi yükünün yüksek oluşu ve vergi kaçırma olanaklarının varlığı, vergi kayıp ve kaçaklarına yol açmakta, vergi tabanını daraltarak daha yüksek marjinal vergi oranlarına neden olmaktadır. OECD verileri göz önüne alındığında, Türkiye’de vergi yükünün OECD ortalamasının altında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak vergi baskısı olarak ifade edilebilecek bir durumun da etkisiyle, ekonominin kaynak yaratma ihtiyacı dolaylı vergilerin artmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle tek başına vergi yükü olmasa da vergi

sistemi ve vergilendirme yapısı, kayıt dışılığın sonucu ve nedeni olarak değerlendirilebilir. Kayıt dışı ekonominin belirleyici unsuru olmasa da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin vergi kaybına neden olduğu açık bir gerçektir. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 60)Dünya Bankası tarafından yapılan “Hane halkı kayıt dışılık anketi”nde, “insanlar, gerçekte vergilerinin yüzde kaçını ödemektedir?” sorusuna cevap olarak, katılımcıların yalnızca %4’ünün tüm vergilerini ödediğini beyan etmiştir. (Dünya Bankası, 2010, s. 40)

Türkiye’de gerçekleştirilen vergi reformu öncesinde gelir üzerinden alınan yüksek vergiler muafiyet ev istisnalara bağlı olarak düşük bir vergi tabanı yaratmaktaydı. Bu durum, vergiden kaçınmayı³da mümkün hale getirmekteydi. Ancak gerçekleştirilen düzenlemeler ile vergi oranları da düşürülerek vergi tabanı genişletilmeye çalışılmıştır. Dolaylı vergilerde ise Katma Değer Vergisinin payı önemlidir. Katma Değer Vergisi Kanun’unda vergi oranı %10 olarak belirlenmiş olmasına karşın bu oranın %18’e kadar artırılması ve %1’e kadar düşürülmesi konusunda yürütmeye yetki verilmiştir. Bu sebeple Türkiye’de uygulanan genel KDV oranı %18 olup sektörlere göre farklılaştırılmış KDV oranları bulunmaktadır. Dolaylı vergi oranlarındaki farklılaştırma sosyal ve ekonomik sebeplerle birçok ülkede uygulanmaktadır. Bu indirim ve muafiyetlerin olumsuz yönü ise, rekabeti ve tüketim ağını tahrif ederek vergi sistemini karmaşık hale getirmesi ve idari maliyetleri yükseltmesidir. (Dünya Bankası, 2010, s. 43)

Türkiye’de dolaylı vergilerin toplam vergiler içerisindeki payı kayıt dışılık açısından önemlidir. Gelişmiş ekonomilere sahip belli başlı Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin vergi gelirleri ile Türkiye karşılaştırıldığında, AB’nin tersine dolaylı vergi gelirlerinin Türkiye’de daha yüksek seyrettiği sonucu çıkmaktadır. Türkiye açısından dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki ağırlığının doğrudan vergileme ile alınan gelir vergileri açısından sakıncalı olduğu ileri sürülmektedir. Ancak kayıt dışının yüksek olduğu ekonomilerde dolaylı vergilerin toplanmasına ağırlık verilmesi

³Vergiden Kaçınma; genellikle bir vergi mükellefinin kazancına isabet eden vergisini azaltmak amacıyla vergi yasasının lafzına aykırı olmasa da amacına aykırı olarak iş ve ilişkisini düzenlemesidir. Vergiden kaçınma yasa dışı bir işlem olmamasına karşılık verginin gerekçesine aykırıdır.

ve mevzuatın bu yönde geliştirilmesi sayesinde vergilerin toplanması sağlanmaktadır. (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006, s. 79)

1.2.1.2. Mali Örgütlenme Eksikliği ve Denetim Yetersizliği

Vergi açısından mükelleflerin kayıt dışılığa yönelmelerini; vergi oranları, vergi kayıp ve kaçaklarının tespit olasılığı ve vergiye bağlı yaptırımların caydırıcılığı gibi etkenler belirlemektedir. Kamu kesiminin üretimden aldığı pay ve vergi dışı diğer mali yükümlülükler arttıkça mükelleflerin kayıt dışılığa yöneldiği gözlenmektedir. (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006, s. 77) Vergi kaçakçılığı marjinal vergi oranlarının yüksekliği kadar vergi kaçırma olanakları ile de ilintili bir olgudur. Vergi oranlarındaki yükseklik ve mükelleflerin vergi direnci ne denli yüksek olursa olsun bu faaliyetin bir davranış haline dönüşmesi, vergi kaçırma olanaklarının varlığına bağlıdır. Vergi kaçırma olanakları ise, denetim oranına, buna bağlı yakalanma olasılığına ve vergi ceza oranlarına bağlıdır. Vergi kaçırma olanaklarının uygun olmadığı ortamın müsait olmadığı sistemlerde marjinal vergi oranlarının yüksekliği tek başına kayıt dışılık konusunda etkili olamayacaktır. Bir başka açıdan bakıldığında, vergi oranlarının düşük olduğu sistemlerde de vergi kaçırma olanakları var olduğu sürece mükellefler vergi kaçırmaya devam edeceklerdir. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 61) Ancak bu saptamanın, mükellefleri vergi kaçırmaya iten sosyal ve ekonomik diğer bileşenlerin göz ardı edilerek vergi direnci paralelinde yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Yapılan araştırmalarda ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarının da kayıt dışı ekonomiye yaklaşımları konusunda önemli olduğu unutulmamalıdır. Bununla beraber kayıt dışı ekonominin bürokratik, idari nedenlerine de ayrıca değinmek gerekmektedir. Mali idare tüm maliye örgütlerini içine alan çok geniş bir idari yapıyı tanımlamaktadır. Bu idari yapı; başta hazine ve maliye bakanlığı olmak üzere tüm merkez ve taşra teşkilatları ile denetim kurumlarını da içine almaktadır. İlaveten mali idarenin ekonomik birimler arasındaki uyumsuzluklarında önemli bir rol oynayan yargı da önemli bir role sahiptir. Uyuşmazlıkları çözümleyen bu yargı organları sadece hukuki işlem tesis etmekle kalmaz, aynı zamanda vermiş olduğu kararların geriye dönük etkisi ile vergi denetimine, vergi idaresine ve somut norm denetimi ile vergi yasalarına da yön vermektedir. Vergi yargısı sistemin toparlayıcısıdır. İyi bir idari yapılanma yasaların kolayca uygulanmasına zemin hazırlar. İdarenin yasalara uymayanlara önleyebilecek güç ve yeterliliği olmalıdır.

En sağlıklı ve en çağdaş yönetim biçimi kabul edilen demokratik yönetimlerde ana temel; kurallar ve uzlaşdır. Diğer her şey bu temelin üzerine inşa edilmiştir. Bu kapsamda, öncelikle vergi yasalarının temel vergilendirme ilkelerine uygun olarak hazırlanması son derece önemlidir. Ancak, vergi idaresinin vergi yasalarını uygulamadaki başarısı, en az vergi yasalarının ilkelere bağlı olarak hazırlanması kadar önemli bir faktördür. Başarısız bir mali yönetimle, en ideal yasaların bile sonuç vermesi mümkün değildir. Bir başka deyişle idarenin, yasaları uygulayabilecek yeterlilikte olması ön şarttır. Düzenlenen kuralları uygulayabilecek idari yapının olmayışı veya yetersiz oluşu, yürürlükteki kurallara uymamanın ciddi yaptırımlarla engellenmemesi, sistemi işlevsiz hale getirebilir.

Bununla beraber, en etkili idari yönetimler güçlü denetim mekanizması ile ayakta kalabilir. Ancak bu durum, sistemi bloke eden ikinci sorundur. Sürdürülebilir ve aktif denetim, sistemin genel işleyişini güvence altına almaktadır. Denetim etkin değilse, sistemin bir süre sonra yasal zeminin dışına doğru kayması ve kayıt dışılığın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Kurallara uymamanın cezasız kaldığı bir ortamda kişilerin yasalara uygun davranma alışkanlığı zaman içerisinde kaybolabilir. (Aydemir, 1995, s. 39)

Yürütmenin idari konularda uyguladığı bürokrasinin karmaşıklığı, iç kontrolün yetersiz oluşu ve kamusal birimler arasında kurulamayan eşgüdüm, kayıt dışı istihdama yönelik çalışmaları zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, elektronik devlet anlayışı, kurumlar arası eşgüdümü güçlendirici protokoller, bürokrasi ve evrak yükünü azaltan e-imza uygulamaları ile son zamanlarda bu alanda önemli ölçüde ilerleme kaydedilmiştir.

1.2.2. Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı faaliyetlerin; çağdaş ekonomilere kıyasla, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek boyutlarda olduğu, yapılan birçok araştırmayla ortaya konmuştur. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin hedeflenen ölçülerde başarılı olabilmesi için, ekonomideki yapısal sorunların asgariye indirilmesi gerekmektedir. (Kankılıç, 2016) Kayıt dışı faaliyetlerin ekonomik nedenleri genel ekonomik yapı, kronik yüksek enflasyon, milli gelir dağılımı, piyasa mekanizmasını işleyişi ve istihdam paralelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2.2.1. Ekonominin Genel Yapısı

Türkiye ekonomisi 1980’li yıllara kadar ithal ikameci ekonomi politikası uygulamış ve buna bağlı olarak da ithal edilen malların ülke içinde üretilmesi hedeflenmiştir. “24 Ocak kararları” olarak bilinen 24 Ocak 1980 tarihli istikrar programı ile ithal ikameci politikadan vazgeçilerek 1980 yılının ikinci yarısına isabet eden dönemden itibaren ekonomi politikalarının arz yönlü olarak uygulanmaya başlandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de 1980’den itibaren ulusal ve uluslararası borç ve ferilerinin ödeme zorunluluklarının arttığı ve borç yönetiminin etkinliğini artırmayı hedefleyen politikaları ön plana çıkarttığı ifade edilmektedir. 2000’li yıllara kadar yaşanan krizlerle Türk Lirası’ nın (TL) yabancı paralar karşısında büyük ölçüde değer kaybettiği, Türkiye’nin dış borç ve cari açığının önemli ölçüde arttığı ve 2000’li yıllara gelindiğinde, Türkiye ekonomisindeki kırılmaya bağlı olarak yapısal birçok sorunun çözülemediği ve katlanarak arttığı gözlenmektedir.

Günümüz Türkiye ekonomisinde göze çarpan temel ekonomik sorunları; enflasyon, cari açık, dış ticaret açığı, ödemeler dengesinde açık, düşük tasarruf mevduat oranları, mali sektördeki dengelerin bozulması, borçlanmaya dayalı büyüme, denetimsiz rekabet, kredi talebinde artış, Türk lirası (TL) değerinde aşırı oynaklık ve bununla paralel olarak döviz hareketliliği, istihdam ve bankacılık kesimindeki sorunlar olarak gözlemlenmek mümkündür. (Cinel, 2018, s. 58)

Türk ekonomisinin yapısının kayıt dışı ekonominin ana belirleyicisi olduğu konusunda bir yaklaşım bulunmaktadır. Dünya Bankası’nın Türkiye’ye ilişkin 2010 yılında yayımladığı “Ülke Ekonomik Raporu”na göre; bazı Avrupa ülkeleri seçilerek, bu ülkelerin istihdam yapıları kullanılmış ve Türkiye, kayıt dışı ekonominin boyutunu simüle etmek üzere basit bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma, ekonomik yapının kayıt dışı ekonomi üzerindeki önemini doğrulamaktadır. Avrupa’daki ekonomik sektör başına ortalama istihdam değeri ve ekonomik sektör başına kayıt dışılık oranları dikkate alınarak yapılan çalışma neticesinde, Türkiye’nin genel kayıt dışılık oranının, 19,7 olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, mevcut oranın, Türkiye’de hesaplanan orana göre yaklaşık %30 altında olduğu tahmin edilmektedir. (Dünya Bankası, 2010, s. 38)

Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarından bir diğeri de kronik enflasyon olmaktadır. Ancak bu soruna kayıt dışı ekonomi açısından ayrı bir başlık açmak gerekmektedir. Enflasyon, üreticilerin girdi maliyetlerini arttırdığı gibi hane halkının gelirlerinde de hissedilir bir azalmaya neden olmaktadır. Gelirleri aşınan hane halkı, kayıplarını telafi etmek maksadıyla, girdi maliyetleri artan üreticiler ise bu maliyetlerini minimize etmek maksadıyla, kayıt dışı ekonominin farklı unsurlarına başvurmuşlardır. (T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009, s. 19) Üreticilerin genellikle yüksek girdi maliyetlerini azaltmak maksadıyla; kayıt dışı istihdama yönelerek sosyal güvenlik maliyetlerini düşürmeye, vergi avantajı sağlamak amacıyla kayıt dışı ve belgesiz satış yapmaya yöneldiklerini belirtilmektedir. Bununla birlikte, hane halkının da paralel bir biçimde, kayıt dışı olarak ek işlerde çalışmaya, ev ekonomisine fayda sağlayacak katma değer yaratan küçük üretim ve satış faaliyetlerinde bulunmaya, dolaylı vergilerde kaçınarak tüketim yapmaya yönelmektedirler.

Milli gelirin adaletsiz dağılımı, özellikle hane halkının kayıt dışı faaliyetlere yönelmesinin bir başka unsuru olmaktadır. Milli gelirden düşük pay alan ve ekonomideki yapısal sorunların neticesinde kronik enflasyon yüküyle gelirleri daha da aşınan hane halkı, gelirlerini artırma amacına yönelmektedir. Bu durumda ilk akla gelen kayıt dışı istihdama arz yaratmaktır. Milli gelirden düşük pay alan bireyler, ek iş talebiyle kayıt dışı istihdama yönelmekte ya da kadın ve çocukların kayıt dışı işgücü piyasasına dahil olmasına neden olmaktadır. (Karaaslan, 2010, s. 9)

İşsizlik ve istihdam, ekonominin yapısı hakkında önemli bilgiler veren parametrelerdendir ve Türkiye ekonomisi emek yoğun üretime dayalı bir ekonomidir. Örneğin, tarım kesiminde sürekli ve dönemsel çalışanların, gerçek usulde vergilendirilmeyen çiftçilerin yanında çalışan işçilerin, ücretleri gelir vergisinden istisna olmasına karşın, yoğun olarak kayıt dışı istihdam edildikleri bilinmektedir. Bununla birlikte; ikinci işte çalışanlar, kıymetli maden alım satımında faaliyet gösteren yerlerde çalışanlar, eğlence sektöründe çalışanlar, özel ulaştırma kuruluşlarında çalışanlar, küçük sanayi işletmelerinde çalışanlar, terzi ve berber gibi esnafların yanında çalışanlar, sebze, meyve ve hububat ürünlerinin satışını yapan komisyoncu ve hallerde çalışanların da kayıt dışı olarak istihdam edildiği kamuoyunda sıklıkla gündeme gelmektedir. (ALTUĞ, 1999, s. 455) Ayrıca, çevre ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların neticesinde oluşan ve ülke içindeki

kaçak göçmenlerin ve yasal statüye sahip mültecilerin de kayıt dışı olarak başta tarım ve turizm sektörü olmak üzere; inşaat, tarımda toplayıcılık, tezgahçılık, konfeksiyon işçiliği, temizlik ve rehberlik gibi geniş bir yelpazede kayıt dışı olarak istihdam edildikleri belirtilmektedir. (Candan, 2007, s. 65) Türkiye, BM verilerine göre, 2000 yılından bu yana mülteci nüfusunun en fazla arttığı ülke olarak gösterilmekte olup, sadece 2017 yılında üç milyondan fazla mülteciyi ağırladığı bilinmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) Türkiye Temsilciliği tarafından yayınlanan verilere göre; Türkiye, 2018 yılında da dünyanın en büyük mülteci nüfusuna sahip ülke konumunda bulunmaktadır. (İşcan, 2019, s. 38) Bu veriler dikkate alındığında, Türkiye’de vatandaş olan, ancak işsiz aktif işgücü ile çalışma izni bulunmayan kaçak işçi konumundaki mülteci nüfusunun, toplam işgücüne katılarak, düşük maliyetlerle kayıt dışına yönelmelerine neden olmaktadır.

Yapılan pek çok çalışmada, vergi takozu olarak tanımlanan, istihdam üzerindeki vergi yükünün, kayıt dışı istihdamın önemli nedenlerinden biri olduğu tespit edilmiştir. Genel işgücü piyasasında ücret teamülleri, vergi yükünün artmasında önemli bir engeldir. Türkiye’de çalışanların, işverenler ile aralarındaki ücret anlaşmalarını, genel olarak net ücretleri üzerinden gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir. Ancak, söz konusu net ücretin artan oranlı vergi yükü de dikkate alınarak giydirilmiş brüt ücrete dönüştürülmesinde artan maliyet, işverenin kayıt dışı istihdama yönelmesinde önemli bir etkidir. Bu noktada “asgari geçim indirimi” uygulaması işçi açısından avantaj sağlamış olsa da işveren açısından bir değişiklik yaratmamaktadır. Ar-ge ve teknolojik yatırımlara yönelik işletmelerde çalışanlara uygulanan ücret, gelir vergisi istisnaları ve muafiyetler; gerçek usulde vergilendirilmeyen çiftçilerin yanında çalışanların vergiden müstesna tutulması gibi uygulamalarla azaltılmaya çalışılsa da yetersiz kalmaktadır. Kayıtlı istihdama ilişkin bir diğer ek maliyet de sosyal güvenlik primleridir. Bahsedileceği üzere korumacı sosyal güvenlik uygulamaları ile desteklenen prim yükü, işveren açısından ciddi bir maliyet oluşturduğu gibi sosyal güvenlik sisteminin de zorlandığı bir sorun olmaktadır. Yüksek sosyal güvenlik yükü, işverenleri ödeme güçlüğüne düşürmekte ve sisteme yüksek oranda borçlanmalarına sebep olmaktadır. Buna karşın emekli olan çalışanlar, henüz primleri ödenmemiş olsa da sistemden aylık bağlanması yöntemiyle emekli olmaktadır. Bu kısır döngü, sosyal güvenlik sisteminin devlet bütçesinden desteklenmesine ve buna bağlı olarak da yüksek prim uygulamasının

sürekli olmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber, genç işsizlere iş imkânı sağlanmasına yönelik teşvikler, primlerini düzenli ödeyen işverenlere sağlanan indirim uygulaması, ilave istihdama yönelik teşvikler ile prim yükü hafifletilmeye çalışılmış ve yapılan bu düzenlemelerin kayıt dışı istihdamı azalttığı belirtilmiştir.

Türkiye’de istihdamın belli sektörlerde kayıt dışı olarak sağlanması teamül haline geldiği gibi kayıtlı olarak çalışanların da işletmeler üzerinde yaratmış olduğu yük yüksektir. Kayıtlı çalışanların işletmelere, sosyal güvenlik ve vergi yükü dışında; kıdem tazminatı, ihbar tazminatı gibi korumacı işgücü maliyetleri de eklenmektedir. Yapılan araştırmalara göre, Türkiye’deki kıdem tazminatı yükü OECD ülkelerinin çokça üzerinde kalmaktadır. Türkiye’de 20 yıllık hizmet süresine sahip bir çalışan, maaşının 20 katını kıdem tazminatı olarak hak ederken; OECE ortalamasında maaşın, 6,2 ile 9,8 katı arasında değiştiği gözlemlenmektedir. Ayrıca bu tazminat, yine OECD ülkelerinden daha korumacı uygulamalarla; zorunlu askerlik hizmeti, kadın çalışanın evlilik akdi ile işten ayrılması, emeklilik gibi durumlarda da alınabilmektedir. Katı ve işçiden yana yoğun korumacı işgücü düzenlemelerinin kayıt dışı istihdamı artıracığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Özellikle, işe alma ve işten çıkarma maliyetlerinin, kayıt dışı istihdam konusunda önemli bir etken olduğu belirtilmektedir. İşverenler, özellikle iktisadi dalgalanma dönemlerinde bu tür korumacı mevzuat hükümlerinden zarar görmemek adına kayıtlı istihdamdan kaçınmaya çalışmaktadırlar. (Dünya Bankası, 2010, s. 45)

1.2.2.2. Piyasa İşleyiş Yapıları, Küreselleşme ve Ekonomik Rekabet

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında, etkin piyasalarda rol oynayan, tüm ekonomik birimlerin hem içinde buldukları piyasa özellikleri hem de küreselleşmenin etkisiyle şekillenen rekabet ortamından etkilendikleri göz ardı edilmemelidir. Ekonomik birimlerin faaliyette bulunduğu etkin piyasa ortamı, küreselleşme paralelinde ulusal ve uluslararası pazarda mücadeleyi gerektirmektedir. Burada tüm ticari ekonomik birimler için öncelikli hedef, rekabet edilebilir maliyet avantajı ve fiyat politikası belirlemektir. Ulusal ve uluslararası piyasalarda etkin bir ticari faaliyet yürütmek için; ülkelerin kambiyo sınırlamaları, ithalat ve ihracat sınırlamaları, yurtiçi üretim maliyetleri, pazar payı, etkin fiyat politikası gibi çok yönlü ve değişken belirleyicilerle başa çıkılması gerekmektedir.

Küreselleşme ve kayıt dışı ekonomi arasında çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle ulaşım maliyetlerinde azalma ile üretim süreçlerinde çok ulusluluk tercih edilir bir hal almıştır. Ar-ge ve inovasyon konusunda önemli yatırımlar yapılmasıyla, modern üretim teknolojileri sürece olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Bu üretim yapısı, ticaret şirketlerinin özellikle emeğe dayalı girdi maliyetlerini düşürerek daha karlı fiyat politikası belirlemelerine ve kendilerine olan talebi artırmalarına olanak sağlamaktadır. Böylelikle uluslararası piyasalarda küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, yerlerini büyük ve dev şirketlere bırakmaktadır. (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006, s. 74)Uluslararası piyasalarda devleşen şirketler pek çok sınırlamayı da küreselleşme yardımıyla aşındırmaktadır. Özellikle ülke ekonomilerine etki eden ticaret hacimleri, devletlerin sınırlayıcı politikalarını işlevsiz bırakmakta etkili olmaktadır.

Gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, küreselleşmenin yarattığı en büyük ekonomik sorun, KOBİ düzeyindeki şirketlerin, büyük güçlerle fiyat ve maliyet anlamında baş edememesidir. Dolayısıyla küreselleşmenin kayıt dışı ekonomiye olumsuz katkısı bu noktada başlamaktadır. Maliyetlerini minimize etmek, kambiyo ve ticaret sınırlamalarını aşmak, uluslararası piyasalardan pay almak isteyen tüm küçük ticari işletmeler, faaliyetlerini kayıt dışı alanlara taşımak zorunda kalmaktadırlar. Türkiye'deki ticari işletmelerin önemli bir kısmı da KOBİ olarak adlandırılan şirketlerden oluşmaktadır. İthalata dayalı girdi maliyetleri yüksek olan yerli üreticiler, yurt içi pazarın darlığı ve uluslararası piyasalardaki zorlu rekabet koşulları nedeniyle yurt içi girdi maliyetlerini; öncelikle emek piyasasında, sonrasında ise enerji tüketiminde kayıt dışılığa yönelterek, belgesiz ara malı temini ile azaltmaya yönelmektedir.

Türkiye'de son zamanlarda yapılan bazı kambiyo kısıtlamalarının da kayıt dışı ekonomiyi canlandırdığı düşünülmektedir. Özellikle 13/09/2018 tarihinde resmi gazete yayınlanarak yürürlüğe giren "Türk Parasının Kıymetini Koruma" hakkında 32 sayılı kararda değişiklik yapılmasına dair karar ile 7/8/1989 tarihli ve 32 Sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma" hakkında kararın 4'üncü maddesine aşağıdaki bent eklenmiştir; *"Türkiye'de yerleşik kişilerin, Bakanlıkça belirlenen haller dışında, kendi aralarındaki menkul ve gayrimenkul alım satım, taşıt ve finansal kiralama dâhil her türlü menkul ve gayrimenkul kiralama, leasing ile iş, hizmet ve eser sözleşmelerinde sözleşme bedeli ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme*

yükümlülükleri döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırılmayacaktır.”

4/9/2018 tarihli ve 30525 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karara İlişkin 2018-32/48 sayılı Tebliğ (İhracat Bedelleri hakkında)’in 3. Maddesinde şu ifadeler yer verilmiştir; *“Türkiye’de yerleşik kişiler tarafından gerçekleştirilen ihracat işlemlerine ilişkin bedeller, ithalatçının ödemesini müteakip doğrudan ve gecikmeksizin ihracata aracılık eden bankaya transfer edilir veya getirilir. Bedellerin yurda getirilme süresi fiili ihraç tarihinden itibaren 180 günü geçemez. Söz konusu bedellerin en az %80’inin bir bankaya satılması zorunludur.”*

Söz konusu tebliğin müteakip tebliğler ile süresi uzatılmış ve kapsamı yumuşatılmış olmasına karşın, devletin kambiyo uygulamaları ile ekonomik birimlere etkin bir şekilde müdahale ettiğinin somut örneklerini oluşturmaktadır.

1.2.3. Sosyal ve Psikolojik Nedenler

Kayıt dışı ekonominin mali ve ekonomik nedenleri ekonomik bireylerin faaliyetlerini kayıt dışına çıkarmaları konusunda zorlayıcı sebeplerdir. Gelir seviyesinin düşük olması ve yüksek enflasyon etkisiyle geliri aşınan vatandaş kayıt dışına yönelerek maliyet avantajı yaratma ve gelirini maksimize etme uğraşı içerisine girmektedir. Söz konusu zorlayıcı sebeplere karşı ekonomik birimlerin karar alma sürecinde kayıt dışılığa yönelimi, önemlidir ve bu durumu yaratan birden fazla husus bulunmaktadır. Toplumun ahlak yapısı, ekonomik birimlere katılan unsurların eğitim düzeyi, toplumun içinde yaşadığı ekonomik ve sosyal ortam, nüfus ve demografik yapı kayıt dışılığa yönelmenin belirleyicileri arasında sayılabilir.

Sosyal hayatın içerisindeki ekonomik birimlerin, eğitim seviyelerinin kayıt dışı ekonomiye etkisinin ters yönde olduğuna dair önemli çalışmalar bulunmaktadır. (Tekçe, 2019, s. 119)Söz konusu araştırmalar, eğitim seviyesi yükseldikçe vergi direncinin azalacağı ve vergiye gönüllü uyumun artacağı yönündedir. Özellikle vergi bilinci konusunda yapılan çalışmalarda vergi bilincini etkileyen unsurların başında eğitim seviyesi geldiği anlaşılmıştır. (Uyanık, 2019, s. 375)Eğitim seviyesi yükseldikçe vergi bilinci geliştirilip yaygınlaştırılabilecek ve buna bağlı olarak da vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi sağlanabilecektir. Bununla birlikte, bazı farklı yaklaşımlara göre ise eğitim seviyesi arttıkça, ekonomik

birimlerin kayıt dışına yönelme olasılığı artmaktadır. Ancak bu çalışmaların temel aldığı durum; mevzuat boşluklarından, eğitim ve entelektüel birikimle daha çok yararlanılabileceği ve bireylerin psikolojik tatmin duygusudur.

Yüksek nüfus artış hızı, kentlerdeki nüfus yoğunlaşması kayıt dışı ekonominin sosyal sebeplerinden başka birini oluşturmaktadır. Nüfus yapısı; kırsaldan büyükşehirlere gerçekleşen göç, yoğun nüfus artışı ekseninde şekillenmektedir. Türkiye açısından, ülke nüfusunun önemli bir kısmının kentlerde yaşadığı bilinmektedir. Geçmişte tam tersi olan tablonun, nüfus artışı, işsizlik ve diğer nedenlerle tam tersine döndüğü belirtilmektedir. Netice olarak, kentlerde yoğunlaşan nüfusun, yine bu bölgelerde yoğunlaşan işgücü fazlası yarattığı ifade edilmektedir. Kentlerde yoğunlaşan işgücü fazlası da emek arz fazlası yaratarak, emek piyasasında değer düşmesine neden olmaktadır. Bununla beraber, ekonomik birimler ekonomiye katılmak adına sosyal güvencelerinden vazgeçmekte, kayıt dışı istihdama ortam yaratmaktadırlar. Kentlerdeki nüfus yoğunlaşması, sosyal olanakların da kırsal kesimden kentlere doğru kaymasına neden olmaktadır. Kentlerde yoğunlaşan nüfusun; eğitim, sağlık, barınma ve gıda ihtiyacı da artmakta ve devletin kamusal harcamalarının da kentlerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Ancak gerek alt yapı eksiklikleri gerekse genel ekonomik durum bu harcamaların optimum seviyenin altında oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla başta eğitimde ortaya çıkan sorunlar, ilerleyen zamanda eğitime bağlı nedenlerin doğmasına neden olmaktadır. Sağlık ve barınma gibi temel gereksinimlerin karşılanamaması, refah seviyesinin olması gerekenin çok altına düşmesi, gelirin kaybolması, işsizliğin artması ve buna benzer tüm olumsuz unsurlar bireylerin kayıt dışına yönelmesine hatta bir adım öteye geçerek yeraltı ekonomisine yönelmelerine ortam hazırlamaktadır.

Bireylerin psikolojik yaklaşımları kayıt dışı ekonomiye yönelmede başka bir etkidir. Kayıt dışı faaliyetlerden zevk alan ve bunu heyecan verici bulan psikolojik yapıya sahip insanların da olduğu bilinmektedir. Bireyler bu tür faaliyetleri belli bir tatmin duygusuna yönelik olarak gerçekleştirebilir. Ancak bireylerin bu davranışa yaklaşmasındaki ana etmen; toplumun vergi kaçırma eylemine olan olağan yaklaşımı ve bu tür suçları işleyen bireyleri mecburiyet hali olarak kabullenmesidir. Bunun yanı sıra mükelleflerin vergi direnci de kayıt dışı ekonominin psikolojik sebepleri arasında yer alması gereken bir husustur. Vergiye karşı direnç kayıt dışı faaliyetler açısından önemli bir faktördür ve vergiye karşı dirençte etkili olan faktörlerden biri

vatandaşların kamu harcamalarına yaklaşımıdır. Vergi mükelleflerinin kendilerinden alınan vergilerin ne şekilde harcandığını bilmesi ve bundan hoşnutsuzluk duymaması son derece önemlidir. Eğer toplanan vergilerin doğru amaçlarla ve doğru yöntemlerle harcandığına ilişkin şüpheler oluşmuşsa ve olumsuz bir kanı meydana gelmişse, mükellefin vergiye karşı direnci artmaktadır. (Us, 2004, s. 12) Zaman zaman kamuoyuna yansıyan; kamu ihalelerinde yolsuzluk, israf denilebilecek düzeyde yüksek ve gereksiz görülen kamu harcamaları (makam aracı, işgücü fazlası vb), kişiye özel kaynak tahsisi gibi tartışmalar, vatandaşların ödedikleri vergilerin harcandığı yerler konusundaki şüphelerini derinleştirir niteliktedir. Bu ve benzerleri, mükelleflerin vergi ödememek için kayıt dışı faaliyetlere yönelme eğilimlerini giderek artıran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, s. 4)

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri ve Sonuçları

Kayıt dışı ekonomi, başta ekonomik ve sosyal etkiler olmak üzere birbiri ile ilişkili pek çok alanda sonuçlar doğurmaktadır. Ancak literatürde, kayıt dışı ekonominin ampirik çalışmalar ile desteklenen olumlu ve olumsuz etkileri olduğu yönünde iki tür yaklaşım bulunmaktadır. Her iki yaklaşımda da kayıt dışı ekonominin etkileri; makro ve mikro ekonomik etkileri, kamu maliyesi ve sosyal etkiler çerçevesinde kapsamlı olarak değerlendirilmektedir.

1.3.1. Olumlu Yaklaşım

Yapılan ampirik araştırmalara göre kayıt dışı ekonominin çeşitli makroekonomik, mikro ekonomik, mali ve sosyal anlamda olumlu etkileri olduğu saptanmıştır. (Bağırzade, 2012, s. 41) Devletin ekonomiye müdahalesinin mümkün olduğunca azaltılması hatta tamamen ortadan kaldırılmasını savunan deregülasyon yanlısı ekonomistler, piyasaların kendi dinamikleri ile dengeye geleceğini savunarak devletin vergi yasaları ve ticari düzenlemeler ile piyasalara müdahalesini, kayıt dışı ekonominin temel sebebi olarak görmektedirler. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 153) Genel olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin; ekonomik büyümeyi hızlandırıcı etkisi, ekonomik krizler üzerindeki baskılayıcı etkisi, kayıtlı sektörlere talep oluşturması, tasarrufların yatırıma dönüşmesini hızlandırması gibi makroekonomik etkilerinin yanı sıra, ucuz mal ve hizmet arzı ile

enflasyonu baskılaması, girişimcilerin yatırım maliyetlerini azaltması, işsizliği azaltması ve vatandaşlara ek gelir yaratması gibi olumlu etkileri de bulunmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin etkilerine ilişkin olumlu yaklaşımda bulunan ekonomistler, öncelikli olarak konuyu büyüme ve GSMH yönüyle ele almışlar ve kayıt dışı ekonomi ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. (Acar & Aydın, 2011, s. 33) Tasarruf yetersizliği ekonomik büyümenin en önemli takozu olarak belirtilmektedir. Gelirin tüketime harcanan kısmı ve vergilere ayrılan pay düşüldükten sonra, yatırıma yönlendirilecek ölçüde fon yaratılmamaktadır. Kredi olanaklarının yetersiz oluşu da yatırım olanaklarını azaltan bir başka etmendir. Mevcut ortamda büyüme ve yeni yatırım yapmak büyük güçlükleri beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla geriye kalan tek seçenek, gelirin kayıt dışına çıkarılmasıdır. Bu yöntemle vergiden arındırılan gelire, yatırımcı açısından bir oto-finansman kaynağı oluşturulmaktadır. Ekonomik birimlerin tercih ve yönelimlerinden ziyade, devletin kaybı olan vergi gelirlerini tahsil etmesi durumunda, yaratacağı ekonomik büyümenin, ekonomik birimlerin kayıt dışılık tercihi ile yaratmış olduğu ekonomik büyümenin altında kalması durumunda, kayıt dışı ekonominin olumlu etkileri ortaya çıkacaktır. (Aydemir, 1995, s. 94)

Kayıt dışı ekonominin gerek sosyal gerekse makroekonomik ve istihdam yönüyle de olumlu sonuçlar doğurduğuna ilişkin çalışmalar mevcuttur. Kayıt altında bulunan ekonomik birimlerin; yüksek girdi maliyetleri, eksik kapasite kullanımı ve kaynakların sınırlı olması gibi nedenlere dayalı olarak istihdam yaratma imkânı sınırlı olmaktadır. Faaliyetlerin kayıt dışına çıkarılması, işsizlere iş imkânı sağladığı gibi birçok insana gelir sağlayarak, hayatlarını iptidai de olsa sürdürme olanağı vermektedir. Yapılan çalışmalar, eğitim seviyesi ile kayıt dışı çalışma arasında da negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, eğitim seviyesi arttıkça kayıt dışı çalışma da azalmaktadır. Kayıt altında çalışan eğitimli ve kalifiye elemanların dışında, daha az tercih edilen niteliksiz ve her eğitim seviyesinden işgücü, kayıt dışı sektörlerde istihdam edilmekte ve böylelikle işverenlere daha düşük maliyette işgücü çalıştırma olanağı sağlanmış olmaktadır. (Sarılı, 2002, s. 44) Kayıtlı ekonomide çalışmakta olmasına karşın ek gelir yaratmak maksadıyla ikinci işte çalışma isteği ve bazı yasal düzenlemelerin buna engel olması, bireylerin refah seviyesini düşürmektedir. Kayıt dışı sektörler bu yönüyle de bireyin ikinci işte çalışmasına imkân sağlamaktadır. Bununla beraber ekonomik zorluklar içinde

toplulukların kazanç elde ederken yaşadıkları başarısızlıklar kayıt dışı sektörler tarafından telafi edildiğinde, sosyal yıkımın da önüne geçilmiş olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin düşük girdi maliyetleri ile uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılmasına fayda sağladığı düşünülmektedir. Vergilerden arındırılmış ve belgesiz yapılan ara malı temini ve yine düşük maliyetli istihdam ile maliyetlerini düşüren ekonomik birimler, fiyat belirleme konusunda uluslararası piyasalarda rakiplerinden avantajlı duruma geçmektedirler. Ayrıca, iç piyasada da yürütülen bu düşük fiyat politikası ile piyasaya ucuz mal ve hizmet sunulmasına ve fiyatlar genel düzeyinin düşmesine katkı sağladığı belirtilmektedir. Üretim yönüyle kayıt dışı ekonomi, belirli lisans ve izinlere bağlı üretimler nedeniyle oluşan tekelleşmenin de önüne geçmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sıkça görülen ve bir devlet geleneği olan yoğun bürokrasi ve bu bürokrasinin doğurduğu mali yük olmadığından, elde edilen tasarruftan yaratılan kaynak, süratle üretime aktarılmakta ve azalan işletme sermayesi ihtiyacıyla üretim desteklenmekte ve girdi ihtiyacı daha hızlı karşılanmaktadır. (ALTUĞ, 1999, s. 486) Burada sözü geçen “hızlı karşılanma” kavramı; taşıma, nakliye, bürokratik evrak prosedürü ve benzeri ayrıntıların göz ardı edilmesinden doğan “zaman” kavramını da içine almaktadır. Ayrıca, kayıt dışı olarak faaliyet gösteren ekonomik birimlerin ar-ge ve inovasyon konusunda da ciddi bir kaldıraç etkisi yarattığı da gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle, bugünün dev şirketlerinin sahibi olan büyük yatırımcıların, geçmişte kayıt dışı olarak faaliyette bulunmaları ve mevcut ölçüklerinin temelini o zamanlarda oluşturmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler vergiden arındırılmış, vergi dışı elde edilen gelirler olmasına karşın kamu maliyesi açısından tamamen olumsuz bir durum söz konusu değildir. Yapılan araştırmalarda, kayıt dışında bırakılan gelirin 2/3 sinin kayıtlı sektörlerde harcandığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, devletin vergi gelirlerinde beklenen oranda bir aşınma söz konusu değildir. Bir başka yaklaşımla kayıt dışı gerçekleşen yatırımların yaratacağı gelirlerin kayıtlı sektörlerde harcanmasıyla öncelikli olarak dolaylı vergiler sonrasında ise doğrudan vergiler açısından olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir.

1.3.2. Olumsuz Yaklaşım

Kayıt dışı ekonominin; ekonomik, sosyal, kamu maliyesi ve etkin piyasalar üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte, olumlu ve olumsuz etkileri de iç içe geçmektedir. Araştırmacının konuya yaklaşımı ve mevcut sorun karşısındaki çözüm ihtiyacı; kayıt dışı ekonominin hangi açıdan etkilerinin ağır bastığının tanımlanması, bir diğer yönüyle, birlikte görünen olumlu ve olumsuz etkilerden hangisinin ağır bastığının incelenmesi neticesinde konuya ilişkin kanaat oluşturmaktadır. Örneğin, kayıt dışı gelirin vergisiz olması, bir yandan vergi gelirlerini azaltırken diğer yandan da piyasalarda fiyat avantajı yaratarak rekabet gücünü artırmaktadır. Olumsuz yaklaşım daha maliyeci yaklaşımı benimseyen araştırmacılar tarafından savunulmakla birlikte, “Keynesyen” ve “Neo-Keynesyen” ekonomistlerin de kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri üzerinden yoğunlaşmaktadır. (Akalin, 1996, s. 28) Ancak her iki yaklaşım da ampirik araştırmalarla desteklenmektedir.

Yapılan çalışmalarda kayıt dışı ekonominin var olduğu düşünülen olumsuz etkilerinden en önemlisinin kamu gelirleri üzerinde olduğu belirtilmektedir. Araştırmacılar tarafından, kayıt dışı ekonomi ile devletin vergi gelirleri arasında kısır bir döngü olduğu savunulmaktadır. Burada ifade edilmeye çalışılan, gelirleri azalan devletin, kayıtlı sektörlerdeki ekonomik unsurların vergi yükünü artırarak kaybettiği vergi gelirini telafi etmeye çalışması sonucu, kayıtlı sektör üzerindeki yük artacaktır. Bu durum, kayıtlı sektörlerde faaliyet gösteren ekonomik birimleri özendirerek bu sektörlerin, kayıt dışına yönelmesine sebep olacaktır. Bu sebeple daha geniş bir tabana sahip, kayıt dışı sektör oluşacaktır. (Bağırzade, 2012, s. 46)

Kayıt dışı ekonomi bu sektörde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin tamamen vergisiz kalmasına ve bu nedenle bir vergi kaybı doğurduğu gibi kayıtlı sektörde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin kayıt dışına yönelmesine ve böylece vergi kaybına neden olmaktadır. Bu kayıp, devletin bütçe finansmanı açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Türkiye açısından bakıldığında, bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını vergiler oluşturmaktadır. Vergi gelirlerinin azalması sebebiyle oluşan açık, bütçe finansmanı ve borçlanma yoluyla sağlanabilir. (Us, 2004, s. 13) Artan borçlanma talebi sonucunda ise, yurt içindeki ve yurt dışındaki piyasa faiz oranları yükselmekte ve mevcut borç yükünün sürdürülemez bir hale gelmesine neden olmaktadır. (Işık & Acar, 2003, s. 130) Faiz oranlarındaki bu yükseliş ise yatırımları

ve buna bağlı olarak milli geliri ve istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca kamu borçlanmasına bağlı olarak yükselen faiz oranları kamunun yükünü daha da artıracaağı için bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum, ek vergi yükü probleminin neden olduğu vergi sarmalına bağlı olarak; vergilemede adalet, yüksek vergi oranları ve gelir dağılımında eğitsizlik problemlerini de beraberinde getirecektir.

Kayıt dışı ekonomi, ülke ekonomilerini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Olumlu olarak değerlendirilen makro ekonomik sonuçların aksine, olumsuz ekonomik sonuçların hiç azımsanmayacak düzeyde olduğu belirtilmektedir. Ulusal hesaplamalara, resmî rakamlara ve istatistiklere yansımayan ekonomik faaliyetlerin, ekonomi politikalarının belirlenmesinde yanıltıcı sonuçlar doğurması, kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerinden biri olarak belirtilmektedir. Ekonomik karar birimlerinin resmi kayıt ve istatistiklere dayandırarak oluŐturmuŐ oldukları politikalar, kayıtlı sektörlerden alınan veriler ile elde edilebilir. Doğası gereği kayıt dışı ekonomik faaliyetler bu hesaplamaların dışında kalmaktadır. Kayıtlı ekonomik faaliyetlerin göstergeleri olan rakamların, ülkede fiilen üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerini yansıtmadığı düşünüldüğünde, uygulanacak politikaların etkinliği de tartışma konusu olmaktadır. (Us, 2004, s. 14) Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin göz ardı edilerek hesaplandığı makro ekonomik tahminler ise, yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Özellikle kayıt dışı ekonominin, yatırıma yönlendirilecek tasarruf birikimi yaratacağı yönündeki olumlu savı, bazı araştırma çevrelerince elde edilen gelirin tasarruftan ziyade vergi otoritesinin takibinden kaçmak üzere tüketime yönlendirildiği yaklaşımı ile çürütülmeye çalışılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nakit para ekseninde gerçekleşen bir yapısı olduğu bilinmektedir. demelerin çoğunlukla nakit paraya dayalı olması, fiyat istikrarının olmadığı ekonomilerde dolarizasyona yol açabilmektedir. Ekonomik unsurlar istikrarlı olan para birimini yerli para birimine tercih etme güdüsüyle hareket etmekte ve varlıklarını korumaya çalışmaktadırlar. Bu durum, dolarizasyonun olumsuz sonuçlarına katlanılması sonucunu yaratmaktadır. (Us, 2004, s. 14) Dolarizasyonun olumsuz etkisi, ekonomik birimlerin varlıklarını korumak maksadıyla yöneldiği döviz ve neticesindeki dolarizasyon sarmalının serbest kur rejiminin resmi kur ile rekabeti neticesinde kur makasını büyütmesi ve zaman zaman ekonomik krizlere ortam hazırlaması olarak belirtilmektedir.. (IŞık &

Acar, 2003, s. 130) Ayrıca, ekonomik faaliyetlerde kullanılan nakit para ikinci ve önemli bir konu olan “kara para” kavramını da gündeme getirmektedir. Çek, kredi kartı ve diğer ödeme araçları yaygınlaşsa da kara para diye tabir edilen suç gelirlerinin, nakit para ile yapılmasına ilaveten, yasal ticarete de nakit paranın tercih edilmesi, kayıt dışılığı artırmakta ve bu durum, uygulanan para politikalarının sonuçlarını doğrudan etkilemektedir. Dolaşımdaki paranın toplam para arzı içindeki payının yüksek oluşu, nakit ekonomisinin para politikasından beklenen sonuçları etkileyeceğine dair düşünceleri kuvvetlendirdiği, yapılan ampirik çalışmalarla desteklenmektedir. (Kök & Şapçı, 2006, s. 6)

Kayıt dışı ekonomi niteliksiz işgücüne istihdam sağlamak ve bu etkisi, kısa vadede olumlu sonuçlar ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla ekonomilerin ana hedefinin refah seviyesini artırmak olduğu düşünüldüğünde, asgari geçim düzeyinin altında elde edilen hane halkı gelirinin, toplam refah seviyesine marjinal faydasının altında kaldığı ifade edilmektedir. Kayıt dışı istihdam, niteliksiz işgücüne iş olanağı yaratmakla birlikte, kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren ekonomik birimler açısından haksız rekabet sorunu yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, kayıt dışı ekonomide istihdam edilenlerin; sosyal güvenceden mahrum kalması ancak, sosyal devlet olmanın gereği olarak, temel vatandaşlıktan doğan sosyal hizmet ve faydalardan yine de pay almaya ve yararlanmaya devam etmeleri (Genel Sağlık Sigortası kapsamında sağlık hizmetleri, eğitim, ülke savunması vb.) başka sorunları da ortaya çıkarmaktadır. (Kök & Şapçı, 2006, s. 7)

Küreselleşmenin neticesinde ortaya çıkan çok uluslu üretim ve satış modelleri, gelişmiş ekonomilerde faaliyet gösteren ekonomik birimleri devasa ölçeklere taşımıştır. Ortaya çıkan bu dev ticari işletmeler, başta teknolojik gelişmeler, ar ge ve inovasyon olmak üzere ülke ekonomileri üzerinden önemli ölçüde fayda sağlamıştır. KOBİ düzeyindeki işletmelerin ise teknolojik değişimlere daha hızlı ayak uyduracağı düşünülse de üretim verimliliği açısından bakıldığında, bu işletmelerin teknoloji üretme ve bu teknolojiyi üretime aktarmada yetersiz olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel olarak yöneldiği ticari yapılar, işlerin bölümlere ayrıldığı emek yoğun küçük ve orta büyüklükteki işletme yapılarıdır. Sözü geçen işletme yapılarının; az işçi ile çalışan ve sendikalaşmaya gerek duymayan yapılar olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla işçilerin daralan işgücü piyasasında haklarını koruyacak kurumsal organizasyonların etkisi ve işçinin

pazarlık gücü ortadan kalkmaktadır. Bu tür işletmelerin genel olarak kayıtlı ve kayıt dışı işgücünden aynı anda yararlandığı bilinmekle birlikte, işçinin koruyucu organizasyonlardan mahrum olması nedeniyle istihdam edilen işgücü arasında oluşan rekabet ve çatışma hem işletmeye hem de çalışana zarar vermektedir. Ayrıca işçi, iş piyasasındaki pazarlık gücünü de kaybedebilir. (Işık & Acar, 2003, s. 130)

İşletmeler açısından, kayıt dışı sektöre yönelen firmalar bir başka sarmalın içine girmektedir. Özellikle düşük maliyetli mali kaynak yaratma konusunda bazı kısıtlamalar ile karşılaşan kayıt dışı faaliyet gösteren işletmeler, verimsiz bir üretim ve mali yapıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Ancak, üretimde kaliteyi artırmak için kaliteli hammadde almanın gerekliliği güçsüz mali yapı ile desteklenememesine karşın, devlete karşı olan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, işletmeleri rekabet edebilir konumda tuttuğundan, kayıt dışı faaliyetleri sürdürmeye teşvik etmektedir. Sorun, bu faaliyet yapısının rakip işletmelerin üretim ve ticaret yapısına da sirayet etmesidir. Kayıt dışı çalışan firmaların bu haksız rekabet gücü, kayıtlı çalışan işletmelerin oyun dışı kalmasına ya da onları da kayıt dışına yöneltmektedir. (Bağırzade, 2012, s. 46)

Tüm bu ticari ve ekonomik olumsuzlukların yanında, geniş bir alana yayılan kayıt dışılığın, idare eden ile idare edilen arasında bir kopma yaratacağı düşünülmektedir. Özellikle kayıtlı sektörün kayıt dışı faaliyete göz yuman, idareye karşı güveninin azalması beklenen bir sonuç olarak nitelendirilmektedir. Kayıt dışı ekonomik birimlerin sorunlarını, rüşvet ve yasa dışı başka yolları kullanarak çözmeye çalışması, meşru olmayan yolları uyararak sosyal düzeni bozma eğilimi göstermektedir. Menfaat ve çıkar gruplarının oluşması rüşvet ve yolsuzlukların geçim kapısı haline getirilmesine buna bağlı olarak adalet sisteminin ve hukukun zarar görmesine buna bağlı olarak da bireysel olarak suça yönelimin artmasına neden olmaktadır. Özellikle yeraltı ilişkilerin oluşacak boşluğu doldurmaya her zaman talip olması, suç oranlarını artıracak ve bu durum sosyal anlamda ağır sonuçlara neden olacaktır. Devletin sosyal ve siyasi istikrarın sağlanmasında yaşadığı güçlükler farklı güç odaklarının yönetim üzerindeki hak taleplerine de zemin hazırlayabilir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerdeki yasadışı gelirler ve suç ekonomileri bu durumun en çarpıcı örnekleridir. Ayrıca, ruhsatsız ve kayıt dışı olarak üretilen ürünler ile belli bir standardın dışında elde edilen ruhsat ve lisanslarla verilen

hizmetlerin halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi, sosyal güvenlik sistemine ağır bir yük getirecektir. (İlgin, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, 1999, s. 42)

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi ve Tahmin Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomi; ülke ekonomisindeki büyüklüğünün ölçülmesi veya bir başka deyişle tahmini en zor konulardan birisi olarak ifade edilmektedir. Doğrudan, dolaylı ve model yöntemleri kullanılarak yapılan tahminlerin her biri birbirinden çok farklı sonuçlar vermektedir. Bu durum, ekonomik karar alma birimlerinin politika belirlemelerinde önemli bir etkidir. Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomilerindeki büyüklüğünün ve tutarının kesin olarak ölçülmesi mümkün değildir. Sebebi ise, bu ekonomik faaliyetleri tahmin etmeye yönelik tüm yöntemlerin birtakım izlerden hareket ederek bilinmeyi tahmin etmeye çalışmasıdır. Bu çaba kendi içinde zayıflık ve eksiklikler barındırmaktadır. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi, 2004, s. 20)

Kayıt dışı ekonominin hiç olmadığı bir ülkeyi düşünmek gerçeğe uygun olmamakla birlikte, gelişmiş ekonomilerdeki kayıt dışılığın gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelere göre daha düşük seyrettiği bilinmektedir. Kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz sonuçları bu ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomi içerisindeki payı ile doğrudan ilgili olduğu düşünülebilir. Özellikle kalkınma odaklı ekonomilerde uzun vadeli refahın takozu olarak görülebilecek etkileri dolayısıyla kayıt dışı ekonominin, yüksek seviyelerde olması kabul edilebilir bir durum değildir. Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomileri üzerinde hangi seviyeden sonra olumlu veya olumsuz sonuçlar yaratacağı, siyasi ve ekonomik karar alma birimleri tarafından değerlendirilen bir durum olmakla birlikte, bu değerlendirmeyi yapabilecek verilerin ekonomik karar alma birimlerinin elinde bulunması gerekmektedir. (Kök & Şapçı, 2006, s. 7) Geçmişten bugüne kayıt dışı ekonominin tahminine ilişkin birçok yöntem ortaya atılmış ve her bir yöntemle yapılan ölçüm ve tahminlerin farklı sonuçlar verdiği ortaya konmuştur. Bu tahmin yöntemleri iki ana başlık altında toplanabilir;

- Doğrudan (Mikro) Ölçme Yöntemine Göre Tahminler
- Dolaylı (Makro) Ölçme Yöntemine Göre Yapılan Tahminler

Her iki yöntemle de yapılan tahminler birbirine uzak sonuçlar verse de ekonomik karar alma birimlerinin karar alma süreçlerine yardımcı olacak veriler içermektedir.

1.4.1. Doğrudan (Mikro) Ölçme Yöntemine Göre Tahminler

Kayıt dışı ekonominin; hane halkı anketleri, kurumsal anket çalışmaları gibi yöntemler ile tahmin edilmesi doğrudan ölçme yönteminin temel yaklaşımını oluşturmaktadır. Mikro düzeyde yapılan bu ölçümlerde rastgele seçilen örneklemelerden yapılan tespitlerden, genellemelere ulaşılmaya çalışılmaktadır. (Sugözü, 2010, s. 113)

Doğrudan ölçme yöntemi iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bunların ilki anket yöntemidir. Rastgele ve anketin yaklaşımına uygun belirlenen katılımcılara önceden belirlenmiş sorular yöneltilerek, elde edilen veriler kategorize edilmekte ve kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Anket yöntemi, kendi içinde avantaj ve dezavantajlar barındırmaktadır. Geleneksel anket yöntemine getirilen ana eleştiriler, bu çalışma yöntemi içinde geçerlidir. Anketin ve verilerin güvenilirliği ise katılımcıların cevaplarının doğruluğuna bağlıdır. Kayıt dışı faaliyet gelirlerinin devletin bilgisi dışında elde edilen gelirler olduğu düşünüldüğünde, katılımcıların bu gelirlerini gizleme eğiliminde olması muhtemeldir. Ancak, çalışmayı yapan kuruluşa göre de bu eğilim değişkenlik gösterebilir. Örneğin; Vergi idaresinin yapacağı bir anket çalışmasında katılımcılar bu gelirleri gizleyebilirler ancak, bankaların yapmış olduğu anket çalışmalarında, katılımcıların kaya yaratma ve kredibilitelerini yükseltmek adına gelirlerini doğru ya da olduğundan daha yüksek gösterme eğilimleri gösterdikleri belirtilmektedir. (Aydemir, 1995, s. 26) Bu yöntem uygulanırken, katılımcılara kesin olarak veri gizliliğinin taahhüt edilmesi, veri güvenilirliğini artıran bir uygulamadır.

Bir diğer doğrudan ölçme yöntemi ise, Sosyal Güvenlik Kurumu ve ergi dairelerinin yoğun denetimleridir. İlgili kamu idarelerinin bizzat ticari işletmeleri ziyaret ederek gerçekleştirdiği denetimler sonucu tespit etmiş olduğu faturasız satış, kayıt dışı istihdam ve bunun gibi veriler, eldeki diğer veriler ile genelleyerek kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu denetimlerin tek başına yetersiz oluşu elde edilecek sonuçların gerçeği yansıtması bakımından bir dezavantaj olmaktadır. (Sugözü, 2010, s. 115)

Doğrudan ölçüm yöntemi ile elde edilen statik veriler açısından bir başka dezavantaj ise, sınırlı ekonomik faaliyete ve sınırlı dönemsel tahminlere dayanması nedeniyle uzun dönemde kayıt dışı ekonominin gelişime dönük tahmin

sağlayamamasıdır. Ancak olumsuz yönleri ve dezavantajlarına rağmen doğrudan yöntemler; kayıt dışında çalışan işçilerin demografik yapısı, kayıt dışı faaliyette bulunan ticari işletmelerin mikro ölçekte organizasyonel, ekonomik ve sosyal yapısı gibi konularda son derece derin bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır. (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006, s. 44) Bununla birlikte, anket yöntemi ile elde edilen sonuçların, kayıt dışı ekonomiyi düşük gösterdiği kabul edilmektedir.

1.4.2. Dolaylı (Makro) Ölçme Yöntemine Göre Tahminler

Makroekonomik yöntemler olarak da adlandırılan bu yöntem; kayıt dışı ekonominin makro ekonomik göstergelerde yer alan kayıtlı ekonomide bıraktığı izlerin takip edilmesi neticesinde, kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesi esasına dayanmaktadır. Biraz karmaşık görünmesine karşın, kayıt dışı ekonominin tahmininde en sık başvurulan ölçüm yöntemi, dolaylı yöntemlerdir. (İlgın, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, 1999, s. 60)

Dolaylı ölçüm yöntemi; istihdam verileri, GSMH, vergi gelirleri, parasal istatistikler ve milli muhasebe hesapları gibi doğrudan kayıt dışı ekonomi konusunda fikir vermeyen makro ekonomik bilgilerin belli hesaplamalarla tahmin edilmesini sağlamaktadır. Bu yöntem, doğrudan ölçüm yönteminin statik tahminine karşın dönemler itibariyle kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün takibi ve değerlendirilmesi konusunda bilgi vermektedir. Bununla birlikte, makro anlamda sonuçlar elde etmemizi sağlayan dolaylı ölçüm yöntemi; kayıt dışının yoğunlaştığı sektörler, kayıt dışı istihdamda eğitim seviyesi gibi doğrudan ölçüm yönteminde elde edilen detay bilgilerden mahrumdur.

1.4.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı

Gayri Safi Milli Hasıla yaklaşımı ile tahmin yönteminde, GSMH hesaplamasında kullanılan veya kullanılabilecek her türlü veriden kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında yararlanılmaktadır. GSMH yaklaşımı ile tahmin yöntemi genellikle GSMH hesaplamasında kullanılan; gelir, harcama ve üretim yöntemi ile elde edilen verilerin karşılaştırılması esasına dayanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin var olmadığı bir ekonomide teorik olarak GSMH hesaplamasında hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın tüm sonuçların eşit çıkması beklenmektedir. Ancak, kayıt dışı ekonomi nedeniyle farklı yöntemler kullanılarak elde edilen sonuçlar değişiklik göstermektedir. Bu yaklaşımın varsayımı ise, gelirin gizlenebileceği,

ancak harcamanın, ihtiyaçların giderilmesi gerekliliğinden ötürü gizlenemeyeceğidir. Dolayısıyla, üretim, harcama veya gelir yöntemi gibi yöntemlerle hesaplanan GSMH rakamları arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin bilgi vermektedir.

GSMH yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomiyi tahmin yönteminin en önemli hata riski eldeki GSMH verilerinin doğruluğudur. Gerek siyasi sebeplerle gerekse matematiksel hatalar neticesinde bulunan yanlış veya hatalı sonuçlar, kayıt dışı ekonomik tahminlerin de hatalı olmasına neden olacaktır. Özellikle ulusal hesaplamalarda genel olarak istatistiksel yöntemler kullanılarak hesaplama yöntemleri arasındaki farklılıklar düzeltilmektedir. Ayrıca ekonomik birimlerin tasarruf güdülerinin ve yurt dışı transferlerin arttığı dönemlerde bu yaklaşım ile elde edilen sonuçların sağlıklı olması beklenmemektedir.

1.4.2.2. İstihdam Yaklaşımı

İstihdam verilerinin analizine dayanan bir başka makro ölçüm yöntemi de istihdam yaklaşımıdır. İtalyan ekonomistlerin tercih ettiği bir yöntem olmasından dolayı “İtalyan Yaklaşımı” olarak da bilinmektedir. Sivil işgücüne katılımdaki azalmalar veya karşılaştırılabilir durumdaki diğer ülkelerde bulunan işgücüne katılım oranının altında gerçekleşen istihdam verileri, işgücünün kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kaydığına ilişkin bir gösterge olarak düşünülebilir. (Sugözü, 2010, s. 117) İstihdam yaklaşımı açısından bakıldığında, kayıt dışı ekonominin “sıfır” düzeyde olduğu varsayımı ile sivil işgücü arzının ve toplam istihdamın nüfusa oranı benzer gelişim gösterecektir. Ancak istihdamda kayıt dışılığın var olduğu durumlarda işgücü arzının nüfusa oranı ile istihdamın nüfusa oranı arasında, negatif yönlü bir hareket gerçekleşecektir. (Us, 2004, s. 19) İstihdam yaklaşımı ile tahmin yöntemi, kayıt dışının ölçülmesi bakımında basit olmakla birlikte önemli bir hareket noktasıdır.

Bu yaklaşım, kayıt dışı ekonomi verilerinin, ülkedeki kayıt dışı ekonominin çok küçük boyutlarda olduğu dönem veya benzer yapıdaki düşük kayıt dışı ekonomi verilerine sahip ülkelerle kıyaslanarak, düşük bir resmi işgücü katılım oranıyla kendini gösterebileceği savına dayanmaktadır. Yöntemde, resmi işgücüne katılım oranı ülkenin kayıt dışı ekonomisinin önemsiz seviyelerde olduğu dönem veya benzer özellikteki ülkelerdeki oranlar ile karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla emek

piyasasındaki alım veya satım pazarındaki aktörlerden gerek anket yöntemi gerekse yaygın yoğun denetimler sonucu elde edilen veriler ışığında, istihdama gerçek katılım oranlarının tespit edilmesi ve bu oranın resmi istihdam verileri ile karşılaştırılması sonucu ulaşılabilecek sonuçların parasal değerlere dönüştürülmesi, kayıt dışı istihdamın hacmine ilişkin tahminde bulunmaya imkân verebilir. (ALTUĞ, 1999, s. 94-95)

Bu yöntemin açıklanmasında ve çalışmanın oluşturulmasında elde edilecek verilerin sağlıklı olması açısından önemli birkaç husus göze çarpmaktadır. İstihdamda kayıt dışılık; kısmen bildirilmeyenler ve tamamen bildirilmeyenler olarak iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Tamamen bildirilmeyen kesimin içerisinde, yasal olmayan ekonomik faaliyetler ve yasal ekonomik faaliyetler girmektedir. Ancak, yasal olmayan ekonomik faaliyetler suç ekonomisinin alanına gireceği için bu alandaki kayıt dışılığın, ekonomik değerinin toplam çalışmaya dahil edilmemesi yerinde olacaktır. Bunun haricinde, tamamen resmî kurumlara bildirim dışı bırakılan yasal ekonomik faaliyetlerin veya yasal olmakla birlikte kısmen bildirim yapılan ekonomik faaliyetlerin mevcut hesaplamada yer alması gerekmektedir. (Us, 2004, s. 20-21)

İstihdam yaklaşımı ile ölçüm yöntemi basit bir yöntem olmakla birlikte öncelikle; resmi istatistik verilerinin doğruluğu, kayıt dışı çalışanların elde edeceği varsayılan gelirin gerçeğe yakınlığı, bazı verilen birden fazla kez hesaba katılabilecek olması gibi sorunlar nedeniyle eleştiriye açıktır. (Aydemir, 1995, s. 31) Bununla birlikte, ikinci işe sahip olanların hesaplamaya dahil edilmemesi ve göç benzeri sosyal faktörlerin istihdam ve işgücü arzında yaratacağı değişiklikler de yöntemin güvenilirliğini azaltan diğer hususlardır. (Çetintaş & Vergil, 2003, s. 23) Sektöre çalışan işgücünün hangi sürelerde hangi verimlilik düzeyinde çalıştıklarının bilinmemesi bu işçilere ilişkin yapılacak parasal tahminlerde başarısızlıklara neden olacak ve araştırmacıyı keyfi denilebilecek tahmin yöntemlerine itecektir. (Savaşan, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri, 2004, s. 62)

1.4.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomi üzerine gerçekleştirilen ilk dönem çalışmaları parasalcı yaklaşım yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Erken dönemde ilk olarak para talebi ve vergi baskısı arasındaki ilişkiyi inceleyen Cagan tarafından kullanılan yöntem

sırasıyla Guttman (1976), Fiege (1979) ve Tanzi (1982) tarafından kullanılmıştır. Yöntemin çıkış noktası, ödemelerde nakit kullanımının kayıt dışı ekonomi hakkında ipuçları vereceği varsayımı üzerinedir. Parasalcı yaklaşım temel varsayım olarak kayıt dışı ekonomide nakit para kullanıldığı varsayımını kabul etmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomideki tüm değişikliklerin parasal büyüklükleri etkileyeceği varsayımı kabul edilmiştir. (Derdıyok, Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini, 1993, s. 55) Bununla birlikte, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızı birbirine eşit olduğu ve vergi yükünün kayıt dışı ekonominin tek sebebi olduğu kabul edilmektedir. Yöntemin bir diğer eleştirisi ise parasalcı yaklaşımın suç gelirlerini de içine alması nedeniyle eleştirel sonuçlar elde edileceği yönündedir. Yöntem, ekonomideki bir takım parasal izleri takip ettiği için suç ekonomisinin de tahmin kapsama alınması söz konusu olmaktadır. (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 90)

Parasalcı yaklaşım; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.4.2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Basit parasal yaklaşım olarak da adlandırılan bu yöntem erken dönem çalışmalarında Cagan tarafından kullanılmıştır. Yöntemin temel varsayımı, kayıt dışı işlemlerin genelde nakit para ekseninde gerçekleştiği üzerinedir. Çek ve diğer ödeme araçlarının kayıt dışı ekonomide tercih edilmediği ve kayıt dışı ekonominin olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit olduğu varsayımına dayanan yöntem, zaman içerisinde kayıt dışı ekonomideki para talebine bağlı olarak bu oranda meydana gelen değişimlerin, kayıt dışılığın kanıtı olduğunu ileri sürmektedir. (Sugözü, 2010, s. 119) Dolayısıyla, basit anlamda dolaşımdaki nakit paranın bankalardaki vadesiz mevduatlara oranının yalnızca kayıt dışı ekonominin artış veya azalışından etkileneceği düşünülmektedir.

Kayıt dışı ekonomide çek ve benzeri ödeme araçlarının kullanılabilir olması bu yöntemin ilk eleştirisidir. Sabit oran yöntemine göre, paranın dolaşım hızı kayıtlı ekonomide ve kayıt dışı ekonomide aynı kabul edilmektedir. Çok gerçekçi bir yaklaşım olmamakla birlikte geliştirilmiş parasal oran yöntemi ile bu savın biraz daha gerçeğe yaklaştırılması mümkündür ancak, kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızının kayıtlı ekonomiye farkla daha hızlı olması beklenmektedir. Ayrıca,

yöntem için seçilen başlangıç yılının farklı seçilmesi, sonuçları tümünden değiştirebilir. Bu sebeple sabit oran yöntemi ile elde edilen sonuçlar eleştiriye açık bulunmaktadır. (Aydemir, 1995, s. 31)

1.4.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Fiege'nin Guttman'ın parasal oran yaklaşımının aksaklıklarına alternatif olarak geliştirerek uyguladığı işlem hacmi yaklaşımında, sabit oran yaklaşımının nakit paraya endeksli çalışma şekline ilaveten; çek ve poliçe gibi diğer ödeme araçları dametoda dahil edilmiştir. Fisher'ın miktar teorisi yöntemin hareket noktasını oluşturmaktadır. Yöntemde uygulanan temel varsayım, toplam işlemlerin gelire oranının değişmediğidir. Bu varsayımdan hareketle Fiege, nakit işlemlere ilaveten çek ve poliçe gibi ödeme araçlarından oluşan toplam işlem hacmini yıllara göre milli gelire oranlayarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin etmeye çalışmıştır. Bu yöntemde, diğer parasalcı yöntemlerin aksine, paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı kabul edilmemektedir.

Yöntemin uygulanabilmesi için kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan bir yılın temel alınması gerekmektedir. Ayrıca, işlem hacmi miktarının hesaplanması zordur. Bu yönüyle yöntem teorik açıdan güçlü olmasına rağmen son derece kısıtlayıcı ve zor bir yöntemdir. Öncelikle, kayıt dışı ekonominin olmadığı bir yılın varlığını kabul etmek ve bu yılı referans almak, sonrasında ise zaman içinde oranın sabit olduğunu kabul eden bir varsayım rasyonel görünmemektedir.

1.4.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım

Erken dönemde Cagan'ın yaklaşımını geliştirerek üçüncü bir yaklaşım olarak ortaya koyan VitoTanzi (1980) tarafından kullanılan ekonometrik yaklaşımda, nakit para talebinin gelir vergilerine duyarlılığı ölçülerek yasa dışı amaçlar için kullanılan para miktarı, para stokunun (M2) deki payı dahil olmak üzere birçok parasal değişkene bağlı olarak denklem modelleri yardımıyla tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Sabit oran yönteminde olduğu gibi bu yöntemde de kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğu varsayılmaktadır. Çalışmada vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda oluşacak nakit para talepleri arasındaki farka paranın dolaşım hızı dahil edilmekte ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğü saptanmaya çalışılmaktadır. (Işık & Acar, 2003, s. 125) Söz konusu çalışmada nakit para talepleri regresyon analizi yardımıyla tahmine çalışılmaktadır.

Yaklaşımın en önemli eleştirisi yine kayıt dışı ekonominin yalnızca nakit para ekseninde gerçekleşeceği varsayımdır. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomin tek nedeni vergi olarak kabul edilmekte ve sabit oran yönteminde olduğu gibi bu yöntemde de kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğu varsayılmaktadır.

1.4.2.4. Model Yaklaşımı

Makro yöntemler genel itibarla kayıt dışılığı en çok etkilediği varsayılan tek bir makroekonomik değişken üzerinden ilişki kurmaktadır. Model yaklaşımı ise makro yöntemler arasında uygulanan en geniş yöntemdir. Model yaklaşımında kayıt dışı ekonomi tahmin edilirken kayıt dışılığı etkileyebilecek birden fazla sebep ve bu sebeplerin nihayetinde ortaya çıkan sonuçlar incelenerek geniş kapsamlı modeller oluşturulmaktadır. Kullanılan değişkenler doğrudan gözlemlenebilir ve gözlemlenmeyen değişkenler olabilmektedir. Bu yaklaşımın en belirgin avantajı kayıt dışı ekonominin çok yönlü olarak incelenmesine olanak vermesidir.

Bu yaklaşımda; Multiple Indicatorsand Multiple Causes (MIMIC) ve bu modelde yer alan sebep ve göstergelere ek olarak farklı dönemlere ait bilgilerin de değerlendirmeye katıldığı dinamik versiyon Dynamic Multiple Indicatorsand Multiple Causes (DYMIMIC) modelleri en çok kullanılan modellerdir. İki modelde de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında varsayımlarda bulunabilmek için makroekonomik göstergeler Linear Interdependent Structural Relationship (LISREL) yapısal denklem sistemi ile bir araya getirilmektedir. (Sugözü, 2010, s. 122)

Söz konusu yöntemin zayıf noktaları ise; toplanan makroekonomik verilerin kapsamı değiştikçe korelasyonlar değişmektedir. Bununla birlikte kayıt dışı ekonominin göstergesi kabul edilen değişkenler konusunda kaliteli ve kapsamlı bilgi bulmak zordur ve değişkenlerin tanımlarında veya değerlerinde gerçekleşen ufak değişiklikler sonuçları büyük ölçüde etkilemektedir. (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006, s. 54)

1.4.2.5. Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Makroelektrik / Elektrik Tüketimi)

Fiziksel girdi yaklaşımında üretimin ana girdisi kabul edilen elektrik tüketimine bağlı olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Temel varsayım olarak tüm ekonomik faaliyetlerin ana girdisinin elektrik olduğu kabul edilmiştir. Uygulamada basit bir ölçüm metodu olarak dikkati

çeken yöntem; basit elektrik üretimi yaklaşımı, değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımı ve karma elektrik üretimi yaklaşımı olarak üç şekilde uygulanmaktadır.

Basit elektrik üretimi yaklaşımında, elektrik tüketim miktarı ekonomik faaliyetin göstergesi kabul edilmektedir. Bu varsayıma göre elektrik tüketiminin artış hızının GSMH artış hızına eşit olduğu varsayılmaktadır. Bu eşitlik doğrultusunda, tahmin edilen ve resmi GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü göstereceği düşünülmektedir. Elektrik tüketimindeki artışın GSMH artış hızına eşit kabul edilmesi ve kaçak elektrik kullanımının hesaplama dışında tutulması basit elektrik tüketimi yöntemini eleştiriye açık hale getirmektedir. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla geliştirilen değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımı ile elektrik fiyatlarının etkilenebileceği varsayılan bazı değişkenler regresyon analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen elektrik tüketim denkleminin hata terimlerinin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri içerdiği varsayılmaktadır. Bu yöntemin zayıf yönü, regresyon analizine başlanacak referans noktasının seçilmek zorunda olması ve kayıt dışı ekonomi ile ilgili bir tahminde bulunulması gerekliliğidir. Tahmin edilen değere göre analiz sonuçları değişiklik gösterebilirken, referans noktasının seçimindeki hata regresyon sonucunu da değiştirebilir. Son olarak uygulanan karma yöntemde ise değiştirilmiş elektrik üretim yöntemi ile elde edilen esneklik verileri basit elektrik üretimi yöntemine uygulanarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Diğer iki yöntemde geçerli olan zayıf yönler karma elektrik üretimi yönteminde de tekrar etmektedir.

1.4.2.6. Vergi İncelemeleri Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin tahmininde kullanılan vergi denetimi yaklaşımı, mükelleflerin beyan dışı bırakmaları sonucu inceleme elemanlarında tespit edilen matrah farklarından kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesini temel almaktadır. Çalışmaya esas teşkil eden veriler, mükelleflerce beyan edilen gelirler ile incelemeye yetkili elemanlarca tespit edilen matrah farklarıdır. Bu yöntemde hesaplama yapılırken bazı varsayımlar yapmak gerekmektedir. Öncelikle tüm vergi türlerinin hesaplamaya dahil edilmesi mükerrer sonuçların doğmasına ve sonuçların güvenilirliğinin azalmasına neden olacaktır. Bu sebeple vergi denetimi yaklaşımı ile yapılan ölçümlerde kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi verileri hesaplamalara dahil edilerek ekonomide yalnızca bu vergilerin var olduğu varsayımı kabul edilmektedir. (Baylan, Atılğan, Serin, & Bozdere, 2018, s. 28)

Vergi inceleme yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin tahmin yönteminde, vergi incelemeye yetkili elemanlarca incelenen toplam matrah ve tespit edilen matrah farklarının (vergilendirilmemiş gelir) oranlanması ile matrah farkı oranı hesaplanmaktadır. Hesaplamaya, ortalama vergi yükü ve GSMH toplamalarını dahil ederek kayıt dışı ekonominin tutarsal büyüklüğünü ve GSMH içindeki payına ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu sebeple elde edilen oran vergi tahsil gelirleri ile çarpılarak ekonomideki veri yılda oluşan vergi kayıp ve kaçığına ulaşılmakta ve elde edilen vergi kayıp ve kaçak toplamının, toplam vergi gelirlerinin GSMH içerisindeki payına bölünerek 100 ile çarpılması sonucunda ise kayıt dışı ekonominin tutarsal büyüklüğüne ulaşılmaktadır. Bu tutarsal büyüklüğün GSMH'ya oranı ise kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payına dair bilgi vermektedir. (Kök & Şapçı, 2006, s. 8)

Vergi denetimi yaklaşımı, diğer her yöntem gibi, kendi içinde bazı zayıf ve güçlü yönler barındırmaktadır. Yöntemin ilk eleştirisi, vergi mükelleflerinin sayısal toplamının nüfus içindeki payı ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte vergi denetimlerinin vergiye tabi faaliyetler ile sınırlı olması ve denetim için seçilen örneklemin vergi kaçırma potansiyeli yüksek mükellef arasında seçilmesidir. Küçük bir gruba isabet eden bu denetim yönteminin ekonominin geneline uygulanacak tahminlere kaynak oluşturması önemli bir zayıflık olarak göze çarpmaktadır. Dünya genelinde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından mükellefiyet oranları düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu yönde yapılan incelemeler, Türkiye açısından bakıldığında sayısal ve oransal olarak yıllara göre gözle görülür bir artış olmadığı yönündedir. Bununla birlikte OECD verilerin göre Türkiye'deki vergi mükelleflerinin toplam nüfus içindeki payının %5 gibi bir oranla diğer OECD ülkelerinin çok gerisinde kaldığı. Nüfus artış hızı dikkate alındığında bu durum kayıt dışı ekonomiye kayma olarak nitelendirilebilir. Bu durum, vergi incelemelerinin nüfusun çok küçük bir bölümünü teşkil eden mükelleflerin gelirlerine odaklanıldığını göstermektedir. Küçük bir grup içerisinde örneklem yoluyla yapılan denetimlerden elde edilen verilerin toplam kayıt dışı ekonomiye ilişkin genellemelerde kullanılmasının bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmesi ve eleştirilere neden olması kaçınılmazdır. (Elgin, 2012, s. 238)

Yaklaşımın temel prensibi GSMH hesaplamaları içerisindeki tüm kalemlerin vergilendirildiğidir. Vergi yasalarında çokça yer bulan muafiyet ve istisnalar vergi

dışı bırakılan ancak milli gelir hesaplamalarına intikal eden gelir yaratmaktadır. Bu muafiyet ev istisnaların kapsamı çok geniş olmakla birlikte özellikle yeni ve tevsi yatırım yapmak isteyen mükellef gruplarına uygulanan indirim uygulamaları ile de kazancın bir kısmı vergi dışı bırakılmaktadır. İlaveten, mükellefiyet tesis etmeden tamamen kayıt dışı olarak kazanç elde eden bir başka grup milli gelir hesapları ve denetim dışında kalması dolayısıyla hesaplamanın tamamen dışında kalmaktadır. İradi olarak vergi dışında faaliyet göstermeyi tercih eden bu ikinci grup kayıtların önemli bir büyüklüğünü temsil etmesine karşın hesaplama dışında kalmaktadır. (Us, 2004, s. 18-19)

Çalışmamızda vergi incelemeleri yaklaşımı ile geçmiş dönemlerde araştırmacılar tarafından hesaplanan kayıt dışı ekonomi verilerine güncel dönem için yapılacak tahmin eklenerek bu veriler ile GSMH ve büyüme arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonominin, paralel bir ekonomik faaliyet gerçekliğine sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu ifadeden kasıt, kayıt dışı ekonominin kendi kuralları ve kendi işleyiş mekanizması olduğu, zaman içinde bu mekanizmanın kendisini tamir ettiği. Dolayısıyla yasal ekonomik faaliyetler ne derece dinamikse kayıt dışı ekonominin de aynı paralelde dinamik olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Gerek dünya gerekse Türkiye’de kayıt dışı ekonomi açısından kimi zaman benzer olmakla birlikte temelde farklı koşullar ve gerçeklikler bulunmaktadır. Bu durum kayıt dışı ekonomide öncelikle ülke gerçekliklerinin ön planda olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Genel ekonomik yapı itibarıyla birbirinden farklı ekonomik koşullara sahip ülkelerin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri de o denli ülke gerçeklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün doğası gereği kesin bir şekilde hesaplanması mümkün olmamakla birlikte kullanılan her yöntemin kayıt dışı ekonomiye farklı pencerelerden bakarak sınırlı bir yönünü görmemizi sağlamaktadır. Kullanılan her bir yöntem ve her bir yaklaşım kayıt dışı ekonominin tahmininde çok farklı sonuçların elde edilmesine neden olmakta ve yöntemler arasında elde edilen sonuçların birbirine bu derece uzak ve tutarsız olması akla en doğru ve en güvenilirliği yüksek yöntemin hangisi olduğu sorusunu getirmektedir. Yapılacak

tahmin çalışmalarında araştırmacının doğru bilimsel metotlara baş vurması, çalışmanın kapsamını doğru belirleyerek mümkün olduğunda gerçekçi varsayımlarla sonuca ilerlemesi, elde ettiği bulguların tutarlılığını test ederek muhtemel zayıf ve güçlü yönleri ortaya koyması gerekmektedir. (İlgin, Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum, 2002, s. 146)

1.5.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin yapılan tahmin çalışmaları 1990’lı yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Bu tahmin çalışmalarında dünya ile paralel olarak literatürdeki tüm yöntemlerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Elde edilen sonuçlar, %1 ile %184 arasında değişen büyük bir makas oluşturmaktadır. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin tahminine yönelik çalışmalara ilişkin literatür özeti Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Türkiye’de kayıt dışı ekonominin tahminine yönelik yapılan çalışmalar

Araştırmacı	Yöntem	Dönem	KDE/ GSMH (%)
Altuğ	Kayıt dışı İstihdam Yakl	1992	35
Derdiyok, 1993	Vergi Denetimi Yaklaşımı	1984-1991	6-18
	Ekonometrik Yaklaşım	1960-1991	26-47
Temel ve diğerleri, 1994	Vergi Denetimi Yaklaşımı	1984-1991	8-45
	Basit Parasal Oran Yaklaşım	1970-1992	0-26
	İşlem Hacmi Yaklaşımı	1970-1992	0-26
	Ekonometrik Yaklaşım	1975-1992	6-20
Özsoylu, 1998	GSMH Yaklaşımı	1986-1990	5-7
	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1980-1990	2-20
	İşlem Hacmi Yaklaşımı	1980-1990	6-24
Halıcıoğlu, 1999	Ekonometrik Yaklaşım	1969-1997	0-10
İlgin, 1999	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1968-1993	0-25
	Ekonometrik Yaklaşım	1969-1992	24-48
Öğünç ve Yılmaz, 2000	GSYİH Yaklaşımı	1987-1999	(-11)-8
	İstihdam Yaklaşımı	1976-1998	32-36
	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1960-1979	0-23
		1980-1979	0-46
Ekonometrik Yaklaşım	1971-1999	10-22	
İlgin, 2002	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1968-2001	25-84
Çetintaş ve Vergil, 2003	Ekonometri Yaklaşım	1971-2000	17-30

Araştırmacı	Yöntem	Dönem	KDE/ GSMH (%)
Aktürk ve diğerleri, 2004	Ekonometrik Yaklaşım	1975-2002	4-23
Us, 2004	Vergi Denetimi Yaklaşımı	1985-2002	26-184
	GSMH Yaklaşımı	1987-2003	(-4)-7
	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1987-2003	0-90
	Ekonometrik Yaklaşım	1987-2003	2-12
	Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	1978-2000	(-1)-13
Baldemir ve Diğerleri, 2005	MIMIC Modeli	1990-1981	13-26
		1992-2003	11-26
Kök ve Şapçı, 2006	Vergi Denetimi Yaklaşımı	1985-2004	17-128
	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1975-2004	0-47
	Ekonometrik Yaklaşım	1975-2004	11-121
Akalın ve Kesikoğlu, 2007	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1975-2005	7-46
Karanfil ve Özkaya, 2007	Kalman Filtresi Yaklaşımı	1973-2003	12-30
Yurdakul, 2008	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1985-2006	1-61
Erkuş ve Karagöz, 2009	Ekonometrik Yaklaşım	1970-2005	35-86
Baylan ve diğerleri, 2018	Vergi Denetimi Yaklaşımı	2005-2016	27-15
	Kayıt dışı İstihdam Yöntemi	2000-2017	50-35
	Parasal Yöntem	2005-2017	2,5-1,27
	Makroelektrik Tüketimi Yöntemi	2005-2015	2-(-1)

Kaynak:Zengin H., Tütüncü A. (2016), *Kayıt dışı Ekonominin Tahmini ve Vergi Gelirleri ile Arasındaki İlişki*, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 53, Sayı: 612, s. 73-86, s.77

Türkiye’de kayıt dışı ekonomiye yönelik çalışmaların sonuçları araştırmacılar tarafından kolayca ulaşılabilir durumda olmasına karşın insanların önemli bir kısmı doğrudan gözlem yöntemiyle konuya yaklaşmakta ve düşük yapılan kayıt dışı ekonomi tahminlerini inandırıcı bulmamaktadır. (Aydemir, 1995, s. 36) Bununla birlikte, Friedrich Schneider’in 2002 yılında; gelişmekte olan ülkeler, geçiş ekonomileri ve OECD ülkelerini içine alan, 110 ülkede gerçekleştirmiş olduğu çalışmaya göre, Türkiye’nin %32,1 ile OECD ortalamasının üzerinde yer aldığını belirtmiştir.

Son dönemde, Mustafa Baylan, Dilek Atılğan, Emine Serin ve Erdal Bozdere tarafından yapılan çalışmada görüldüğü üzere, kayıt dışı istihdam yaklaşımı ve vergi denetimi yaklaşımı ile yapılan tahminler, Friedrich Schneider’in MIMIC model ile yapmış olduğu çalışmayı ortalama olarak desteklemektedir. Bununla birlikte parasal

yöntem ve elektrik yöntemi ile yapılan tahminin ise diğer tahminlerin uzağında olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, kullanılan yöntemlerin sonuçları her ne olursa olsun, elde edilen sonuçlar kendi içinde tutarlı olmadığı ve bu sonuçların gözleme dayalı sonuçlar ile bir bütünlük ifade etmediği sürece inandırıcı olmadığı anlaşılmaktadır.

Yapılan çalışmalara bakıldığında, ekonometrik yaklaşım ve parasal oran yaklaşımı ile yapılan tahminlerin genelde düşük, vergi denetimi yaklaşımı ve kayıt dışı istihdam yaklaşımı ile yapılan tahminlerin ise yüksek çıktığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte MIMIC model yaklaşımı ile yapılan tahminler de ekonometrik ve parasal yaklaşım kadar olmasa da diğer yaklaşımlara göre düşük bir kayıt dışılık oranı ortaya koymaktadır. Başta da belirtildiği üzere, kayıt dışı ekonominin, dünyada değişen ekonomik konjonktürün ülke üzerindeki etkilerine ilaveten ülke ekonomisi ve ülke gerçekleri ile de doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Buna göre, her ne kadar birbirinden çok uzak rakamlar karşımızda olsa da Türkiye ekonomisi için, genel kabul gören gözlem verileri de dikkate alınarak ortalama %30-%40 düzeyinde bir kayıt dışı ekonomi büyüklüğünden bahsetmek mümkündür.

1.5.2. Dünyada Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Ülke Örnekleri

Dünyada kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bazı araştırmacıların farklı ülkelerdeki bazı çalışmalarının özetine tablo 2’te yer verilmiştir.

Tablo 2Dünyada kayıt dışı ekonominin tahminine ilişkin çalışma örnekleri

Ülke	Araştırmacı	Yıl	Yöntem	Tahmin (%)
ABD	Bhattacharyya	1984	Ekonometrik	16.18
	Tanzi	1976	Ekonometrik	3.4 – 5.1
	Feige	1979	Basit Parasal Oran	28.0
	Gutmann	1979	Basit Parasal Oran	16,5
	Schneider, Buehn veMontenegro	2007	Mimic	9
Almanya	Kiregaessner	1980	Ekonometrik	8.0 – 12.0
	Langfeldt	1980	Basit Parasal Oran	4.0 – 13.0
	Petersen	1974	GSMH Yaklaşımı	4,8
Avustralya	Norman	1982	Ekonometrik	13.40
	Tucker	1979	Basit Parasal Oran	25842

Ülke	Araştırmacı	Yıl	Yöntem	Tahmin (%)
	Schneider, Buehn veMontenegro	2007	Mimic	15
Hollanda	Broesterhuizen	1979	Duyarlılık Analizi	4,8
	Schneider, Buehn veMontenegro	2007	Mimic	13.2
İngiltere	Dilnot ve Morris	1979	Basit Parasal Oran	7.2
	O'higgins	1978	GSMH Yaklaşımı	2.9
	Feige	1979	İşlem Hacmi	15
	Macafee	1978	GSMH Yaklaşımı	2.5 – 3.0
	Schneider, Buehn veMontenegro	2007	Mimic	13.2
İtalya	Gaetani-Darogana	1980	İstihdam	10-20
	Schneider, Buehn veMontenegro	2007	Mimic	27.4

Kaynak:Bozkurt, C. (2014), Kayıt Dışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye, Gaziantep UniversityJournal of SocialSciences, 2014, s. 41-58, s. 52

Dünya ülkelerinin geneline bakıldığında kayıt dışı ekonominin, oranı düşük veya yüksek olmakla birlikte, var olmadığı ülke görülmemektedir. Ekonomileri gelişmiş olan ülkeler her ne kadar; mali, ekonomik ve sosyal alanda takipçisi olan ülkelerin çok ilerisinde olsalar da her sorunun kusursuz bir şekilde çözüldüğünü iddia etmeleri mümkün değildir. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına neden olan içsel ve dışsal etkilerin bu ekonomiler üzerinde hala söz sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu etki gelişmekte olan ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin uzağında bir etkidir ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomi ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle kayıt dışı ekonominin kurumsal sebepleri gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde daha etkili olarak göze çarpmaktadır.

Ulusal ve uluslararası anlamda yapılan bazı kayıt dışı ekonomi tahmini çalışmalarına ilaveten Leandro Medina ve Friedrich Schneider tarafından 1991-2017 yılları arası 157 ülkenin MIMIC model ile kayıt dışı ekonomi tahmini gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, tahmini yapılan 157 ülke içerisinde OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonominin %20'nin altında bir oranla diğer ülkelere göre açık

ara düşük olduğu görülmüştür. Bununla birlikte tüm ülkelerin ortalaması %31 olarak hesaplanmıştır. Gölge ekonominin Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika ülkelerinde toplam ekonomilerinin %38-39'u gibi büyük bir oranda seyrettiği görülmüştür. Ülkelerin ulusal istatistik verileri ile karşılaştırılan sonuçlara göre, gölge ekonomini %62,9 oranla en yüksek olduğu ülke Bolivya ve %61,7 ile Gürcistan, en düşük olduğu ülkeler %7,6 ile ABD, %6,4 ile İsviçre ve %7,9 ile Avusturya olarak hesaplanmıştır. Söz konusu çalışmadaki bir diğeri önemli husus ise, gölge ekonominin zaman içerisinde boyutunun toplam ekonomiler içerisinde %6,8 oranında küçüldüğüdür. (Medina & Schneider, 2019)

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

Kayıt dışı ekonomiyi olumlu yönüyle ele alan yaklaşımların başında, kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümenin tetikleyicisi olduğu temel varsayımı dikkat çekmektedir. Bu varsayım aynı zamanda ekonomik büyümenin teorik temellerini inceleme konusunda bir etmen olarak görülebilir. Ekonomik büyüme, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tüm ülke ekonomileri için son derece önemlidir. Ancak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme kavramına yaklaşımı değişmektedir. Gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınmalarını önemli ölçüde tamamlamış olduklarından “dengeli ekonomik büyüme” bir başka deyişle “Gayri Safi Milli Hasılanın yıllar içindeki değişimi” ne odaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise ekonomik büyüme, ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak tek başına yeterli bir ölçü değildir. Toplumun temel alan ihtiyaçların yapısal sorunlar nedeniyle gelişmiş ülkeler seviyesinde çözüme kavuşturulmamış olması bu ülkeleri daha ileriye taşıyacak olan ekonomik kalkınma kavramına önem vermelerine neden olmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiler yapan faktörler bakımından, ekonomik büyüme modellerinin teorik temelleri hakkında bilgi verildikten sonra, Türkiye ekonomisi açısından ekonomik büyüme ele alınacaktır.

2.1. Ekonomik Büyüme ve Teorik Çerçevesi

Büyüme ekonomisine ilişkin dünden bugüne pek çok tartışma yürütülmüştür. Özellikle sanayi devrimi süreciyle başlayan erken dönemde ekonomideki sayısal büyüklükler üzerine geliştirilen analizler yerini zamanla hem sayısal hem de niteliksel verilere dayalı analizlere bırakmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise erken dönemde yoğun olarak ele alınan üretim, sermaye ve işgücü dayalı artışın ekonomideki önceliğinin yerini, zamanla, kalkınma odaklı; makro ekonomik planlı iktisat politikaları, gelir dağılımı, doğal kaynakların sürdürülebilirliği, sosyal adalet olgusu, eğitim, kültür ve toplum refahı gibi konulara bırakmasıdır. (Berber, İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 2006, s. 6-7) Bu yaklaşım değişikliği ekonomik büyüme konusunda dün ve bugün arasında büyük ölçüde farklı yaklaşımların doğmasına neden olmaktadır.

Geçmişte, ekonomik büyüme modelleri; yeraltı veya yerüstü zenginlikleri, fiziki veya beşerî sermaye odaklı görüşler üzerine kurulmuştur. Ancak bugüne

gelindiğinde görülen o ki büyüme bu sayılan faktörlerin tümüne bağlı olarak gerçekleşmektedir. İktisadi büyüme teorilerini, birbirinden ayıran önemli hususlar bulunsa da aslında birbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı olmaktadırlar. (Aksu L. , 2014, s. 386) Özellikle beşerî ve teknolojik sermayeye, çeşitli modellerde, farklı ölçülerde yer verilmektedir. Bu iki önemli değişkenin ekonomik büyümenin itici gücü olarak değerlendirilmediği ve uzun dönemde temel belirleyici olduğunu savunan dışsal ekonomik büyüme modelleri teknolojinin kaynağını açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu eksiklik ise içsel büyüme modelleri ile giderilmeye çalışılmaktadır. (Özel, 2012, s. 70)

2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Bir ülkede bir dönemde üretilen tüm mal ve hizmetlerin parasal ifadesi milli gelir olarak ifade edilmektedir. Özü itibariyle milli gelirdeki para ile ifade edilen sayısal artış olarak tanımlanan ekonomik büyüme kavramını; bir ekonominin üretim kapasitesinde veya fiyat değişimlerinden arındırılmış (reel) gayrisafi yurt içi hasılasında dönemler itibarıyla meydana gelen artış olarak ifade edebiliriz. Daha reel bir yaklaşımla ekonomik büyümeyi zenginleşme olarak tanımlamak da mümkündür. İnsanoğlu, geçmişten bugüne ekonomik büyümesini artırmanın bir başka deyişle zenginliğini artırmanın yollarını farklı anlayışlarla aramıştır. (Özsağır, 2008, s. 334) Ekonominin büyümesindeki niceliksel oran üretim imkanları eğrisi ile açıklanabilmektedir. Üretim imkanları eğrisinin sağa kayması ekonomik büyümedeki artış oranını göstermektedir.

2.1.2. Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri ve Büyüme Modelleri

Ekonomik büyüme teorilerinin ortak yaklaşımı büyüme üzerinde önemli etkiler yapan faktörlerdir. Bu açıdan bakıldığında ekonomik büyüme modellerinde temel yaklaşım; uluslararası ticaret, sermaye birikimi, iş bölümü, teknolojik gelişme ve nüfus artışı konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ekonomik büyümeye ilişkin araştırma ve yaklaşımların ortak amacı; bu faktörlerin kaynağını veya kaynaklarını açıklamaktır. Erken dönem büyüme modellerinden klasik büyüme modelinde; temelde büyümenin kaynağı iş bölümü olarak görülmüş ve uluslararası ticaretin üretimde uzmanlaşmaya dayalı olarak büyümeye katkı sağlayacağını üzerinde durulmuştur.

2.1.2.1. *Klasik Yaklaşım*

Adam Smith, Thomas r. Malthus, David Ricardo ve J. B. Say gibi iktisatçıların yaklaşımı ile şekillenen klasik modelin çağımızın iktisadi sorunlarına uzak bir yaklaşım getirdiği düşünülmektedir. Bu dönemde henüz milli gelir ve muhasebe hesaplarının olmayışı ulusların zenginliğinin görece olarak artması iktisadi büyüme olarak nitelendirilmekteydi. Ancak önemli olan nokta şudur ki; ekonomik büyüme bu dönemde ilk kez bir model olarak ele alınmıştır. (Aksu L. , 2014, s. 357) Klasik modelin yetersizliğine yapılan eleştirilerin neticesinde ortaya konan yeni geliştirilmiş büyüme modelleri iktisadi planlamaya daha uygun olmaktadır. Özellikle küresel ekonominin karmaşık yapısı basit ve erken dönem büyüme modellerini tamamen kullanışsız kıldığı görülmüştür. (Arslan G. E., 2013, s. 47-48)

2.1.2.2. *Neo-Klasik Yaklaşım*

Klasik dönem büyüme modelinin yetersizliği sonucu neoklasik modelleri ortaya konmaktadır. Neoklasik yaklaşımda ekonomik büyümeyi en iyi izah eden yaklaşım olarak kabul edilen Solow büyüme modelinde ekonomik büyümenin kaynakları; fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik gelişmelerdir. Bu model sonraki yıllarda; Denisson, Cass ve Koopmans gibi birçok iktisatçı tarafından geliştirilmiştir. Kapalı ekonomik sistem, rekabetçi piyasa, rasyonel iktisadi birimler üretim faktörleri ve işgücünde azalan getiri üretim fonksiyonu için sabit getiriyi öngören üretim teknolojisi temel varsayımlarına dayanan bu modelde dışsal olduğu varsayılan teknolojik gelişmenin uzun dönemde büyümenin tek değişkeni olduğu kabul edilmektedir. Bu temel varsayımda ise uluslararası ticari ilişkilerin etkisi uzun dönemde nötr kabul edilmektedir. Bu görüşlerin eleştirileri üzerine şekillenen içsel büyüme modelinde ise uzun dönem büyüme oranı model içinde belirlenip açıklanarak uluslararası ticaretin uzun dönemde büyüme üzerindeki etkisine değinilmiştir. (Türker, 2009, s. 88)Yine modelde dengeli bir büyüme çizgisinin varlığı tanımlanmaktadır. Denge durumuna gelindiğinde ise teknolojik gelişme hızı modele dahil olmaktadır. Bir başka deyişle, dışsal olduğu kabul edilen teknoloji değişkeni, kişi başına gelir artışını sağlayan en etkili faktör olarak kabul edilmektedir. Söz konusu modelde ekonomi politikaları ile büyüme arasında bir ilişki kurulmadığından kamu politikalarının ekonomik büyümede bir rolü olmadığı varsayılmaktadır. (Özsağır, 2008, s. 338)

2.1.2.3. İçsel Büyüme Yaklaşımı

Günümüzde moderne büyüme teorileri arasında kabul edilen içsel büyüme teorisinde büyümenin, piyasanın kendi içsel faktörlerinin etkileşimi sonucu içsel olarak meydana geldiği kabul edilmektedir. Bu nedenle neoklasik modeldeki kamu politikalarını dışlamak yerine tam tersi modelin belirleyicileri arasında koymaktadır. (Durkaya & Ceylan, 2006, s. 79) Özellikle Romer ve Lucas'ın çalışmalarının dayanan bu modelin içsel kaynaklar konusundaki yaklaşımı bu yönüyle içsel büyüme modellerini neoklasik modelden ayırmaktadır. (Özel, 2012, s. 67) 1980'li yıllarda ortaya atılan bu farklı görüş; neoklasik büyüme modelinin eksiklerini hedef almaktadır. İçsel büyüme modeline göre neoklasik görüşün temelde üç zaafiyeti bulunmaktadır; Bunlardan ilki teknolojinin dışsal olması sorunudur. Bu yaklaşım nedeniyle neoklasik modelde teknoloji yeterince açıklanamamaktadır. İkinci büyük sorun ise teknolojik gelişmelerin kaynaklarının açıklanamamasıdır. Üçüncü sorun ise, neoklasik modelin teknoloji seviyesini tüm ülkelerde, uzun dönemde, eşit kabul etmesidir. Ancak, dünya ekonomileri üzerinde yapılacak gözlemler bu varsayımı çürütmektedir. Bu temel aksaklıkları hedef alan içsel büyüme yaklaşımına; beşerî sermaye, teknolojik ilerleme, kamu politikaları gibi etkenler ilave edilerek içsel bir büyüme modeli oluşturulmuştur. (Türker, 2009, s. 89)

2.1.3. Ekonomik Büyümenin Bileşenleri

Ekonomik büyüme birçok bileşen ya da belirleyiciden etkilenmektedir. Eğitim, inovasyon, yatırım ve serbestleşme gibi temel belirleyicilere ilaveten enflasyon, maliye politikaları ve dış ticaret gibi pek çok makro ekonomik belirleyici ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen bileşenlerdir. Ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların doğru ve etkin kullanımı büyümenin bir belirleyicisi olarak kabul edilebilir olmakla birlikte yine bu doğal kaynakların doğru şekilde kullanılamaması durumunda ekonomik büyümeye katkısının sınırlı olduğu kabul edilebilir. Söz konusu belirleyicilerin ekonomik büyümeye toplam etkisi ve bilgi teknolojilerinin tüm bileşenler üzerindeki rolü ayrıca dikkate alınmalıdır.

2.1.3.1. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar; yenilenemeyen petrol, doğalgaz gibi kaynaklara ilaveten rüzgâr, güneş enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklar ile ekilebilir ve dikilebilir alanlar ve ormanlık alanları da kapsayan çok geniş bir kavramdır. Bu kaynaklar, diğer

iktisadi malların aksine üretilmeden elde edilen varlıklar olmaları nedeniyle yüksek kar ve katma değer potansiyeline sahiptir. Bu yönüyle özellikle gelişmekte olan ve teknoloji başarısızlığı olan ülkelerde doğal kaynakların üretim, ticaret ve iktisadi büyüme üzerindeki etkisi yüksektir. Doğal kaynakların ülke ekonomilerinde bahsi geçen şekilde etki yaratabilmesi için yenilenebilir kaynakların üretime dahil edilmesi önemlidir. (Çınar, 2015, s. 173-174) Bir başka deyişle, doğal kaynakların etkin kullanımını ekonomik büyümede önemli bir etkendir.

2.1.3.2. *İstihdam ve Nüfus*

Nüfus, ekonomik büyüme üzerinde öncelikle; toplam talep, istihdam ve tüketim yönüyle etki yaratmaktadır. Nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin ekonomik büyüme modellerine göre farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar üç ana görüş etrafında toplanmaktadır. İlk yaklaşım, nüfus artışı ve doğal kaynaklar ilişkisi üzerinedir. Bu yaklaşıma göre; aşırı nüfus artışının doğal kaynaklar üzerinde baskı yarattığı ve nüfus artışının çok sayıda sorunu beraberinde getirdiğidir. Nüfusun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığını savunan bu yaklaşıma göre yüksek nüfus kişi başına düşen milli geliri azaltmakta ve ekonomik büyümeyi durdurmaktadır. Bir diğer yaklaşıma göre nüfus artışı büyümeye katkı sağlamaktadır. Nüfus artışının teknoloji ile ilişkilendirildiği bu modelde artan nüfusun yarattığı işgücü bolluğu ucuz işgücü maliyeti yaratmakta, girdi maliyetlerini azaltmakta, eğitime dayalı olarak beşerî sermaye kaynaklı teknolojik ilerleme verimliliği arttırmakta ve istihdama yönelik talep artışı ekonomik büyümeyi beraberinde getirmektedir. Son yaklaşım ise nüfus ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı yönündedir. (Polat, 2018, s. 208-209) Tüm yaklaşımlar bir arada incelenecek olursa nüfus artışının ve toplam nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde, istihdam ve kişi başına düşen milli gelir kriterleri belirleyici olmaktadır. Türkiye’de yapılan ampirik çalışmalarda ekonomik büyüme ile nüfus ve istihdam arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. (Polat, 2018, s. 223) Dolayısıyla Türkiye açısından bakıldığında, yıllar içinde artan nüfusu GSYH’da gerçekleşen artış takip etmektedir.

Nüfus artışı ve istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bir başka yönü de mükellef sayısıdır. Nüfustaki artış ile mükellef sayısında aynı veya benzer bir artış beklenmektedir. Ancak, Türkiye açısından bakıldığında artan nüfusa karşılık mükellef sayısında aynı oranda artış gerçekleşmemektedir. Bu açıdan, nüfus artışı ile

mükellef sayısındaki artış arasındaki oransal farkın kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden kaynaklandığı sonucu çıkarılmaktadır. Örnek olarak, Türkiye’de nüfusun %7 oranında arttığı 2014 yılında toplam nüfus 77.695.904 iken 2019 yılına gelindiğinde, nüfus 5.459.093 artarak 83.154.997’ye ulaşmıştır. Buna karşın mükellef sayısı 2014 yılında 2.472.658 iken 340.794 yükselerek 2.813.452’ye ulaşmıştır. Dolayısıyla artan mükellef sayısının artan nüfusa oranının %6,24’ü seviyesinde kaldığı belirtilmektedir.

Türkiye’de işgücü piyasası; kadınların işgücüne katılımının az olduğu, işsizlik oranının yüksek olduğu, tarımda kayıt dışılığın yaygın olarak devam ettiği ve istihdamın OECD ülkeleri ortalamalarının altında olduğu bir piyasadır. (Şentürk, 2015, s. 140) Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak için yapılan ampirik çalışmalarda ekonomik büyümenin hem kayıt dışı istihdamdan hem de genç işsizlikten etkilendiğine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve ekonomik büyüme birbirinin nedeni olarak görünmekte olduğu sonucuna varılmıştır. Mevcut sonuçlar ışığında ise etkileri aynı olmamakla beraber, ekonomik büyümenin hem kayıt dışı istihdamdan hem de genç işsizlikten etkilendiği sonucuna varılmıştır. (Bölükbaş, 2018, s. 88)

2.1.3.3. Enflasyon

Enflasyon olgusu hane halkı ve ekonomik birimler düzeyinde ele alınırsa reel gelirin aşınmasına ve alım gücünde zayıflamaya neden olmaktadır. Üretici ekonomik birimler, ara malı tedarikinde yüksek enflasyon nedeniyle yüksek ara malı maliyetlerine katlanmak durumunda kalmaktadırlar. Bununla birlikte, üretici enflasyonunun yüksek seyretmesi doğrudan tüketici enflasyonunu da etkilemektedir. Ekonomik istikrarsızlık göstergesi enflasyon, kayıt dışılığın artıran bir faktör olarak değerlendirilebilir. Enflasyon, olumsuz etkisini özellikle dar gelirli hane halkı üzerinde göstermektedir. Enflasyon baskısını yoğun ölçüde hisseden dar gelirli kesim, gelirini maksimize etmek ve alım gücünü arttırmak amacıyla kayıt dışı faaliyetlere yönelebilir. (Savaşan, Yardımcıoğlu, & Demir, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminler, 2016, s. 168)

Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde ciddi tartışmalar yaramaktadır. Bu iki kavram arasındaki ilişki biliniyor olmakla birlikte bu ilişkinin

pozitif veya negatif olduğuyla ilgili dönemler içinde birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin farklılığı, modele dahil edilen ve edilmeyen değişkenlerin sonuçları etkilediği görülmüştür. (Berber & Artan, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, 2004, s. 6) Enflasyonun ekonomik büyüme dışında KDE üzerinde de doğrudan etkisi olduğu kabul edilmektedir. Gelir seviyesinin düşük olması ve yüksek enflasyon etkisiyle geliri aşınan hana halkı, kayıt dışı faaliyetlere yönelerek maliyet avantajı yaratma ve gelirini maksimize etme uğraşı içerisinde girmektedir. Gelirin aşınması ve harcama maliyetlerini artırması nedeniyle hane halkı üzerinde oluşan enflasyon baskısı üretici birimler açısından da aynı veya benzer etkilere neden olmaktadır.

1970’li yıllardan başlanarak 1990’lı yılların sonlarına kadar yapılan gözlem ve değerlendirmelerde enflasyonun büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Özellikle 1980’li yıllarda başlayan istikrarsız kronik enflasyon yapısı 1990’lı yıllardaki liberalizasyon süreci ile daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. Ekonomik birimlerin belirsizlik algısını artıran enflasyon olgusu talep yetersizliği ve kaynak maliyetlerinin artmasına neden olmuş buna bağlı olarak yatırım faaliyetlerindeki artış ve iç talepteki gerileme kapasite genişletici faaliyetleri engellemiştir. Kısa vadede belirgin etki yaratmayan durumun uzun vadede büyüme üzerinde olumsuz etkileri olduğu ilerleyen yıllarda yapılan ampirik araştırmalar sonucu görülmüştür. Dolayısıyla, 1980 öncesine göre büyüme öngörülerindeki belirsizlik algısı 1980 sonrası dönemde artış göstermiştir. (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1999, s. 7)

2.1.3.4. Maliye Politikaları

Maliye politikaları ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmada kullanılan politika araçlarındandır. Maliye politikası, hükümetlerin belirli makroekonomik hedeflere ulaşmak için topladığı gelirler ve yaptığı harcamalara ilişkin aldığı kararlarla bütçesinde meydana getirdiği değişimlerin milli gelir, işsizlik ve enflasyon gibi makro büyüklükler üzerinde etkileri ile ortaya çıkmaktadır. Maliye politikaları siyasi otoritenin tercihi doğrultusunda ihtiyari olarak şekillenebildiği gibi ekonomi politikalarının araçlarının anayasal güvence altına alındığı haliyle kurallı olarak da uygulanabilmektedir. (Balaban, 2012, s. 20)

Doğrudan veya özel sektör aracılığıyla dolaylı olarak gerçekleştirilen kamu harcamalarının büyüme üzerinde etkileri bulunmaktadır. Ancak, söz konusu doğrudan ve dolaylı harcamaların büyüme üzerindeki etkisinin doğrudan analizi, kamu maliyesinin ve ekonomik göstergelerin karmaşıklığı ve neden sonuç ilişkisi yaratmadaki yetersizliği nedeniyle zordur. Bununla birlikte bazı ampirik çalışmalarda, tersine neden sonuç ilişkisinin varlığı yönünde bulgular elde edildiği görülmüştür. Temel kamu harcamaları arasında yer alan sağlık, eğitim ve güvenlik gibi harcamaların ekonomik büyümenin artış gösterdiği dönemlerde daha çok talep edildiği ve bu nedenle temel harcamaların iktisadi büyümenin yüksek olduğu dönemlerde arttığı görülmüştür. (Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, 2005, s. 36)

Maliye politikaları harcama ve gelir olmak üzere iki yönüyle belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, KDE ve ekonomik büyümenin en geniş ele alınacağı alanlardan biridir. Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında kamunun en önemli finans kaynağı vergilerdir. Dolayısıyla, vergiler üzerinde yapılan önemli düzenlemelerin özel sektör üzerinde bir maliyet yaratması kaçınılmazdır. Yüksek vergi oranlarının uygulandığı dönemlerde gelirin kayıt dışına yönlendirilmesi GSYH üzerinde olumsuz etki yaratacağı gibi KDE’de artışlara neden olabilecektir.

2.1.3.5. Uluslararası Ticaret

Uluslararası ticaret geçmişte yalnızca mal ve hizmet ticaretini kapsayacak şekilde ele alınırken bugün globalizasyon ve serbest piyasa ekonomisinin etkisiyle; menkul kıymet ticareti, bankacılık faaliyetleri, patent ve kullanım hakkı devri ile bilim ve teknoloji ticareti gibi değeri ölçülebilen veya ölçülemeyen pek çok alım satım konu ticari kavramı içine almaktadır. Ancak dış ticaret kavramını; ithalat ve ihracat olmak üzere iki ana bileşen üzerinde toplamak mümkündür. Bu iki kavramın toplamı ülkenin dış ticaret hacmini vermektedir.

Dış ticaretin, iç ekonomiyi dengeleyici etkisi ve iç ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkabilecek sorunları engelleyici etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte dış ticarete ekonomik büyüme açısından bakıldığında ; üretimde rekabete dayalı fiziki artış ve verimlilik artışı yaratması, istihdamı artırmasına bağlı olarak artan toplam talep, refah ve milli gelir üzerinde olumlu etkileri olmaktadır. Genel anlamda dışa açık ekonomilerin globalleşen dünya düzeninde uluslararası ticaretin

ülkelerin finans sistemi ve reel ekonomisi üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. (Aytaç & Akduğan, 2012, s. 56)

Gelişen ve gelişmekte olan ekonomiler için sürdürülebilir ekonomik büyümenin en önemli ayağı ihracat kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalarda genel olarak kabul gören görüş, ihracatın ekonomik büyüme üzerine olumlu etkide bulunduğudür. Bu olumlu etkinin en önemli nedenlerinden biri ihracatın döviz gelirlerini arttırarak dış ödemeler bilançosundaki döviz açığını azaltmasıdır. Bu sayede teknoloji, ara ve yatırım malları ile nihai ürün ithalatının da artması da sağlanır. (Aytaç & Akduğan, 2012, s. 57) İhracatın dış ticaretin hacmindeki payının artması KDE açısından da önemli kabul edilmektedir. Özellikle, ihracat odaklı çalışan yut içi yatırımcıların gelirlerini ve giderlerini kambiyo ve gümrük mevzuatı uygulamaları dolayısıyla zorunlu olarak kayıtlara almaları kayıt dışı ekonominin azaltılması açısından önemlidir. Bununla birlikte, uluslararası ticaret yapan şirketlerin faaliyetlerini kayıt altına almasını özendirecek uygulamalarla bu faydanın daha da arttırılması sağlanabilmektedir. (Savaşan, Yardımcıoğlu, & Demir, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminler, 2016, s. 168)

2.1.3.6. Tahsilat Rejimi, Kambiyo Mevzuatı ve Finansal Sistem

Ülke ekonomilerinde ticaretin belirleyicisi olan ödeme ve tahsilat sistemindeki kurumsal yaklaşım ile finansal sistem, birbiri ile doğrudan ve dolaylı olarak önemli ölçüde ilişkilidir. Sermaye birikimi, tasarrufların yatırıma dönüşmesi, özel sektör yatırımlarının piyasa güvencesine sahip olması, müteşebbislerin güvenilir bir ortamda yatırımlarını yaparak üretimlerini arttırmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte düzenleyici kambiyo uygulamaları da uluslararası ve iç piyasadaki ticaretin önemli bir aktörü olmaktadır. Finansal sistemin önemli düzenleyici kurumlarından bir tanesi kambiyo mevzuatıdır. Genel itibarla döviz ile ilgili işlemlerin düzenlendiği hukuki metinler olarak karşımıza çıkan kambiyo mevzuatı ticaretin önemli bir ayağını etkilemektedir. Dolayısıyla gerek uluslararası ticaret gerekse uluslararası fon piyasası düzenlemeleri kambiyo mevzuatı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Türk hukuk sisteminde kambiyo mevzuatı, 25.03.1930 tarihli 1567 sayılı “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” ve 11.08.1989 tarihli “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 sayılı Karar”, bu kadara dayanarak yayımlanan tebliğler ve Merkez Bankası genelgeleri ile düzenlenmiştir. Özellikle son yıllarda yaşanan

finansal darboğazın etkisiyle Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 sayılı Karar'da değişiklikler yapılarak döviz ile yapılan yurt içi sözleşmelerin TL cinsinden yapılması kuralı getirilmiş, bununla birlikte ihracat gelirlerinin yurda getirilmesi konusunda sıkı tedbirler uygulanarak yurda sokulan dövizin belli bir tutarının ulusal paraya çevrilmesi zorunlu tutulmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda, yapılan bazı yeni düzenlemeler ile eski düzenlemeler gevşetilmiştir. Kambiyo mevzuatında uygulanan sıkı regülasyon politikasının dış ticareti olumsuz etkilemesine karşın, kayıt dışı ekonomiye katkısı büyüktür.

Kambiyo uygulamaları ülkenin dış ticaretine doğrudan etki ettiği gibi yurt içi piyasalara ilişkin de düzenlemeler getirmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan düzenlemelerde yurt içinde yapılan bazı sözleşmelerin TL cinsinden yapılması zorunlu tutularak ekonomide TL'nin etkinliğinin artması sağlanmaya çalışılmıştır. Bir yönüyle olumlu bir izlenim vermesine karşın serbest piyasa aktörlerinin yine serbest piyasada diledikleri para cinsinden serbestçe ticaret yapmaları engellenmiş ve bu sebeple piyasada bir hoşnutsuzluk ikliminin oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca, dolarizasyonun etkili olduğu ekonomilerde iktisadi birimlerin varlıklarını korumak amacıyla ülke içindeki yerel ticarete döviz kullanmaları tasarruflarını ve yatırımlarını koruma güdüsünün bir sonucudur. Bu nedenle piyasada kambiyo düzenlemelerini bertaraf edecek kayıt dışı faaliyetlerin sayısı ve hacmi bu dönemde artış göstermiştir.

Sermaye sahiplerinin kar beklentisi aynı zamanda nakit akımlarına da bağlıdır. Bir başka deyişle, güçlü mali tablolar güçlü öz kaynak yapısı ile oluşabilmektedir. Güçlü öz kaynak yapısı; güçlü nakit yönetimi ve tahsilat sistemi ile sağlanabilmektedir. Mikro düzeydeki ekonomik birimlerin elde ettikleri bilanço karlarını tahsil edememeleri durumunda sermaye birikimi oluşamamakta ve oluşan toplam alacak riski ülke ekonomisinde harcamaların azalmasına ve ekonomik daralmaya neden olabilmektedir. Dolaşımdaki paranın sermaye sahiplerine ulaşmada yaşadığı güçlük işletmeler üzerinde alacak riski yaratmaktadır. Özellikle yerel yatırımların finansal kaldıraç etkisini gözeterek yüksek yabancı kaynak kullanımına olan talebi, geri ödeyememe riski nedeniyle kredi kuruluşlarının tahsilat risklerinin artmasına ve ekonomide daralmaya neden olabilmektedir. Bu nedenle, ekonomideki ödeme ve tahsilat kabiliyeti, çarkların dönmesine ve ticaretin hızlanmasına katkıda bulunarak ekonomik canlanmayı ve büyümeyi sağlamada önemli bir aktördür.

Bununla birlikte, kayıt dışı faaliyetler izlenmesi ve takibi zor faaliyetlerdir. Bu nedenle güçlü bir tahsilat sistemi, takibi kolaylaştırıcı ekonomide iz bırakan çek, senet, kredi kartı kullanımı ve banka kaydı para transferi yöntemlerinin kullanılması ekonomik etkinliğin artırılması ve kayıt dışı ekonominin kayıtlı hale getirilmesi konusunda önemli bir araçtır. (Savaşan, Yardımcıoğlu, & Demir, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminler, 2016, s. 169)

Finans piyasaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki geçmişten bugüne değin araştırmacıların ilgisini çeken bir konudur. Finansal piyasaların başarısının güçlü bir ekonomiye bağlı olduğuna yönelik yaklaşımlar olmasına ve bu teoriyi destekleyecek sonuçları içeren çalışmalar olmasına rağmen, karşı eleştiriler nedeniyle, bu çalışmalar henüz yeterli düzeyde ikna edici düzeyde olmamaktadır. Bir kısım araştırmacı ve iktisatçı, iktisadi büyüme konusunda sağlanan başarının güçlü bir finansal sisteme bağlı olduğunu savunurken bir başka yönüyle bu görüş, ekonomik büyümenin doğal sonucu olarak finansal sistemin başarıya ulaştığı yaklaşımıyla reddedilmektedir. (Afşar, 2007, s. 197) Ülke ekonomilerinde tasarruf sahiplerinin elde tutmuş oldukları fonların ihtiyaç duyulan yatırımlara aktarılması işlevini gerçekleştirmedeki rolü nedeniyle finansal sistem önemli bir araçtır. Bununla birlikte, finansal sistem; varlıkların el değiştirmesine aracılık edilmesi, büyük çapta gerçekleştirilecek yatırımlara kaynak sağlama, mülkiyetin tabana yayılmasının kolaylaşması, risk yönetimi ve asimetrik bilgi sorununun çözerek piyasaların sağlıklı işleyişine katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında ekonomik büyüme, en önemli dinamiği olan sermaye birikimi ile doğrudan ilişkili olmaktadır. Sermaye birikimi, yatırım potansiyeli oluşturarak gelecekteki üretim potansiyelini doğrudan arttıran bir araçtır. (Afşar, 2007, s. 189)

2.1.3.7. Teknoloji ve İnovasyon

Sosyal hayat, ticaret, kamu düzeni ve daha birçok alanda etkin yarar sağlayan teknoloji kavramı literatürde; bilimsel bilgiyi kullanarak makine ve cihazları imal etme bilgisi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arasında bir yarışa yol açmaktadır. İktisadi büyümenin temeli olan üretimi doğrudan etkileyen teknoloji, yarattığı verimlilik artışı, üretim düzeyi, dış ticarete yarattığı avantaj ile gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin bu yarışta birbirlerine ve diğer dünya ülkelerine üstünlük sağlamasında ciddi bir avantaj yaratabilmektedir. Ülkelerin sahip oldukları teknolojik alt yapı gerek ticaret gerekse üretimde

verimliliğin artırılması yoluyla üretim ve ticaretin hacmini yüksek ölçüde arttırmaktadır. Bu yönüyle bilginin işlenmesi ve verimli alanlarda kullanılmasında iletişim teknolojileri ve inovasyon önemlidir. (Özkan & Çelik, 2018, s. 12)

Literatürde teknolojik inovasyon; araştırma ve geliştirme harcamaları, elde edilen patent sayıları, internet kullanıcı sayıları gibi ölçütler kullanılarak ölçülmeye çalışılmaktadır. AB üyesi ülkelerin teknoloji üretme performansları diğer ülkelere göre daha yüksektir. Türkiye açısından bakıldığında ise, teknolojik inovasyon açısından, AB ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Mevcut teknolojik başarısızlık Türkiye açısından bir taraftan dış ticarete rekabet gücünü zayıflatırken diğer taraftan toplam etkiden kaynaklı iktisadi büyüme performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple, Türkiye’de iktisadi büyüme politikalarının teknoloji ve inovasyon temelinde uygulanacak politikalar çerçevesinde belirlenmesi önemlidir. (Yıldız, 2018, s. 42)

Günümüz ekonomilerinde iç dinamiklerin verimliliğinin artırılması, dış ticarete rekabet gücünün artması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması teknoloji ile yakın ilişkilidir. Dış ticarete etkin bir ihracat kapasitesine sahip olmanın temeli teknoloji odaklı gerçekleşmektedir. Türkiye’nin teknolojik inovasyon kapasitesinin ihracat pazarında önemli bir yere sahip olan AB ülkelerinin gerisinde kalması piyasalardaki rekabet gücünü zayıflatmakta ve düşük ücret politikası, niteliksiz işgücü, düşük katma değer ve ithalata dayalı ihracat gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Sınırlı kalan teknoloji yatırımı neticesinde ortaya çıkan bu durum bir kısır döngü olarak sürekli yaşanmaktadır (Yıldız, 2018, s. 53).

2.1.4. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Bir ülkede bir dönemde üretilen tüm mal ve hizmetlerin parasal ifadesi milli gelir olarak ifade edilmiştir. Milli gelirdeki artış ise ekonomik büyümeyi ifade etmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümenin hesaplanmasındaki temel kavram “milli gelir” kavramıdır. Bu noktada iki önemli ifade ile karşılaşılmaktadır. Bunlarda ilki Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH)’dır. GSMH ile ifade edilen, bir ülkenin vatandaşlarının belli bir dönemde üretmiş oldukları tüm mal ve hizmetlerdir. Bir diğer ifade ise Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH)’dır. Bu ifade ile anlatılmak istenen, bir ülke sınırları içerisinde üretilen toplam mal ve hizmetlerdir. Dolayısıyla GSMH ifadesi ülke vatandaşlarının ülke gözetmeden yapmış olduğu mal ve hizmet

üretimi, GSYH ifadesi ile yalnızca yurt içinde yapılan mal ve hizmet üretimi ifade edilmektedir.

Günümüz ekonomilerinde; ekonomide yaşanan globalizasyon ve entegrasyon, ekonomik faaliyetlerin siyasi sınırları aşması ve karmaşıklaşması, GSYH'nın ölçülmesinin çok daha basit olması ve GSYH hesaplamasının ekonomik istihdam yaratma gücünün daha fazla olması gibi nedenlerle ekonomik değerlendirme ölçüsü ve temel büyüklüklerin hesaplanmasındaki odak noktası olarak GSYH kullanılmaktadır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla üç yöntem ile hesaplanmaktadır. Kullanılan üç yöntem ile de hesaplanan GSYH rakamlarının aynı olması beklenmektedir. Ancak veri kaynağından doğan bazı aksaklıklar yöntemler arası hesaplamalarda farklar oluşturabilmektedir. Bu durumda aradaki farklar istatistiki hata kalemleri ile düzeltilmektedir. GSYH cari ve sabit fiyatlar ile hesaplanabilmektedir. Sabit fiyatlar için TÜİK tarafından 1998 yılı baz yıl kabul edilmektedir.

Üretim Yöntemi ile GSYH:Bir ekonomideki üretim birimlerinin belli bir dönemde, üretmiş oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir.

Harcama Yöntemiyle GSYH:Bir ekonomide belli bir dönemde yapılan harcamalar ile dış ticaret farkından oluşur. Bu yöntemin temel faktörleri, hane halkı tüketimi, kamu kesiminin nihai tüketimi, sabit sermaye yatırımları ve net dış ticarettir.

Gelir Yöntemiyle GSYH:Bir ekonomideki üretime katılan birimlerin elde ettiği; ücret, huzur hakkı, kâr payı ve devletin çeşitli vergi gelirlerinden oluşur. Üretim faktörlerine ödenen değerler toplamıdır.

Türkiye'de ulusal ekonomik hesaplamaların yapıldığı Türkiye İstatistik kurumu tarafından yapılan hesaplamalarda öncelik üretim yöntemi olmak üzere her üç yöntem de kullanılmaktadır. GSYH serilerinde 1948 (yayın tarihi, 1950), 1968 (yayın tarihi, 1972), 1987 (yayın tarihi, 1993), 1998 (yayın tarihi, 2008), 2009 (yayın tarihi, 2016) yöntem ve kapsam değişikliklerine gidilmiştir. 2009 referans yıl kabul edilen 2016 yılındaki son değişiklik ile reel GSYH büyümesi (ve düzeyleri) hesaplanırken zincirleme hacim endeksine geçilmiştir. GSYH hesaplamalarında piyasada geçerli olan cari fiyatlar ve enflasyon etkisinin arındırılması için

zincirleşmiş hacim endeksi kullanılmaktadır. Buradan hareketle, zincirleşmiş hacim endeksi ile yapılan hesaplama sonucu bulunan değerlerin birbirine oranının gerçek büyüme hızına isabet ettiği kabul edilmektedir. Zincirleme hacim endeksi yöntemiyle referans yıl kabul edilen 2009 öncesi verilerin, kullanılan güncelleme yöntemi sebebiyle sağlıklı şekilde ölçülemediği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bu sebeple yapılan son güncellenmenin 2009 sonrası döneme yönelik olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır. (BAKIŞ, 2018, s. 3-4) Çalışmamızda, cari fiyatlar ile hesaplanan GSYH verilerine ilaveten zincirleşmiş hacim endeksi yöntemiyle güncellenmiş reel GSYH verilerine yer verilmiştir.

2.1.5. Türkiye'nin Yıllara Göre Ekonomik Büyümesi

Türkiye ekonomisi dünya ile entegre olmuş dışa açık bir ekonomidir. 1980'li yıllardan sonra başlayan bu dışa açık ekonomi modeli tüm ekonomik kabiliyetlerin global ekseninde ele alınarak tartışılması gereğini doğurmuştur. Tıpkı dışa açık diğer ülkeler gibi ekonomik büyüme kabiliyeti ulusların hem kendi içsel başarıları hem de dış etkenler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu sebeple, ekonomik büyümeye ilişkin veriler ulusal bazda analizlere tabi tutulsa da genel ekonomik görünüme ilişkin performans verilerin küresel ölçekte ele alınması zaruridir. Türkiye'nin ulusal para ve cari Amerikan doları cinsinden cari fiyatlarla hesaplanan GSYH ve değişim oranlarına Tablo 3' de yer verilmiştir.

Tablo 3 Mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla değeri ve değişim oranları (milyon) (1990-2019)

Yıllar	ULUSAL PARA (TL)		CARI AMERİKAN DOLARI (USD)	
	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Değişim Oranı	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Değişim Oranı
1990	393	73,15%	150.676	40,63%
1991	630	60,31%	150.028	-0,43%
1992	1.093	73,52%	158.459	5,62%
1993	1.982	81,26%	180.170	13,70%
1994	3.868	95,19%	130.690	-27,46%
1995	7.762	100,66%	169.486	29,69%
1996	14.772	90,30%	181.476	7,07%
1997	28.836	95,20%	189.835	4,61%

Yıllar	ULUSAL PARA (TL)		CARİ AMERİKAN DOLARI (USD)	
	Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla	Değişim Oranı	Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla	Değişim Oranı
1998	71.945	149,50%	275.967	45,37%
1999	107.374	49,25%	256.386	-7,10%
2000	171.494	59,72%	274.303	6,99%
2001	247.266	44,18%	201.753	-26,45%
2002	362.110	46,45%	240.249	19,08%
2003	472.172	30,39%	314.595	30,95%
2004	582.853	23,44%	408.865	29,97%
2005	680.276	16,71%	506.315	23,83%
2006	795.757	16,98%	557.076	10,03%
2007	887.714	11,56%	681.321	22,30%
2008	1.002.756	12,96%	770.449	13,08%
2009	1.006.372	0,36%	649.289	-15,73%
2010	1.167.664	16,03%	776.968	19,66%
2011	1.404.928	20,32%	838.786	7,96%
2012	1.581.479	12,57%	880.556	4,98%
2013	1.823.427	15,30%	957.799	8,77%
2014	2.054.898	12,69%	938.934	-1,97%
2015	2.350.941	14,41%	864.314	-7,95%
2016	2.626.560	11,72%	869.683	0,62%
2017	3.133.704	19,31%	858.989	-1,23%
2018	3.758.316	19,93%	778.382	-9,38%
2019	4.320.191	14,95%	761.425	-2,18%

* TÜİK ve Dünya Bankası verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

Kaynak: (www.data.tuik.gov.tr, 2021) (www.data.worldbank.org, 2021)

Türkiye ekonomisi, çalışmada veri kabul edilen son otuz yıl içerisinde oldukça inişli çıkışlı bir ekonomik büyüme sağlamıştır. Cari fiyatlar üzerinden yapılan hesaplamalara göre, Türk lirası cinsinden 1990 yılında bir önceki yıla göre %73,15 oranında büyüyen ekonomi 393 milyon seviyelerine ulaşmış, takip eden yıl ise %60,31 oranında büyüyerek 630 milyona çıkmıştır. Ulusal para cinsinden bu yüksek büyüme trendini 1998 yılına kadar sürdüren Türkiye ekonomisi bu yılda %149,50 oranında büyüme göstererek 71.945 milyon seviyelerine ulaşmıştır. 1998 yılından

sonra devam eden büyümenin geçmiş yıllara göre azalan bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. 2009 yılına gelindiğinde ise GSYH' daki artış bir önceki yıla göre görece olarak %0,36 oranında gerçekleşerek toplam GSYH 1.006.372 milyona ulaşmıştır. 2010 yılında bir önceki yıla göre %16,03 büyüyen ekonomik performans 2011 yılında %20,32 oranıyla korunmuş olmasına karşın 2011 yılına gelindiğinde ise birden %12,57 seviyesinde bir büyüme sergilendiği görülmüştür. Bu değişkenlik bugüne gelindiğinde de yine devamlılığını korumaktadır. Özellikle 2017 ve 2018 yıllarında bir önceki yıla göre %19- %20 dolayında gerçekleşen büyüme rakamları 2019 yılına gelindiğinde birden % 14,95 seviyesine düşmüştür.

Cari yıl USD cinsinden veriler analiz edildiğinde ise ulusal para cinsinden yapılan ekonomik analizlerin uzağında bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Ulusal para cinsinden yüksek büyüme hızının sağlandığı 1990-1998 yılları arasında ekonomideki büyüme %91 seviyelerindeyken, aynı yıllar için USD baz alınarak yapılan hesaplamalarda, bu büyümenin ortalama %13,2 seviyelerinde kaldığı belirtilmiştir. Özellikle 1991 ve 1994 yıllarında ulusal para cinsinden %60,91 ve %95,19 büyüme gerçekleşirken USD cinsinden bakıldığında ekonomik küçülme yaşanmıştır. 1999 ve 2008 yılları arasındaki süreçte ulusal para cinsinden yapılan hesaplamalarla USD cinsinden yapılan hesaplamalar biraz daha birbirine yakın bir hal almaktadır. Bu on yıllık dönemde GSYH'daki ortalama değişimin oranı ulusal para birimi cinsinden %31,16 olarak hesaplanırken USD cinsinden %12,27 olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla 1999 yılı öncesinde görülen makas, ikinci on yıllık dönemde kapanarak, büyüme oranları, ulusal para birimi cinsinden yapılan hesaplamalara yaklaşmıştır. Bununla birlikte, 2001 yılında ulusal para birimi cinsinden bir önceki yıla göre büyüme oranı %44,18 olarak gerçekleşirken USD cinsinden aynı yıl %26,45 küçülme yaşanmıştır. 2010-2019 yılları arasında ulusal para birimi cinsinden ortalama büyüme oranı %15,72 olarak gerçekleşmişken, USD cinsinden %1,93 düzeyinde kalmıştır. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin uluslararası karşılaştırılabilirlik açısından USD cinsinden yapılması doğru olmakla birlikte tek başına ekonomik büyümenin yorumlanması için reel bir veri kaynağı yaratmamaktadır. Yıllık karşılaştırmalar için uygun olan bu yöntem, toplam ulusal para cinsinden hesaplanan GSYH' nın cari yıl USD kuruna bölünmesi esasına dayanmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik performansındaki bu değişkenlik ekonominin kırılğan yapısı ve dış etkenlere açıklığı ile ilişkilendirilmektedir. Bu sebeple küresel ortamda

diğer ülkelerin ve OECD ülkelerinin ekonomik büyüme performansları ulusal bazdaki analizi derinleştirecektir. Dünyadaki diğer ülkelerin ve toplulukların büyüme ortalamalarına Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4 Dünya ekonomilerinin büyüme oranları (1990-2019)

Yıl	1990	1999	2001	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ülke Adı													
Arab Dünyası	13,1	1,80	1,56	4,67	3,75	6,66	3,29	2,51	3,24	3,51	0,82	2,08	1,49
Çin	3,92	7,66	8,34	10,6	9,55	7,86	7,77	7,43	7,04	6,85	6,95	6,75	5,95
Avrupa Birliği	3,37	2,96	2,18	2,21	1,83	-0,75	-0,06	1,57	2,30	2,04	2,79	2,12	1,55
Birleşik Krallık	0,73	3,43	2,97	1,95	1,54	1,48	2,14	2,61	2,36	1,92	1,89	1,34	1,46
OECD	3,09	3,18	1,41	2,94	1,85	1,28	1,51	2,07	2,42	1,75	2,57	2,21	1,63
Türkiye	9,27	-3,26	-5,75	8,43	11,2	4,79	8,49	4,94	6,08	3,32	7,50	2,96	0,92
Dünya Ort.	2,91	3,25	1,96	4,30	3,14	2,52	2,67	2,86	2,87	2,61	3,30	2,98	2,34

* GSYH değişim oranı, sabit yerel para birimine dayalı piyasa fiyatlarının 2010 yılı ABD dolarına dayanmaktadır. Değişim oranına esas GSYİH, fabrikasyon varlıkların amortismanı veya doğal kaynakların tükenmesi ve bozulması için kesinti yapılmadan, ekonomideki tüm yerleşik üreticilerin brüt katma değerinin toplamı artı ürün vergileri ve ürünlerin değerine dahil olmayan tüm sübvansiyonların çıkarılması ile hesaplanmıştır.

Kaynak: (www.worldbank.org, 2021)

1990 yılından 2019 yılına kadarki süreçte dünya ortalamasının yaşanan artış ve azalışlara karşın %2,91 seviyesinden %2,34 seviyesine gerilediği. Bununla birlikte ortalama büyümenin en yüksek olduğu 2010 yılında dünyadaki ortalama büyümenin %4,30 seviyesinde.

Arap dünyası dışındaki dünya ülkelerinin büyüme oranlarına dikkat edildiğinde daha durağan ve dünya ortalamaları ile uyumlu bir ekonomik büyüme performansı sergilediği. 1990 yılında arab dünyasında gerçekleşen %13,1 seviyesindeki büyümenin birden önemli ölçüde azaldığı ve 2012 yılına kadar büyümenin dünya ortalamasının üzerinde ancak sınırlı gerçekleştiği. 2012 yılında gerçekleşen %6,66

büyümeden sonra ise ortalama %2,5 ile %3,5 arasında gerçekleşen büyümenin 2017 yılında %0,82 seviyesine kadar indiği. Dünya ekonomilerindeki en yüksek büyüme oranlarına sahip olan Çin'in gerçekleştirmiş olduğu büyümenin son yıllarda istikrarlı bir şekilde azaldığı. 2010 yılında %10,6 seviyesinde büyüme gerçekleştiren Çin azalan bir seyir göstererek 2019 yılına gelindiğinde %5,95 oranında büyüme gösterdiği. Bununla birlikte Avrupa Birliği üyesi ülkelerde de 2012-2013 yıllarında görülen küçülmeye karşın 2014 yılı ile başlayan büyümenin yakın oranlarda devam ettiği. Söz konusu büyüme oranları dünya ortalaması ile paralel olmasına karşın Türkiye'nin tabloda yer alan ülkeler arasında %11,2- %-5,75 ile en değişken büyüme oranlarına sahip ülke olduğu sonucuna varmak mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK VERGİ SİSTEMİ VE TÜRKİYE'DE VERGİ İNCELEMELERİ

Gölge ekonomik faaliyetler devletin gözetim ve denetimi dışında olan ve milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen gelirlerdir. Bu sebeple doğrudan vergilendirilemezler. Ancak, vergi sisteminin yapısı gereği, kayıt dışından elde edilen gelirin bazen belli bir kısmı bazen de tamamı dolaylı vergilendirme yöntemiyle vergilendirilebilir. Özellikle, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyük oranda yatırımdan çok harcamaya yöneltilmesi, harcama üzerinden alınan vergiler ile bu tür gelirlerin harcama esnasında vergilendirilmesini sağlamaktadır.

Yapılan erken dönem araştırmalar kayıt dışı ekonomi ve vergi yükü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermekteyken yakın dönemde yapılan bazı araştırmaların beklenmedik bir şekilde içsel değişkenlere bağlı olarak bunun tersi yönde sonuçlar sunduğu. (Elgin, 2012, s. 244) Ancak, vergi yükü, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, kesin olarak başlıca nedeni kabul edilmese bile ülkelerin toplam vergi gelirlerine menfi etkisi yadsınamaz düzeydedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile aşınan verginin bütçe üzerinde yarattığı yükü vatandaşlar üstlenmek zorunda kalmaktadır. Bu koroner ilişki ülkenin; vergi sistemini, vergi yapısını, vergi idaresinin kurumsal yapısını, vergi hukukunun ülke bazlı kaynaklarını, vergi yargılaması konusunda mevcut durumun iyi analiz edilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu tür bir değerlendirme vergi denetimini esas alan kayıt dışı ekonomi tahminlerinin de sağlıklı yapılmasını sağlayacaktır.

Vergiler genel olarak kişilerin reel gelirlerinde azalmaya yol açmaktadır. Bu sebeple toplam vergi yükü ne olursa olsun kişilerin gelirlerini vergi dışında tutma yönelimi oluşmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında; vergi yükü, vergi sistemindeki adaletsizlikler, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu, toplumsal algı ve yaş gibi dışsal ve içsel faktörler sayılabilir. Ancak, sebebi ne olursa olsun ekonomik birimlerin bu güdüsünün devletin egemenlik gücünün denetimiyle azaltılması gerekmektedir. Vergi incelemeleri de bu noktada önem kazanmaktadır. Özellikle kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak adlandırılan ve vergi dışı bırakılan gelirlerin kayıtlı ekonomik faaliyetler içerisine alınması için vasıta olan vergi incelemeleri; vergi sisteminin işlerliği, vergide adaletin sağlanması, vergiye gönüllü uyumun

artırılması gibi son derece önemli görevler üstlenmektedir. (Yardımcıoğlu & Dumlupınar, 2015, s. 2)

Çalışmanın bu bölümünde Türk Vergi Sistemi ve Türkiye’de yapılan vergi incelemeleri incelenecektir. Türk Vergi Sisteminin bileşenleri ve bu sistemin ne şekilde denetlendiğinin ayrıntılı incelemesi kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılan “vergi denetimi yaklaşımının” anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3.1. Türk Vergi Sistemi

Vergi, bir devletin egemenlik gücünün olmazsa olmaz simgesidir. Vergileme sistemi devletin vergi hukuku ve anayasal kaynaklarına dayanarak koyduğu kurallar ile biçimlenmektedir. Çağdaş olmayan hukuk sistemlerinde vergi hukuku kamu hukukunun içinde şekillenirken, bu hukukun zengin, kapsayıcı kuralları ve kendi içsel dinamiklerinin varlığı, vergi hukukunu çağdaş toplumlarda başlı başına bir uzmanlık alanı haline getirmiştir.

Türk Vergi Sistemi gücünü anayasanın amir hükümlerinden alan bir sistemdir. Devletin en önemli gelir kaynağının çağdaş hukuk normlarına bağlı kalınarak öncelikle toplanması, konulması, devlet teşkilatı ve vatandaş haklarının korunarak düzenlenmesi, mülkiyet hakkının korunması her şeyin ötesinde demokrasinin ve çağdaş hukuk sisteminin bir gereğidir. Vergi hukuku, tek başına düşünüldüğünde zihinlerde gerekli etkiyi göstermese de kaynakları ve alt dalları düşünüldüğünde herhangi bir kamu hukuku metninin altında şekillenmek yerine ciddi bir sistemin varlığına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Vergi sistemi; belirli bir dönemde bir ülkede uygulanan vergi ve vergi benzeri gelirlerin bütünü olarak ifade edilmektedir. Bir ülkenin vergi sistemini incelemek için bilimsel ölçütlerin esas alınması gerekmektedir. Vergi sayısı esas alınmak üzere ütopik bir yaklaşım olsa da tek vergi türüne odaklanan tek vergili sistem veya günümüz sistemlerinde uygulanan çoklu vergileme sisteminden söz etmek mümkündür. Çok vergili sistemleri açıklayabilmek için bilimsel gereklere uygun bir kategorizasyon gereklidir. Bu noktada Türk Vergi Sistemini vücuda getiren unsurların parçalara ayrılarak incelenmesi vergi sistematüğünü anlamak açısından önemli olmasına karşın sistemin bir bütün olarak düşünülmesi gerekmektedir. Bu

sebeple vergi sistemi verginin kaynağına ve vergi yükünün taraflarına göre incelenmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Verginin Tanımı ve Teorik Yaklaşım

Vergi kavramı çağdaş ve çağdaş olmayan hukuk sistemlerinde iki ayrı yaklaşımla ele alınmıştır. Devletin egemenlik gücüne dayanan, zora dayalı ve tek yanlı alınan değerler verginin teorik tanımıdır. Bununla birlikte çağdaş hukuk sistemlerinde bu tanım daha geniştir. Çağdaş hukuk sistemine ilişkin tanımlamalarda adalet ve hukukun üstünlüğü ön plandadır. Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 73. Maddesi, verginin çağdaş tanımını yapan, “Türk Vergi Sistemi” için referans anayasal normdur. Bu sebeple bu maddenin içeriğini iyi anlamak vergi sistemini anlamakla eşdeğerdir.

Türk vergi sistemi çağdaş hukuk normlarını ve anayasal olarak adil vergilendirmeyi esas alan bir vergi sistemidir. Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasasının 73 maddesinde; *“Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflik, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir.”* (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (Tarih: 18.0.1982))hükmüne yer verilmiştir. Maddenin tüm fıkralarından hareketle “Türk Vergi Sistemi” açısından vergi verginin ve vergilemenin tanımını yapmak mümkündür. Vergi, kanunla konan, kamu giderlerini karşılamak üzere mali güce göre yükünün adaletli ve dengeli olarak dağıtıldığı ve herkesin ayırım gözetmeksizin üstleneceği yükümlülükler olarak tanımlanabilir.

Anayasal olarak korunan “mali güç” ilkesi parlamentodan çıkarılacak tüm vergi yasalarının temel alması gereken ilkedir. Bu temel çağdaş vergileme ilkesinin; vergi yapısı, vergileme kriterleri, vergi anlayışı ve vergi uygulamaları açısından esas teşkil etmesi gerekmektedir. Ancak, içsel dinamikler nedeniyle gelinen son noktada bu ilkeye uygun olmayan bir vergileme yapısının da varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Anayasanın amir hükmünde benimsenmiş olan “mali güç” ilkesi özü itibarıyla dolaysız vergileri işaret etmektedir. Bu kapsama ise gerçek kişilerden

alınan gelir vergisi ve tüzel kişilerden alınan kurumlar vergisi girmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise mali güç ve adil vergileme ilkesine tamamen aykırı bir uygulama olan dolaysız vergilerin ön planda olduğu bu sebeple anayasaya aykırı bir vergileme yapısının.

3.1.2. Vergi Sisteminin Kaynakları

Türki vergi sistemi, vergi hukukunun kaynakları ile beslenmektedir. Anayasal hükümlerin belirleyici olduğu sistemde; Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Kanunlar ve uluslararası anlaşmalar birincil kaynaklardır. Bunlara ek olarak; Yönetmelik, Tüzük, Tebliğ, Genelge ve özelgeler (muktezalar) de ikincil mevzuat kaynaklarıdır. Bununla birlikte, yargı kararları da Türk Vergi sistemini besleyen unsurlardır. Bu kaynaklar içerisinde asli kaynaklar denilen (Kanun, Anayasa, Uluslararası Anlaşmalar vb) kaynak düzenleyici, yardımcı kaynaklar ise (Tüzük, Yönetmelik, Tebliğ) yol gösterici kaynaklar olarak ifade edilmektedir.

3.1.3. Vergi Türleri

Vergi sistemini; yükümlünün kişisel durumu (sübjektif ve objektif vergileme kriterleri), vergiyi ödeyen ve vergi yükünü taşıyan kişiye göre (dolaylı ve dolaysız vergiler), verginin kapsamına göre (genel vergi ve özel vergi) ve vergilendirilen kaynağa göre analiz etmek mümkündür. (ÖNCEL, 2007, s. 226) Türk Vergi Sistemini kaynağına göre analiz etmek istediğimizde; gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergiler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bununla birlikte vergileri benzer bir şekilde; vergi yükünü taşıyan kişiye göre, dolaylı ve doğrudan vergiler ve servet üzerinden alınan vergiler olarak kategorize etmek mümkündür. Dolaylı vergilerin kapsamına harcama üzerinden alınan; KDV, ÖTV, gider vergileri ile damga vergisi girmektedir. Doğrudan vergiler ise; Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi'nden oluşmaktadır. Emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, veraset ve intikal vergisi ise servet vergilerine örnektir.

Türk vergi sistemi geniş anlamda ele alınacak olursa; yukarıda sayılan vergi türlerine ilaveten, belediye gelirleri, gümrük vergisi ve yerel yönetim gelirleri ile resim, harç ve benzer mali yükümlülükleri de içine almaktadır. Vergi sistemini daha iyi anlayabilmek ve devletin vergilendirme kabiliyetini kavramak için vergileri türlerine göre inceleyerek vergi yapısı, vergi yükü konusu üzerinde durmak gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin vergi denetimleri yaklaşımı ile tahmin

çalışmaların genellikle tüm vergi türleri yerine yalnızca doğrudan vergi türleri olan GV ve KV ile dolaylı vergilerden KDV dikkate alınmakta ve ekonomide yalnızca bu üç vergi türünün olduğu varsayılmaktadır. Bu yönüyle varsayımda kullanılan vergilerin kapsamının ve tartışmaya açık noktalarının üzerinde durmak gerekmektedir.

3.1.3.1. Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler (Doğrudan Vergiler)

Doğrudan vergiler doğası itibariyle mali gücü gözeten vergiler olarak bilinmektedir ve gelir dağılımını bozucu etki yapmadığı kabul edilmektedir. Bir başka deyişle az kazananın daha az, çok kazananın daha çok vergi alınmaktadır. Özellikle, gelir vergisinde uygulama alanı bulan artan oranlı vergileme en adil vergileme olarak bilinmektedir. Bu tür vergilemede verginin mükellefi ile vergiyi ödeyen aynı kişidir. Bir ülkenin vergi sistemi doğrudan vergiler ile yükseldiği bir başka deyişle bütçe gelirleri içerisinde doğrudan vergilerin payı diğerlerine göre görece yüksek olduğu takdirde bu vergiler ile yapılacak bütçe harcamaları gelir dağılımının optimum seviyeye gelmesine yardımcı olmaktadır. (Erol, 2012, s. 252)

Doğrudan vergileme usulü Türk vergi sisteminde; gerçek kişilerin gelirleri üzerinden alınan Gelir Vergisi (GV) ve tüzel kişi gelirleri üzerinden alınan Kurumlar Vergisi (KV) olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır;

1. *Gelir vergisi*; doğrudan vergileme açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere gelir vergisinin konusunu gelir oluşturmaktadır. Esas sorun ise gelirin mahiyetinin saptanma şeklindedir. (ÖNCEL, 2007, s. 239) Literatürde gelir; net artış ve kaynak kuramı olmak üzere iki şekilde hesaplanabilmektedir. Net artış kuramına (yaklaşımı) göre, hangi kaynaktan doğarsa doğsun, ekonomik birimlerin satın alma gücünde belli bir dönemde ortaya çıkan artış gelirin kapsamına girmektedir. (ÖNCEL, 2007, s. 240) Bir başka bakış açısıyla bu yaklaşımın göre gelir, bir kişinin harcama ve tasarruflarına kaynak oluşturan her şeyin toplamıdır. Bir diğer gelir yaklaşımı olan kaynak teorisi ise üretim faktörlerinin devamlı bir şekilde üretim sürecine sokulmasının sonucunda elde edilen kazanç, gelir sayılmaktadır. Bu yaklaşımdan yapılabilecek bağımsız çıkarım ile devamlılık arz etmeyen değerler gelir olarak kabul edilmemektedir. (Dinçer & Kalelioğlu, 2013, s. 88)

213 sayılı Vergi Usul Kanun'unun 1. Maddesinde gelirin tanımı; “*Gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine tâbidir. Gelir bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarıdır*” şeklinde yapılmıştır. Bununla birlikte Kanun'un 2. Maddesinde gelir unsurları sayılarak 1. Madde desteklenmiştir. Dolayısıyla Türk Vergi Sistemi'nde gelirin tespitinde “kaynak” yaklaşımı uygulanmaktadır.

Söz konusu yaklaşımın önemli bir eleştirisi bulunmaktadır. Kaynak yaklaşımı, sadece elde edilen kazanç ve iratların net tutarına karşılık geldiğinden kişilerin harcama ve tasarruflarını sorgulanamaz yapmaktadır. Özü itibariyle bu yaklaşım kaynağı bilinmeyen gelirlerin devamlılık arz etmediği sürece sorgulanamayacağı, bununla birlikte, yine kaynağı belirsiz bir değer ile gerçekleştirilen harcamaların da gözetim dışında kalacağı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan harcama ve tasarrufların; izlenmesine ve sorgulanmasına yarayan yöntem, net artış yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre gelir, çağdaş anlamda denetlenmekte, yaşam düzeyi ile gelir arasındaki uyum sorgulanmakta, harcamalar ve servet birikiminin kaynağı mercek altına alınmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele açısından çok önemli gibi görünen bu yaklaşım Türk vergi sisteminde 22.7.1998 tarihli 4369 sayılı yasa ile 01.01.1999 tarihinden itibaren yürürlüğü girmek üzere denemeye çalışılmış olmasına karşın 4783 sayılı yasa ile 2003 tarihinde bu yaklaşımdan tamamen vazgeçilmiştir (Erol, 2012, s. 253)

213 sayılı Gelir Vergisi Kanun'una göre gerçek kişilerin kazançları Gelir Vergisine tabi olup aynı Kanun'un 2. Maddesine göre; ticari, zirai, kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ile bu tanımlamaların dışında kalan diğer kazanç ve iratlar gelir vergisinin konusuna girmektedir. Sübjektif kriterlerin göz önüne alındığı Gelir Vergisi'nde “artan oranlı tarife” olarak ifade edilen ve çok daha adil olarak nitelendirilen vergi tarifesi uygulanmaktadır.

2. *Kurumlar vergisi:* Bu vergi türü gelirin vergilendirmesi açısından ikinci vergi türüdür ve Gelir Vergisi Kanun'undan ayrı bir yasa ile düzenlenmiştir. Kurumlar vergisi, gelir vergisinin mükellefi dışında kalan tüzel kişiler ile tüzel kişiliği bulunmayan bazı oluşumların vergilendirilmesini düzenlemektedir. Batılı ülkelerde çok daha erken başlayan bu vergileme yöntemi 1950'li yıllardan sonra Türkiye'de uygulama alanı bulmuştur. Gelir Vergisi gibi dolaysız bir vergi türü olan

Kurumlar Vergisi nesnel bir vergi olmasının sonucu olarak, artan oranlı değil sabit oranlı bir vergidir. (ÖNCEL, 2007, s. 329). Kurumlar Vergisi, Türk Vergi Sitemine, ilk defa 3.6.1949 tarihli ve 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu ile girmiştir. Söz konusu yasa 01.01.2007 tarihinden geçerli olmak üzere, yasa metinlerinin kodifikasyonu ve transfer fiyatlandırması uygulaması dışında önemli bir değişikliğe uğramadan yerini 21.06.2006 tarihli ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununa bırakmıştır (Erol, 2012, s. 275).

Kurumlar Vergisi Kanun'unun "verginin konusu" başlıklı 1. Maddesinin (1) fıkrasında; "...sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadi kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmeler ve iş ortaklıkları" kurumlar vergisine tabi mükellefler olarak sayılmıştır. Dernek ve vakıfların kendileri Kurumlar Vergisi mükellefi değildir ancak, bu dernek ve vakıfların kâr amacıyla kurmuş oldukları iktisadi işletmeler kurumlar vergisinin mükellefi olarak sayılmıştır. Kurum kazancında safi(net) kazancın hesaplanmasında GVK' unun ticari kazanç hakkındaki hükümleri uygulanmaktadır. Bu noktada diğer başka hiçbir yerde uygulama alanı bulmayan "kanunen kabul edilmeyen gider" uygulaması bir başka deyişle kurum kazancının tespitinde indirimini kabul edilmeyen giderler dikkati çekmektedir. Temel mantıkta kazancın elde edilmesi ile uygun illiyet bağına sahip tüm giderlerin kurum kazancından indirim konusu yapılabilmesi gerekmektedir. Bu anlayış başka bir yönüyle VUK' unun 3. Maddesinde yer alan "vergilemede gerçek durumlar esastır" yaklaşımına da ters düşmektedir. Çünkü, gerçek duruma uygun olarak indirilmek istenen giderin indirimine müsaade edilmemesi rasyonel değildir. Tam da bu sebepten, mükelleflerin kurum kazancını ve dolayısıyla vergi matrahını bir yönüyle mecburen kayıt dışı işlemlere yönelerek aşındırmasının yolu açılmış olmaktadır. Özetle, kanunun ruhuna uygun olmayan bir uygulama, kayıt dışılığın hukuki gerekçelerine davetiye çıkarmaktadır (Erol, 2012, s. 277).

3.1.3.2. Harcama Üzerinden Alınan Vergiler (Dolaylı Vergiler)

Harcama vergileri bir diğer deyişle dolaylı vergiler, mal ve hizmetlerin kullanımından doğan vergilerdir. Bu tür vergilemede gelir düzeyine ve ödeme gücüne bakılmaksızın herkes vergi ödemekle yükümlüdür. Vasıtalı vergiler olarak da ifade edilen bu tür vergilerin en önemli özelliği verginin mükellefi ile vergiyi ödeyenin farklı olmasıdır. Gelir dağılımını, ödeme gücüne göre vergileme ilkesine aykırı olması ve yansıma etkisi nedeniyle, bozucu etki yapan dolaylı vergiler, nihai

tüketici tarafından yüklenilmektedir. Üreticiler açısından bu vergiler sadece taşınmaktadır.

Katma Değer Vergisi (KDV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Damga Vergisi (DV), Gider Vergileri ve Gümrük Vergileri (GV) dolaylı vergilerdir. Özellikle KDV kayıt dışı ekonomi ve tahmini açısından da önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte, büyümenin uzun dönem performansı üzerinde dolaylı vergilerin olumlu etkisi olduğuna yönelik ampirik çalışmalar bulunmaktadır. (Topal, 2017, s. 183)

1. Katma Değer Vergisi; Avrupa Birliği (AB) ülkeleri arasında da yaygın olarak kullanılan bir işlem vergidir. Türk Vergi Sistemine KDV 1984 yılında girmiş geç dönem vergisidir. Yürürlüğe girdiği tarihte, 1956 tarih ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanun'unun bazı maddeleri ile benzer nitelikteki sekiz çeşit vergi yürürlükten kaldırılarak aslında tek çatı altına toplanmıştır. Geniş bir vergi tabanını ilgilendiren KDV, mali güç ilkesine aykırı olarak herkesten aynı oran ve miktarda alınması nedeniyle de dolaylı vergilerin ortak özelliği olan, gelir dağılımını bozucu etki yaratmaktadır. Dolayısıyla tüm mal ve hizmet üreticileri vergiyi bir sonraki alıcıya yansıtmaktadır. Son alıcı ise verginin yüklenicisi olmaktadır. Ara malı olarak üretilen veya nihai mamul olarak üretilen tüm mal ve hizmetlerin nihai amacına son sahibi olan tüketiciye ulaşmaktadır. Bu nedenle hemen her vatandaş nihai tüketici olması nedeniyle bu verginin yüklenicisi konumundadır.

Dolaylı vergilerin genel özelliği yansıma etkisi nedeniyle şelale etkisi yaratmasıdır. Bir başka deyişle her aşamada bir sonraki tüketiciye yansıtılan vergi şelale gibi artarak büyük bir yüke ve fiyatlar genel düzeyinde nisbi bir artışa neden olmaktadır. Bu etkiyi ortadan kaldırmak ve verginin kaynağının yalnızca yaratılan katma değer ile sınırlı kalmasını sağlamak amacıyla indirim mekanizması getirilmiştir. Mal ve hizmet üreticileri üretimleri için katlanmış oldukları katma değer vergisini, ürettikleri mal ve hizmetlerin teslim ve ifasından doğan katma değer vergisinden indirebilir. KDV'nin işleyişini oluşturan aktarım mekanizmasının bir denge üzerine kurulu olması nedeniyle, Kanun'un 19/1. Maddesinde yer verilen hüküm ile diğer kanunlarda yer alan vergi muafiyeti ve istisna hükümleri bu vergi bakımında geçersiz kılınarak başka kanunların KDV Kanun'unun sözü edilen mekanizmasını bozmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. (Kızılot, 2012, s. 71)

3065 sayılı KDV Kanun'unun 28. Maddesinde bu verginin oranı %10 olarak belirtilmiştir. Ancak bu oranı; %1 e kadar indirilmek ve dört katına kadar çıkarmak üzere bakanlar kuruluna yetki verilmiştir. Son durum itibariyle sektörel ve işlem üzerinden yapılan indirim ve uygulamalar paralelinde KDV oranları; %1, %8 ve %18 olarak uygulanmaktadır.

2. *Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)*; üretim ve dağıtımın ilk aşamasında, bir başka deyişle, başlangıç safhasında doğan bir vergi türü olarak tanımlanmaktadır. ÖTV kanuna ekli listelerde yer alan; petrol ürünleri, motorlu taşıtlar, alkol ve alkollü ürünler ile tütün ve tütün mamullerinin teslim ve ithalatında alınmaktadır. (Erol, 2012, s. 345)

Tütün, alkollü içecekler, tuz, çay, kahve gibi bir kısım tüketim mallarına ilişkin talebin fiyat esnekliğinin son derece zayıf olduğu bilinmektedir ve bu sebeple sözü geçen ürünler devlet hazineleri için verimli bir gelir kaynağı olmaktadır. OECD ülkelerinin de içinde bulunduğu birçok ülke ikamesi bulunmayan bu tür mallara yüksek oranlarda vergi uygulamak amacıyla bu ürünleri diğer mal ve hizmetlerden ayrı olarak özel tüketim vergisine tabi tutmaktadır. Katma Değer Vergisi Kanun'undan önce yürürlükte olan ve KDV Kanun'u ile muameleat vergilerine ilişkin hükümleri kaldırılan 1956 tarih ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu ile bu tür mallar istihsal vergisi kapsamında vergilendirilmekteydi. Ancak bu Kanun'da uygulanan vergi oranları %70'lere uzanabilen ölçülerde farklılaştırılarak uygulanmaktaydı. Katma Değer Vergisi Kanunu uygulamasına geçilirken bu mallar daha düşük oranda vergilendirileceği için hazinenin gelir kaybı yaşamasının önüne geçmek adına bu tür mallar üzerine ek vergiler adıyla eski ve yeni oran arasındaki kapatacak şekilde ilave bir yükümlülükler getirilerek uygulanmıştır. Böylelikle bu ek vergiler KDV çatısı altında toplanmıştı. KDV Kanun'unda düzenlenen bu ek vergi; bir kısım KDV konularına KDV dışında ve KDV'ne ilave olarak konulmuş bir vergi niteliği taşıyordu. Dolayısıyla ayrıca düzenlenmiş bazı ilave vergiler de KDV Kanun'undaki düzenleme ile tek bir çatı altında toplanmış olmaktadır.

Özel Tüketim Vergisinin konusuna giren faaliyetler üzerinde yaratılmış olan fonlarla sistemin iyiden iyiye karmaşık hale geldiği görülmüştür. Vergilemede karmaşıklığı gidermek ve global entegrasyon ile AB vergi yasalarına uyum gayretleri çerçevesinde yeni bir reform yapılmasını elzem hale getirmiştir. Bu amaç ile

hazırlanan ÖTV, yürürlüğe girmiş olduğu yılda kendisinden önce ihdas edilmiş olan on altı mali yükümlülüğü kaldırmıştır. (ÖNCEL, 2007, s. 425)

1956 tarih ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanun'unun muamelat vergilerine ilişkin hükümleri KDV Kanun'u ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte, KDV kapsamına alınamayan; bankacılık, sigortacılık ve finansman şirketlerinin faaliyetleri üzerinden alınan Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi(BSMV)'ne ilişkin düzenlemelerin yer aldığı bir yasa olarak halen yürürlüktedir. 01.08.2004 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere 5228 sayılı yasanın 38. Maddesi ile Özel İletişim Vergisi (ÖİV)'de 6802 sayılı yasaya eklenmiştir.

3.Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi; banka ve sigorta şirketlerinin finansal kiralama işlemleri dışında, her ne şekilde ve her ne nam ile olursa olsun yapmış oldukları muamelelerden nakden veya hesaben elde etmiş oldukları kazanç üzerinden alınmaktadır. Ayrıca, bankerlerin bankacılık faaliyetleri dolayısıyla nakden veya hesaben aldıkları paralar da bu verginin konusuna girmektedir. Bu tanım gereği bankaların ve sigorta şirketlerinin sadece bankacılık ve sigortacılık faaliyeti ile ilgili değil bütün işlemlerinden nakden ve hesaben elde ettikleri kazançlar bu verginin konusuna girmektedir.

Banka ve sigorta muameleleri vergisi, sayılan mükellefler tarafından işleme tabi tutulan nihai kişiden tahsil edilerek ödenmektedir. Bu durumda yük nihai olarak son kişinin üzerinde bırakılmaktadır. Bu vergi, ayrıca Katma Değer Vergisi'nin matrahına ilave edilmemekte ve bu vergiye isabet eden kazançlar üzerinden ayrıca Katma Değer Vergisi hesaplanmamaktadır.

*4.Özel İletişim Vergisi;*1956 tarih ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanun'a, 01.08.2004 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere 5228 sayılı yasanın 38. Maddesi ile eklenmek suretiyle ihdas edilmiştir. Gider Vergileri Kanun'unun 39. Maddesine göre Özel İletişim Vergisi'nin mükellefleri; “406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu uyarınca Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuyla görev veya imtiyaz sözleşmesi imzalamak suretiyle veya 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu uyarınca bu Kuruma bildirim yapılması veya bu Kurumca kullanım hakkı verilmesi yoluyla yetkilendirilen veya yetkilendirilmiş sayılan işletmeciler” olarak sayılmıştır. İlgili maddenin devamında, yukarıda sayılan mükelleflerin; “(a) Her nevi mobil elektronik haberleşme işletmeciliği kapsamındaki (ön ödemeli hatlara

yüklemeler için yapılan satışlar dâhil) tesis, devir, nakil ve haberleşme hizmetleri % 7,5,(b) radyo ve televizyon yayınlarının uydu platformu ve kablo ortamından iletilmesine ilişkin hizmetleri % 7,5, (c) kablolu, kablosuz ve mobil internet servis sağlayıcılığı hizmeti % 7,5, (d) (a), (b) ve (c) bentleri kapsamına girmeyen diğer elektronik haberleşme hizmetleri % 7,5, oranında özel iletişim vergisine tâbidir.” İfadesine yer verilmiştir.

Son yıllarda dijital dönüşüm ve çağdaş vergileme kriterlerine bağlı olarak vergilemede yaşanan aksaklıklara bir çözüm getirmek üzere yapılan usul düzenlemelere ilaveten Türk Vergi Sitemine yeni vergilerin ihdas edilmiştir. Dünyada da çeşitli örnekleri bulunan “Konaklama Vergisi”, dijital hizmetlerin vergilendirilmesini sağlayan “Dijital Hizmet Vergisi” ve son olarak da belli bir meblağı aşan değerdeki konutların vergilendirilmesini sağlayan “Değerli Konut Vergisi” yeni ihdas edilen vergilerdir. Değerli konut vergisi servet üzerinden alınan bir vergi olarak ihdas edilmiştir ve bu vergi Emlak Vergisi Kanun’unda değişiklik yapılarak bu kanunu ilave maddeler eklenerek mevzuattaki yerini bulmuştur. Bu sebeple Değerli konut Vergisine ilişkin detaya servet üzerinden alınan vergilere ilişkin açıklamalarda yer verilmiştir.

5.Şans Oyunları Vergisi; iki aşamalı olarak vergilendirilen bir vergi türü olarak tanımlanmaktadır. Öncelikle, şans oyunlarını düzenleyen kurumların bu oyunlardan elde ettiği (bilet veya kupon başına bu oyunları tertip edenlerin kazandığı gelirden elde edilen vergi) kazanç vergilendirilmektedir. Başta 6802 sayılı Kanun içerisinde düzenlenen (Madde 40) bu vergi daha sonra 14.03.2007 tarihli 5602 sayılı Şans Oyunları Hasılatından Alınan Vergi, Fon ve Payların Düzenlenmesi Hakkında Kanun ile ayrıca düzenlenmiştir. Türkiye’de şans oyunlarının tertip edilmesi belli yasalar ile düzenlenmiştir. Buna göre; 7258 Sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun”,” 320 sayılı Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ve “6132 sayılı At Yarışları Hakkında Kanun” kapsamında düzenlenen talih oyunlarından elde edilen kazanç; spor müsabakalarına dayalı müşterek bahislerde %5, at yarışlarında %7 ve diğer şans oyunlarında %10 oranında vergilendirilmektedir. Bu vergi şans oyunlarının oynanması esnasında kesinti yoluyla tahsil edilmektedir. Bu oyunlarda ikramiye kazanan kişilerin vergilendirilmesi ise ikinci aşama vergilendirme olarak ifade edilmektedir. Bu noktada ise servet üzerinden alınan vergiler başlığı altında yer

verilecek olan 7338 sayılı ve 08.06.1959 tarihli Veraset ve İntikal Vergisi Kanun'u kapsamında vergileme yapılmaktadır.

6.Dijital Hizmet Vergisi; “Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile Türk Vergi hayatına dahil olmuştur. Dijital Hizmet Vergisi ile uluslararası vergi uygulamaları ve uluslararası kuruluşların gündeme getirdiği görüşler de dikkate alınarak dijital hizmetlerden elde edilen hasılatın vergilendirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye’de sunulan; Her türlü dijital mecralarda ifa edilen reklam hizmetleri, Sesli, görsel veya yazılı herhangi bir içeriğe sahip olan ve dijital mecrada verilen hizmetler (bilgisayar programları, uygulamalar, müzik, video, oyunlar, oyun içi uygulamalar ve benzerleri dâhil), sosyal medya platformu hizmetleri ve bu işlerle ilgili aracılık hizmetleri dijital hizmet vergisine tabi tutulmuştur.

7.Konaklama Vergisi; 7194 sayılı Kanun ile ihdas edilmiştir. Bir çok ülkede örneği bulunan Konaklama Vergisi Türk Vergi sistemine çağdaşlarından biraz daha kapsamlı olarak girmiştir. Bu verginin ihdas edilmesinin gerekçesi çağdaş vergileme kriterlerine uyum sağlayarak dünyada pek çok örneği bulunan konaklama hizmeti ve bu hizmetlerle birlikte sunulan hizmetlerin vergilendirilmesidir. Otel, motel, tatil köyü, pansiyongibi konaklama yerlerinde verilen konaklama hizmeti ile bu hizmetle birlikte konaklama hizmeti ile sunulan tüm diğer hizmetler verginin konusuna girmektedir. Konaklama vergisinin oranı “%2” olarak belirlenmiştir. “11/11/2020 tarihli ve 7256 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” un 42. Maddesiyle; konaklama vergisinin “1/1/2021” olan yürürlük tarihi, “1/1/2022” şeklinde değiştirilmiş ve bu verginin uygulama tarihi “2022” yılına ertelenmiştir.

8.Damga Vergisi; “11.07.1964 tarihli ve 11751 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 488 sayılı Damga Vergisi Kanun” u ile yürürlüğe girmiştir. Bu vergi türü muameleden ziyade hukuki işlemlerden doğmaktadır. Kişilerin kendi aralarında ya da devlet ile yaptıkları hukuki işlemlerde düzenledikleri belgeler ya da kağıtlar üzerinden hesaplanan mali yükümlülüklerdir. Damga Vergisi Kanun’unun 1. Maddesinde verginin konusu şu şekilde ifade edilmiştir; “*Bu Kanuna ekli (1) sayılı tabloda yazılı kağıtlar Damga vergisine tabidir. Bu kanundaki kağıtlar terimi, yazılıp imzalamak veya imza yerine geçen bir işaret konmak suretiyle düzenlenen ve herhangi bir hususu ispat veya belli etmek için ibraz edilebilecek olan belgeler ile*

elektronik imza kullanılmak suretiyle manyetik ortamda ve elektronik veri şeklinde oluşturulan belgeleri ifade eder. Yabancı memleketlerle Türkiye'deki yabancı elçilik ve konsolosluklarda düzenlenen kağıtlar, Türkiye'de resmi dairelere ibraz edildiği, üzerine devir veya ciro işlemleri yürütüldüğü veya herhangi bir suretle hükümlerinden faydalanıldığı takdirde vergiye tabi tutulur". (Damga Vergisi Kanunu, (Kabul Tarihi: 01.07.1964))

Madde hükmünde de açıkça ifade edildiği üzere; bir hukuki metnin damga vergisine konu olması için Kanun'a ekli (1) sayılı tabloda yer alması gerekmektedir. Bu tabloda sözü geçen kağıtlar ise; belli bir tutar ihtiva eden sözleşmeler, kararlar veya mazbatalar, ticari senetler ve makbuzlardır.

3.1.3.3. Servet Üzerinden Alınan vergiler

Türkiye'deki hukuki düzenlemeler bugüne kadar herhangi birinin servetini sorgulayabilecek mahiyette şekillenmediği için tam ve net bir servet vergilendirmesinden de söz etmek maalesef mümkün değildir. Bununla birlikte servete ilişkin bazı hususlar vergilendirilebilir. Türkiye'de servet vergileri; Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV), Veraset ve İntikal Vergisi ve Emlak Vergisi olmak üzere üç ana grup altında toplanmaktadır. Ayrıca son dönemde Emlak Vergisi Kanunu'na eklenen, bir başka bölümde yer verilecek, mesken nitelikli taşınmazlara uygulanan değerli konut vergisi de servet vergileri arasında sayılabilmektedir. Ancak bu yeni vergi türü 20.02.2020 tarih ve 31045 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan "7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile mükellefiyetin başlangıcı 2021 yılına ertelenmiştir.

1.Motorlu Taşıtlar Vergisi; "18.02.1963 tarihli 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanun" u ile Türk Vergi Sistemindeki yerini almıştır. Bu vergileme türü, motorlu taşıtlara binen insanların servet göstergelerinden biri olan otomobilin; yaşı, motor silindir hacmi gibi kıstaslar ile vergilendirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu vergileme türündeki amaç eski ve düşük silindir hacmine sahip araçlardan daha az, yeni ve daha yüksek silindir hacmine sahip araçlardan daha fazla vergi alabilmektir. Sağlıklı bilgi altyapısına sahip olmayan ülkelerin tercih edebileceği bir yöntem olarak bu hesaplama yöntemi tercih edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde öncelikle kasko değerleri dikkate alınarak hesaplanan bu vergiler yerini artık karbon vergisi ve çevre vergileri gibi vergilere bırakmaktadır.

2.Emlak Vergisi; Bina Vergisi, Arazi Vergisi ve Değerli Konut Vergisi olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklardan arazi vergisi ise kendi içinde arazi ve arsa vergisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanun” u 29.07.1970 tarihinde kabul edilerek 01.03.1971 tarihinde “Bina ve Arazi Vergisi” başlıkları altında yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna son olarak “5/12/2019 tarihli ve 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile son bölüm olan “Değerli Konut Vergisi” başlığı eklenmiştir.

Emlak Vergisi Kanun’unun birinci ve ikinci bölümünde yer alan Bina ve Arazi Vergileri’ nin konusu; Türkiye sınırları içinde bulunan binalar, arazi ve arsalaradır. Bina kavramından kasıt ise gerek karada gerekse su üzerine yapılan sabit inşaatın tümüdür. Dolayısıyla; çadır, karavan ve yüzer havuzlar bu kapsamda değerlendirilmemektedir. Bu vergi türünün mükellefi ise binanın öncelikle maliki bir başka deyişle sahibidir. Ayrıca, intifa hakkı sahipleri veya yoksa malik gibi hareket eden kişilerde duruma göre vergilendirilmektedir. Arazi kavramına ise belediye sınırları içerisinde belediyelerce parsellenmiş arazi ifade edilmektedir. Bu noktada esaslı konu ise bina ve arazinin vergilemeye esas matrahıdır. Özellikle Türkiye’de emlak vergisindeki kayıp ve kaçığın en önemli sebebi gayrimenkullerin alım satıma konu reel değerlerinin gizlenmesidir. Bu sorun emlak vergisinin hesaplanmasında belediyelerce belirlenen vergi değerinin iç ve dış emsal uygulanması yoluyla çözümlenmeye çalışılmasına karşın olması gerekenin son derece uzağındadır.

Emlak Vergisi Kanun’una son olarak ilave edilen “Değerli Konut Vergisi” de bir başka servet vergisi olarak nitelendirilmektedir. Emlak Vergisi Kanun’unun “verginin konusu” başlıklı 42. Maddesinde; *“Türkiye sınırları içinde bulunan mesken nitelikli taşınmazlardan 29 uncu maddeye göre belirlenen bina vergi değeri 5.000.000 Türk lirasının üzerinde olanlar değerli konut vergisine tabidir”* ifadelerine yer verilmiştir. Bu vergi ile değerli kabul edilecek mesken niteliğindeki taşınmazlara ilave bir vergi ihdas edilmiş olmaktadır. Ancak bu noktada bazı istisnalar ile kanun yumuşatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Kanun’un 46. Maddesinin (b) fıkrasında; *“Türkiye sınırları içinde mesken nitelikli tek taşınmazı olanlar ile birden fazla mesken nitelikli taşınmazı bulunanların, değerli konut vergisi konusuna giren en düşük değerli mesken nitelikli tek taşınmazı”* değerli konut vergisinden muaf tutulmuştur. Bunun dışında; inşaat şirketlerin ilk kez satmak üzere aktifinde tuttıkları

gayrimenkuller, genel ve özel bütçeli kamu kurumlarına ait taşınmazlar ile uluslararası kuruluşlar ile yabancı devletlere ait olup elçilik olarak kullanılan gayrimenkuller de bu vergiden muaf kabul edilmiştir. Sonradan yapılan düzenlemeler ile 20.02.2020 tarih ve 31045 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan “7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile bu vergi türünde mükellefiyetin başlangıcı 2021 yılına ertelenmiştir.

3. *Veraset ve İntikal Vergisi*; MTV ve Emlak Vergisine göre biraz daha farklı bir vergileme yaklaşımına sahiptir. Bu vergi türü, “7338 sayılı ve 08.06.1959 tarihli Veraset ve İntikal Vergisi Kanun” u ile yürürlüğe girmiştir. Kanun’un “verginin mevzuu” başlıklı 1. Maddesinde; *“Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan şahıslara ait mallar ile Türkiye’de bulunan malların veraset tarikiyle veya herhangi bir suretle olursa olsun ivazsız bir tarzda bir şahıstan diğer şahsa intikali Veraset ve İntikal Vergisine tabidir. Bu vergi, Türk tabiiyetinde bulunan şahısların ecnebi memleketlerde aynı yollardan iktisab edecekleri mallara da şamildir. Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetindeki bir şahsın Türkiye hudutları dışında bulunan malını veraset tarikiyle veya sair suretle ivazsız bir tarzda iktisabeden ve Türkiye’de ikametgahi olmayan ecnebi şahıs bu vergi ile mükellef tutulmaz.”* (Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, (Kanun Tarihi: 08.06.1959))İfadeleri yer almaktadır. Dolayısıyla; her ne koşulda olursa olsun karşılıksız olarak bir şahıstan başka bir şahsa geçen servet ile miras yoluyla mirasçılara devir olan tereke veraset ve intikal vergisinin konusunu oluşturmaktadır.

Bu verginin evrensel uygulanma nedeni; ölüme bağlı servet aktarımı ile karşılıksız mal ve servet geçişlerinin kamunun bir bölümüne el koyması esasıdır. Burada esas amaç karşılıksız olarak edinilen kazanca karşın kamu vicdanını rahatlatma çabasıdır. Özellikle miras yoluyla intikal eden servetin birincil mirasçıları açısından kamu vicdanında bir huzursuzluk oluşmamaktadır. Bu servetin ediniminde birincil derece mirasçıların da payı olduğu düşüncesi kamu nazarında üstün gelmektedir. Bu sebeple servet unsuru birincil mirasçılardan uzaklaştıkça daha yüksek oranda vergilendirilmektedir.

3.1.4. Türkiye’de Vergi Yapısı

Türkiye, gelişmiş ülkeler ile uyumlu ekonomik bir yapıya sahip olma Avrupa Birliği standartlarına uyum gibi yüksek küresel hedefler belirlemiş olmasına karşın kırılğan ekonomik yapısıyla zorlanmaktadır. Ancak sahip olduğu hedeflere ulaşmak için kullanabileceği en etkin araçlardan biri vergi politikasıdır. Etkin ve verimli bir vergi sistemi kamu finansmanının olmazsa olmazıdır. Etkin bir vergi sistemi aynı zamanda; demokratik siyasi teşkilatların, güçlü kamu otoritesinin, makroekonomik ve toplumsal istikrarın da birinci basamağını oluşturmaktadır. Korunan ve ulaşılmaya çalışılan bu hedefler için vergi sisteminin güçlü olduğu yanların korunması zayıf olduğu yanların ise güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye açısından vergi yapısının doğru analizi etkin vergi politikasının belirlenmesinde son derece önemlidir. Çağdaş vergilemenin kaynaklarından yararlanılarak yapılacak değerlendirmeler ve etkin vergi politikalarının global ekonomiler açısından normatif değerlendirmesi makroekonomik hedeflerin gerçekleşmesinde önemli bir yapıtaşısı vazifesi görmektedir.

3.1.3.4. Vergi Yapısının Genel Görünümü ve Vergi Türlerine Göre Gelirler

Vergi yapısı kavramı, bir ülkede toplanan tüm vergi gelirlerinin genel kompozisyonu ve verginin doğduğu kaynağa göre dağılımını ifade etmektedir. Vergi yapısının temel değişkenleri; vergi türleri ve bu vergi türlerinden elde edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payıdır. Türkiye’de vergi yapısı son 60 yılda büyük değişikliklere uğramıştır. Yaşanan önemli ekonomik buhranlar nedeniyle ekonomide ihtiyaç duyulan fon talebine ilave olarak uluslararası topluluklara uyum çalışmaları, küreselleşme ve global ekonomik konjonktür Türkiye’de vergi yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Genel itibariyle; birden fazla ülkede faaliyet gösteren uluslararası şirketlerin vergilendirilmesi ve elektronik ticaretin vergilendirilmesi ve çifte vergilendirme gibi konularda hala küresel çözümsüzlükler olmasına karşın, özellikle uluslararası kuruluşların yarattığı motivasyon ve AB uyum çalışmalarına bağlı olarak ihdas edilen vergi türleri ve transfer fiyatlandırması gibi uygulamalar vergi sisteminin çehresini değiştirerek ve vergi tabanını fazlasıyla genişletmiştir. (Aksu H. , 2019, s. 568)

Türkiye’de genel olarak zaman içerisinde gelir ve kazanç ile mülkiyet üzerinden alınan vergilerin payı azalırken, sosyal güvenlik primlerinin payı artmış,

mal ve hizmetler üzerinden harcamaya dayalı alınan vergilerin payı önemli oranlara yükselmiştir. Söz konusu değerlendirmeler yapılırken Türk Vergi Sistemi ile ilgili bilinmesi gereken önemli bir hususun göz ardı edilmiştir. Türkiye’de tek hazine ve tek bütçe sistemi 1980’li yıllara kadar devam etmiş ancak bu tarihten sonra bütçe dışı fonlar ortaya çıkmıştır. Bu fonlar 1990’lı yılların sonlarına doğru önemli ölçüde kaldırılmış ancak kaldırılmayanlar ise bütçeye ilave edilerek tek hazine tek bütçe uygulaması güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak tarihsel olarak vergi yapısını gözden geçirmeye çalıştığımızda sözü geçen bütçe dışı fonlar nedeniyle mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin payı 1980-2001 arasında %28 olarak hesaplanmıştır. Bütçe dışı fonlar kaldırılmaya başlandıktan sonra bu oranlar son derece hızlı bir şekilde yükselmiştir.1985 yılında yürürlüğe konan Katma Değer Vergisi en önemli dolaylı vergi kalemi olarak göze çarpmaktadır. Bu vergi türü küreselleşme ve Avrupa Birliği uyum sürecinde bir entegrasyon vergisi olarak da kabul edilebilir. Tüm büyük uluslararası kuruluşlar modern vergiler olarak gördükleri bu ve buna benzer harcama ve gider vergilerini modernleşme adımı olarak göstermekte ve örnek göstermektedirler. Ayrıca, bir başka önemli husus da Türk Vergi sisteminde kurumlara verilen vergi teşvikleridir. Vergi maliyeti olarak kabul edilen bu teşviklerin özündeki amacın yatırımları artırmak olduğu görülse de, aslında vergi oranlarındaki azalışı durdurmak amacıyla hayata geçirilmiştir. Ancak bu teşvikler vergi oranlarını durdurmuş olmasına karşın, vergi gelirleri üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve doğrudan alınan vergilerin dolaylı vergiler içerisindeki payını azaltmaktadır.

Vergi yapısı küresel bazı dışsal değişkenlerden etkilenmiş olsa da bir ülkenin vergi yapısının ana belirleyicisi ve bir alt başlığı, vergi türleri olmuştur. Bu nedenle, herhangi bir ülkenin vergi türlerine göre elde etmiş olduğu vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı o ülkenin vergi yapısını anlamamız için önemli bilgiler içermektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye’de son beş yılda yapılan vergi tahsilatlarının vergi türlerine göre dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 5 Türkiye’nin vergi türlerine göre vergi gelirleri tahsilatları (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir Vergisi	105.395.330	123.686.147	143.962.939	175.420.074	207.849.896
Kurumlar Vergisi	37.009.625	46.898.425	57.868.208	84.132.155	87.528.217

	2015	2016	2017	2018	2019
Veraset ve İntikal Vergisi ve Şans Oyunları Vergisi	1.288.697	1.543.911	1.724.968	2.123.629	2.891.707
Motorlu Taşıtlar Vergisi	8.984.030	10.029.095	10.860.173	12.887.066	14.568.603
Beyana Dayanan Katma Değer Vergisi	75.914.763	87.861.300	101.520.059	122.794.559	139.235.088
İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	74.655.321	76.842.064	100.105.977	122.301.655	125.292.455
Tevkif Suretiyle Kesilen KDV	3.274.090	4.104.988	5.053.642	5.565.379	5.625.267
Özel Tüketim Vergisi.	106.646.242	121.221.133	139.370.681	135.133.359	148.196.355
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	9.181.054	11.076.415	13.297.065	18.195.918	22.689.003
Özel İletişim Vergisi	4.744.942	4.990.373	3.865.892	3.447.265	4.075.452
Damga Vergisi	12.202.809	13.655.558	15.812.610	17.381.264	19.190.879
Gümrük Vergileri	8.362.813	9.173.022	12.539.011	15.734.432	17.554.603

*Harçlar ve vergi benzeri gelirler dahil edilmemiştir.

Kaynak: (www.gib.gov.tr, 2021)

2015 ve 2019 yılları arasında toplam vergi gelirleri arasında en yüksek tutarın “katma Değer Vergisi” olduğu görülmektedir. Beyana dayalı KDV’nin 2015 yılında 75.914.763 bin TL olduğu ve bu tutarın 2019 yılına gelindiğinde 139.235.088 bin TL’ye ulaşmıştır. Her ne kadar “Gelir Vergisi” KDV’den yüksek gibi görüne de ithalde alınan KDV hesaplamaya dahil edildiğinde gerçek rakam ortaya çıkmaktadır. Katma Değer Vergisini sırasıyla doğrudan alınan vergiler Gelir ve Kurumlar Vergisi, sonrasında ise yine bir başka dolaylı vergi olan Özel Tüketim Vergisi’nin takip etmiştir.

3.1.3.4.1. Vergi Yükü

Toplam Vergi gelirlerinin GSYH’ ya oranını ifade eden vergi yükü kavramı Türkiye’de geçmişten bugüne önemli ölçüde artış göstermiş olmasına karşın bugüne gelindiğinde üyesi olduğu uluslararası topluluk ortalamaların altında olmuştur. Tablo 6’de OECD ülkelerinin bazılarının vergi yükü oranlarına ve yıllara göre değişimine yer verilmiştir.

Tablo 6 OECD ülkeleri vergi yükü karşılaştırması (1990-2019)

	1990	2000	2010	2015	2017	2018	2019
Avusturya	39,3	42,3	41	43,1	41,8	42,2	42,4
Kanada	35,1	34,7	31	32,8	33,1	33,2	33,5
Finlandiya	42,9	45,8	40,6	43,5	42,9	42,4	42,2
Almanya	34,8	36,4	35,5	37,3	37,8	38,5	38,8
Yunanistan	25,2	33,4	32	36,4	38,6	38,9	38,7
İtalya	36,3	40,5	41,7	43	41,9	41,9	42,4
Hollanda	39,7	36,9	35,7	37	38,7	38,8	39,3
Norveç	40,2	41,7	41,8	38,4	38,8	39,6	39,9
Portekiz	26,5	31,1	30,5	34,4	34,1	34,8	34,8
İspanya	31,5	33,1	31,3	33,8	33,9	34,6	34,6
İsveç	49	48,8	43,1	42,9	44,3	43,9	42,9
Birleşik Krallık	32,9	32,8	32,1	32,4	32,8	32,9	33
ABD	26	28,3	23,5	26,2	26,7	24,4	24,5
Türkiye	14,5	23,5	24,7	25	24,6	24,3	23,2
OECD Ortalaması	31,1	33,3	31,9	33,3	33,7	33,9	33,8

Kaynak: (www.oecd-ilibrary.org, 2021)

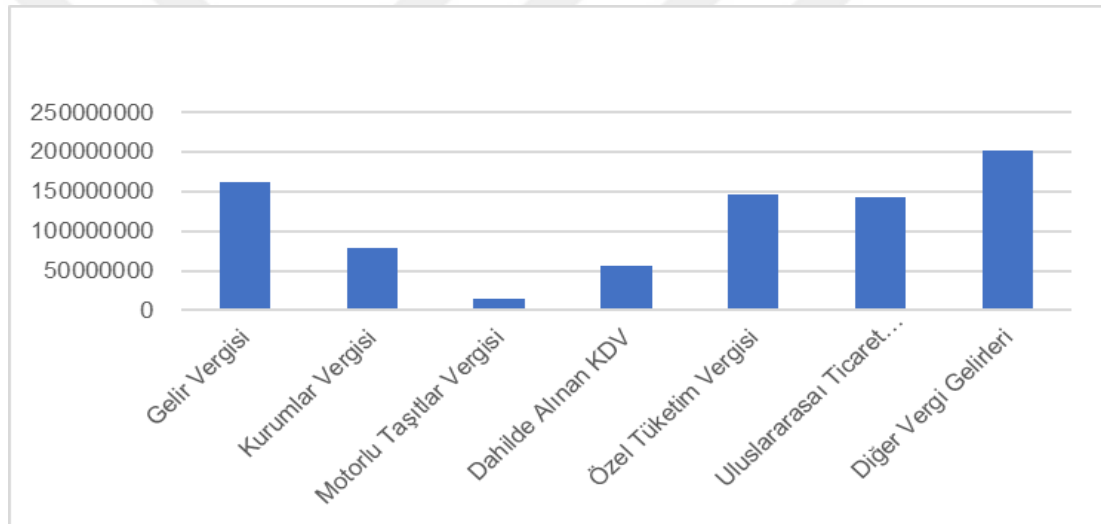
Söz konusu tablodan da net bir biçimde görüleceği üzere OECD üye ülkelerin toplam ortalama vergi yükü 1990 yılında %31,1 iken, 2000 yılına gelindiğinde %33,3'e yükselmiş ancak 2010 yılında %31,9'a gerilemesine karşın kademeli bir şekilde yıllar içinde %33,8'e yükselmiştir. Bununla birlikte ABD'de ise toplam vergi yükünün OECD ortalaması aksine yıllar içinde azalan bir seyir izlemiştir. Türkiye'ye gelindiğinde ise OECD ortalaması altında bir vergi yükü ile karşı karşıya olunmuştur.

Türkiye'nin OECD ortalamasının tam tersi bir şekilde toplam vergi yükünde gözle görülür bir azalma olmuştur. 2015 yılında 25,3 olarak hesaplanan brüt vergi yükü 2019 yılına gelindiğinde 23,2'ye düşmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri vergi yükünün düşük olduğu bazı gelişmekte olan

ülkelerde aynı Türkiye’de olduğu gibi dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı yüksek seyretmektedir.

3.1.3.4.2. Dolaylı ve Dolaysız Vergi Dağılımı

Türkiye toplam vergi yükü bakımından OECD ortalamasının altında olmasına karşın, vergi gelirleri içerisinde adil vergileme ilkesini gözetmeyen dolaylı vergilerin payı, OECD ülkeleri arasında, 2008 yılı verileri göz önüne alındığında, %30-35 iken Türkiye’de bu oranın %70-75 arasındadır. (Erol, 2012, s. 30) 2013 yılı verileri dikkate alındığında ise bu oranın %65’e düşmesine karşın yine de %45 olan OECD ortalamasının çok üzerindedir. (Kılıçaslan & Yavan, 2017, s. 49) 2019 yılına gelindiğinde ise toplam vergi gelirlerinin dağılımına 1 numaralı grafikte yer verilmiştir.

Grafik 1 2019 Yılı gelirleri gerçekleşmesi

Kaynak: (www.hmb.gov.tr, 2020)

Söz konusu grafikte yer alan KDV ve ÖTV dolaylı vergiler açısından önce vergiler olmakla birlikte diğer vergiler içerisinde sayılabilecek; BSMV, Damga Vergisi gibi vergilerin ve ithalde alınan vergilerin ilave edilmesiyle toplam vergi gelirleri içerisinde önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Kaynak ihtiyacı dikkate alındığında bu durumun yakın gelecekte düzelmesi beklenmemektedir.

Tablo 7 Almanya, Fransa, Hollanda ve Türkiye’nin Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi oranlarının yıllara göre değişimi (1990-2019)

		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019
ALMANYA*	GELİR V.	53	53	51	42	45	45	45	45

		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019
	KURUMLAR V.	54,5	56,8	52,31	38,31	29,41	29,72	30	33
	KDV	14	15	16	16	19	19	19	19
HOLLANDA	GELİR V.	60	60	60	52	52	52	52	52
	KURUMLAR V.	35	35	35	31,5	25,5	25	25	25
	KDV	18,5	17,5	17,5	19	19	21	21	21
FRANSA	GELİR V.	56,8	56,8	53,25	48,09	41	45	45	45
	KURUMLAR V.	42	36,7	37,76	34,93	34,43	34,43	34,43	28
	KDV	18,6	20,6	20,6	19,6	19,6	20	20	20
TÜRKİYE	GELİR V.	50	55	45	40	35	35	35	35
	KURUMLAR V.	46	25	33	30	20	20	22	22
	KDV	10	15	17	18	18	18	18	18

*Ticari kazancı olan gerçek ve tüzel kişiler ayrıca Ticaret Vergisi (Gewerbesteuer) ödemek zorundadır. Belediyeler tarafından alına bu verginin oranı %7 ile %19 arasında değişmektedir.

Kaynak: Inneci, A., Karabulut, Ş., Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Vergi Politikaları ve Vergi Gelirlerinin Bileşimindeki Değişim, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 2018, Cilt 8, Sayı 2, s. 271-291, s. 280

Tablo 7'e dikkatli bir şekilde bakıldığında ortalama olarak Türkiye'de; Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi oranlarının tabloda yer alan AB üyesi ülkelerin altında seyretmiştir. Özellikle diğer ülkeler göre geç bir vergi türü olan KDV'nin Türkiye'de yıllar içinde genel oranda %10'dan %18'e çıktığı görülürken bu oranın 2018 yılı itibariyle; Hollanda'da %21, Fransa'da %20, Almanya'da %19 olmuştur. Gelir ve Kurumlar Vergisi açısından da durum farklı değildir. Yine 2018 yıl sonu itibariyle; Almanya ve Fransa'da %45 olan gelir vergisi oranı Hollanda'da %52'dir. Kurumlar Vergisi oranı ise Fransada %34,43, Almanya'da %30, Hollanda'da %25 olmuştur. Türkiye'de ise gelir vergisi oranı yıllar içinde %68'den %35'e gerilemiştir. Kurumlar Vergisi'nin ise %50'den yıllar içinde %20'ye düştüğü. 2019 yılı itibariyle bu oran %22'dir.

3.1.3.4.3. Vergi Gelirlerinin Genel Bütçe İçindeki Payı

Türkiye'nin merkezi yönetim gelirlerinin en önemli kalemini vergi gelirlerinin oluşturduğu. Toplam merkezi bütçe gelirlerinin yaklaşık %84-86 'sı vergi gelirleri

tarafından karşılanmaktadır. Tablo 8’de merkezi bütçe gelirlerinin vergi ve diğer başlıklara göre sınıflandırmasına yer verilmiştir.

Tablo 8 Brüt merkezi yönetim gelirlerinin sınıflandırması (2015-2019)

BİN (TL)	2015	2016	2017	2018	2019
MERKEZİ YÖNETİM GELİRLERİ	541.146.716	626.212.964	720.852.113	876.323.203	1.024.165.588
VERGİ GELİRLERİ	465.229.389	529.607.901	626.082.415	738.180.401	820.148.186
TEŞEBBÜS VE MÜLKİYET GELİRLERİ	19.713.207	23.812.358	19.805.214	26.261.458	93.842.437
ALINAN BAĞIŞ VE YARDIMLAR İLE ÖZEL GELİRLER	1.245.198	1.123.790	1.374.706	1.254.421	7.320.814
DİĞER GELİRLER (FAİZLER, PAYLAR VE CEZALAR)	27.348.445	36.293.825	36.387.206	73.323.767	66.603.534
SERMAYE GELİRLERİ	8.044.367	12.844.306	11.701.874	7.818.242	7.136.021
ALACAKLARDAN TAHSİLAT	973.740	1.593.846	2.148.499	551.199	1.527.234
ÖZEL BÜTÇE GELİRLERİ	15.083.319	17.011.998	19.148.319	23.760.620	20.924.633
DÜZENLEYİCİ VE DENETLEYİCİ KURUMLARIN GELİRLERİ	3.509.051	3.924.940	4.203.880	5.173.095	6.662.729

*Harçlar ve benzeri gelirler dahil edilmiştir.

Kaynak: (www.gib.gov.tr, 2021)

Tabloda görüleceği üzere toplam merkezi yönetim gelirleri 2015 yılından 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık iki katına kadar çıkmış, vergi gelirleri aynı oranda yükselmiş ve toplam merkezi yönetim gelirleri içerisindeki payını korumuştur.

3.1.3.5. Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Gelirlerine Etkisi

Kayıt dışı ekonominin ekonomik, sosyolojik, kamu maliyesi ve etkin piyasa mekanizmasının işleyişi gibi doğrudan ve dolaylı birçok husus üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Ancak Türkiye’de öncül araştırmaların öne çıkmasındaki esas temel aldığı nokta, kayıt dışı ekonominin kamu maliyesi ve hazine üzerinde yarattığı etkidir. Türkiye açısından vergi gelirlerinin merkezi bütçe

gelirlerinin en önemli kalemini oluşturmaktadır. 2017, 2018 ve 2019 merkezi yönetim gelirlerine ilişkin tahsilatların yer aldığı Tablo 9'a aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 9 Brüt merkezi yönetim gelirleri tahsilatları (2015-2019)

GELİRİN ÇEŞİDİ	2017		2018		2019	
	TAHSİLAT (Bin TL)	Gelirler İçindeki Payı (%)	TAHSİLAT (Bin TL)	Gelirler İçindeki Payı (%)	TAHSİLAT (Bin TL)	Gelirler İçindeki Payı (%)
MERKEZİ YÖNETİM GELİRLERİ	720.852.113	100,00%	876.323.203	100,00%	1.024.165.588	100,00%
VERGİ GELİRLERİ	626.082.415	86,85%	738.180.401	84,24%	820.148.186	80,08%
BAŞKA YERDE SINIFLANDIRILMAYAN VERGİLER	1.575	0,0002%	198.716	0,0227%	5.870	0,0006%
TEŞEBBÜS VE MÜLKİYET GELİRLERİ	19.805.214	2,75%	26.261.458	3,00%	93.842.437	9,16%
ALINAN BAĞIŞ VE YARDIMLAR İLE ÖZEL GELİRLER	1.374.706	0,19%	1.254.421	0,14%	7.320.814	0,71%
DİĞER GELİRLER (FAİZLER, PAYLAR VE CEZALAR)	36.387.206	5,05%	73.323.767	8,37%	66.603.534	6,50%
SERMAYE GELİRLERİ	11.701.874	1,62%	7.818.242	0,89%	7.136.021	0,70%
ALACAKLARDAN TAHSİLAT	2.148.499	0,30%	551.199	0,06%	1.527.234	0,15%
ÖZEL BÜTÇE GELİRLERİ	19.148.319	2,66%	23.760.620	2,71%	20.924.633	2,04%
DÜZENLEYİCİ VE DENETLEYİCİ KURUMLARIN GELİRLERİ	4.203.880	0,58%	5.173.095	0,59%	6.662.729	0,65%

*Mahalli idare fon ve paylar ayrılmamış tutarlardır. 2018-2019 yıllarına ilişkin Gelir Vergisi tevkifatına asgari geçim indirimi dahildir.

Kaynak: (www.gib.gov.tr, 2021)

Merkezi bütçe gelirleri sınıflandırmasında toplam içerisindeki büyüklüğü dikkate alınarak ilk sıra vergi gelirleri gelmektedir. Toplam tahsil edilen merkezi bütçe gelirlerinin son beş yılda ortalama olarak ortalama %84'ü vergi gelirlerinden oluşmuştur. Son üç yıla ilişkin tablo değerlerine bakıldığında ise 2017 yılında toplam

bütçe gelirlerinin %85,97'si vergi gelirlerinden oluşmuştur. Bu oran 2018 yılında %84,57'ye düşmüş ve 2019 yılında ise %86,852'e yükselmiştir. Bu itibarla, aynı zamanda vergi dışı kazanç anlamına da gelen kayıt dışı ekonominin merkezi bütçe gelirleri açısından ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Farklı yöntemler ile yapılabilecek kayıt dışı ekonomi tahminlerinin ilgili yıllarda hesaplanan ortalama vergi yükü ile çarpılması sonucunda bulunacak değerler de niceliksel olarak bazı bilgiler verebilir. Örneğin, Mustafa Baylan, Dilek Atılgan, Emine Serin ve Erdal Bozdere tarafından vergi denetimi yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomi; 2016 yılı için 388.194 bin TL olarak hesaplanmıştır. Söz konusu yıl için toplam merkezi bütçe geliri 529.607.901 bin TL ve ilgili dönem %25,4 olarak hesaplanan vergi yükünün kayıt dışı ekonomi tahmini ile çarpılması neticesinde 98.601 bin TL merkezi yönetim bütçe geliri kaybı olduğunu söylemek mümkündür. Bu tutar, ilgili dönem toplam vergi tahsilatının %18 ine isabet etmektedir. Bununla beraber, kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin kayıtlı ekonomi üzerinde yaptığı etkiler tam olarak hesaplanamadığı için kayıt dışı ekonominin vergi gelirleri üzerindeki net etkisini tahmin etmek mümkün görünmemektedir.

Özellikle, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden elde edilen kazancın dolaylı vergiler yoluyla vergi gelirleri içerisinde yer aldığı düşünüldüğünde, kayıt dışı ekonominin tamamen vergiden arındırılmış bir kazanç olduğu söylenememektedir.

3.2. Türkiye'de Vergi İncelemeleri

Türk vergi sisteminde vergileme beyan usulüne tabidir. Vergi hasılatının bilerek ya da bilmeyerek sistem dışında bırakılması başta vergisini doğru ve zamanında hesaplayarak ödeyen mükellefler aleyhine bir haksızlık yaratabilmekte önüne geçilemediği takdirde daha önemli bozulmalara neden olabilmektedir. Vergi baskısı, vergiye gönüllü uyum eksikliği, sosyal etkenler, denetim yetersizliği gibi, diğer sebeplerden bağımsız olarak, vergi sistemine bağlı nedenlerle belli oranlarda kayıt dışına yönelme eğilimi gösteren mükellefler, ödemiş oldukları vergi ile ödemekten kaçındıkları verginin doğuracağı mali ve hukuki yükü kıyaslamakta ve etkin bir denetimin olmadığı durumlarda da doğrudan kayıt dışına yönelebilirler.

Mükelleflerin beyan ettikleri vergi matrahlarının doğruluğu adi kanuni karine⁴ olarak kabul edilmektedir. Bu itibarla, yetkin ve güvenilir vergi inceleme elemanları tarafından öne sürülen, vergi kaybına neden olan savlar, çürütülerek hazine zararının önüne geçilmesi mümkün olmaktadır. Bunun yapılabilmesi ise yalnızca denetimlerle mümkündür. Başlı başına kayıt dışı ekonomide önemli rol oynayan vergi denetimi; vergi gelirlerinin eksiksiz toplanabilmesi, vergi sisteminin işlerliği gibi mali amaçları başta olmak üzere pek çok sorumluluğu da yerine getirmektedir. (Başel, 2017)213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 134'üncü maddesinin (1) fıkrasında; "*Vergi incelemesinden maksat, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak tespit etmek ve sağlamaktır*" ifadesine yer verilmiştir. Bu hüküm vergi denetimlerinin mali amacı olarak ifade edilmektedir. Ancak, daha derin bir yaklaşımla; vergi kayıp ve kaçaklarının etkin bir inceleme ile tespit edilmesi, mali bir amacı yerine getirmenin ötesinde, sosyal ve hukuki amaçlar taşımaktadır. (Arslan & Biniş, 2014, s. 445)

3.2.3. Türkiye'de Vergi Denetimi

Türkiye'de vergi denetimi sisteminin vergi yapısında meydana gelen değişiklikler ve küresel ihtiyaçlara bağlı olarak çok defa değişikliğe uğramıştır. Özellikle kuruluş döneminde Osmanlı'dan kalan maliye yapısı ve vergi sistemi bir süre daha devam etmiştir. Cumhuriyet sonrasında ise sırasıyla çıkarılan kanunlarla maliye teşkilatı ve denetim yapısı şekillenmeye başlamıştır. 1920 yılında 1 sayılı Ağnam Kanunu ile başlatılan reform süreci, hesap uzmanları kurulunun kurulması, mali suçlar araştırma kurulunun kurulması, gelirler idaresi müdürlüğünün kurularak sonrasında başkanlığa dönüştürülmesi ve son olarak 10.07.2011 tarih 646 sayılı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Kurulması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname ile son halini almıştır. (Başel, 2017, s. 73)

Türk vergi sisteminde vergi incelemeleri hukuk devletinin gereği olarak kanunlar ile belirlenmiştir. Bu incelemeleri; yoklama, bilgi isteme ve vergi denetimi şeklinde başlıklar altında toplanarak açıklamak mümkündür.

Bilgi isteme; bir denetim metodu olarak kabul edilmektedir. 213 sayılı Vergi Usul Kanun'unun 148. Maddesi ve müteakip maddelerinde bilgi verme, bilgi

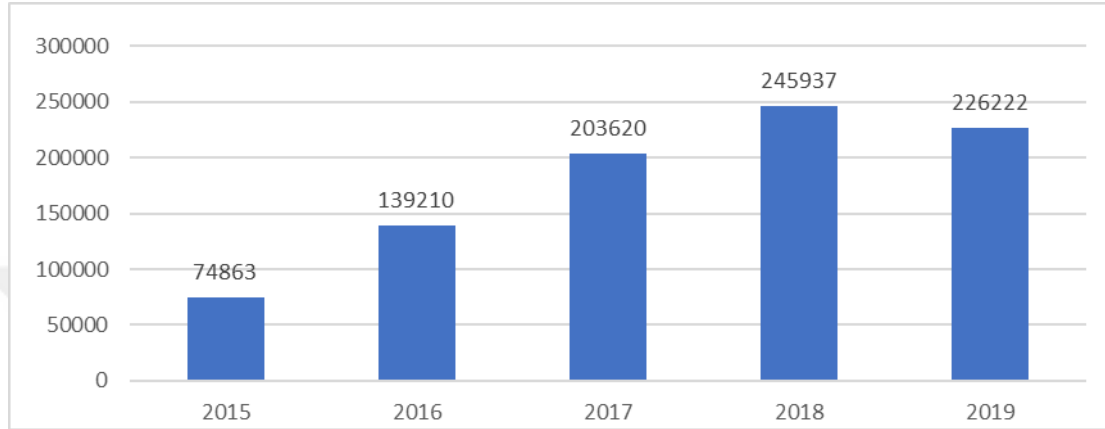
⁴ Aksi ispat edilebilen karinelere dir.

toplama sürekli bilgi verme ve bilgi vermekten kaçınma halleri düzenlenmiştir. Söz konusu Kanun'un "bilgi verme" başlıklı 148. Maddesinde; *"Kamu idare ve müesseseleri, mükellefler veya mükelleflerle muamelede bulunan diğer gerçek ve tüzelkişiler, Maliye Bakanlığının veya vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların isteyecekleri bilgileri vermeye mecburdurlar. Bilgiler yazı veya sözle istenilir. Sözle istenen bilgileri vermeyenlere keyfiyet yazı ile tekit ve cevap vermeleri için kendilerine münasip bir mühlet tayin olunur. Bilgi istenmek üzere ilgililer vergi dairesine zorla getirilemez. Memleket dışı imtiyazlarından faydalanan yabancı Devlet memurları bilgi verme mecburiyetine tabi olamazlar."* İfadeleri yer almaktadır.

Madde lafzının açıkça belirttiği şekilde vergi idaresi mükelleflerden gerek duyduğu hallerde yazılı ve sözlü şekilde bilgi isteme hakkına sahip olmaktadır. Bu hal müteakip maddelerde devamlı bilgi verme hali olarak tanımlanmış ve belirlenen kurum ve kuruluşların mali idarenin talebine istinaden devamlı olarak bilgi vermesi zorunluluğunun hukuki dayanağı oluşturulmuştur. Yürütülmekte olan veya yürütülecek bir fiziki denetime kaynak sağlama maksadıyla denetim metodu olarak da kullanılan bilgi isteme yöntemi başlı başına tekil anlamda da vergi kayıp ve kaçakları konusunda etkili olmaktadır. Ancak yine mükellef beyanına dayanan ve manipülasyona açık bir yöntem olması nedeniyle bir başına güvenilirliği sorgulanabilmektedir. Elde edilen verilerin ikincil kaynaklar ile teyit edilmesi gerekmektedir. Bir başka yöntem ve yaklaşımla ise elde edilen verilerin bilgi isteme yöntemiyle teyit edilmesi söz konusudur. Bir başka ifadeyle, bilgi isteme yöntemini fiziki incelemeye katkı sağlayacak bir metot, sürekli bilgi isteme yöntemini iste önleyici vergi inceleme çalışması olarak ifade etmek mümkündür. Önleyici vergi incelemesi göreviyle sürekli bilgi isteme uygulamasının "11.10.2006 tarihli ve 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun" un 4. Maddesinde "şüpheli işlem bildirimini" olarak yerini bulmuştur.

Bilgi isteme veya 5549 sayılı Kanun'daki ismiyle şüpheli işlem bildirimini uygulaması üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Özellikle 17.02.1997 tarihiyle faaliyetine başlayan "Mali Suçlar Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK)" açısından suç gelirlerinin aklanmasının ve terörün finansmanının önlenmesi konusunda son derece önemli bir görevi yerine getirmektedir. 1980 yılında "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi" nin tavsiye kararları ile gündeme gelen kara para ve

terörün finansmanı konusu yıllar içerisinde her geçen gün önemini daha da artırmıştır. Global ve yerel çaptaki terör ve kara para konusunun önlenmesinin kurumsal olarak mali ayağının şekillenmesi bu mevzuat külliyyatı ve kurulan birimler sayesinde olmuştur. Aşağıda yer alan grafikte 2015-2019 yılları arasında gerçek ve tüzel kişiler tarafından MASAK'a yapılan şüpheli işlem bildirimlerinin sayıları yer almaktadır.

Grafik 2 Şüpheli işlem bildirim sayılarının yıllara göre dağılımı

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçlar Araştırma Kurulu Başkanlığı, 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2020, <https://www.hmb.gov.tr/masak-faaliyet-raporlari> (Erişim Tarihi: 31.01.2021), s. 23

Grafikte dikkat çeken önemli bir husus yıllar geçtikçe şüpheli işlem bildirim sayılarının artış eğiliminde olmasıdır. Bu durum, sürekli bildirim yükümlülüğü bulunan gerçek ve tüzel kişilerin görevlerini alışkanlık haline getirmeleri, idarenin konuya önem vererek takip etmesi ve yapılan bildirimlerin dikkate alınarak takip edilmesinin yanında ortaya çıkabilecek veya bir başka ifadeyle doğabilecek sonuçların hem mükellef hem de hakkında işlem yapılan kişi açısından caydırıcı olmasına bağlanabilir.

Yoklama; mükellefin ödevlerini yerine getirip getirmediğine ilişkin fiziki bir inceleme yöntemidir. 213 sayılı Vergi Usul Kanun'unun yoklama ve incelemeye ilişkin yedinci kısım birinci bölümünde yer alan 127. Maddesinde; “*Yoklamadan maksat, mükellefleri ve mükellefiyetle ilgili maddi olayları, kayıtları ve mevzuları araştırmak ve tespit etmektir.*” İfadesine yer verilmiştir. Yoklama yöntemi kanunda ön görülen yetkili memurlar tarafından yapılabilmektedir. Kanundan belirtilen görevli yoklama memurları, vergi dairesi müdürleri vergi incelemesine yetkili olanlar dışında mali idarede görev alan herhangi birinin yoklama yapabilmesi mümkün

değildir. Yoklama yapmaya yetkili olanlar Vergi Kanun'unun 128. Maddesinde sayılmıştır. Yapılan yoklama işlemleri görevli memurun ilgili mükellefi yaygın yoğun denetim kapsamında ziyaret etmesi gerekli incelemelerden bulunduktan sonra sonuçları tutanak haline getirerek mükellefe imzalatması ile sonuçlanan bir süreçtir. Bu yöntem Gelirler İdaresi Başkanlığı'nın önemli ölçüde kesintiye uğramadan sürdürdüğü bir vergi denetimi yöntemidir. Bu denetim sonucunda; mükellefiyet tesisi, usul dışı işlem tespiti, hasılat tespiti kapsamında kayıt dışı ve belgesiz satış, kayıt dışı istihdam olmak üzere pek çok konuda sonuç alınan incelemeler yapılmaktadır.

Vergi incelemesi, 213 sayılı Vergi Usul Kanun'u (VUK) ile düzenlenmiştir. 213 Sayılı VUK'nun 134. Maddesinde vergi incelemesi; *“Vergi incelemesinden maksat, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak tespit etmek ve sağlamaktır. İncelemeye yetkili olanlar tarafından lüzum görüldüğü takdirde inceleme, işletmeye dahil iktisadi kıymetlerin fiili envanterinin yapılmasına ve beyannamelerde gösterilmesi gereken unsurların tetkikine de teşmil edilebilir. Fiili envanterin yapılmasının gerektirdiği ve incelemeyi yapan tarafından tasdik edilen giderler Hazinece mükellefe ödenir.”* Şeklinde ifade edilmiştir.

Günümüzde vergi incelemeleri 2013 sayılı VUK'unun 135. Maddesinde sayılan vergi müfettişleri ve vergi müfettiş yardımcıları ve Gelir İdaresi Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatında görev yapan müdürler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. 2011 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname öncesinde mali idare farklı unvanlara sahip dörtlü bir inceleme yapısına sahip olarak hareket etmekteydi. Özetle; Maliye Bakanlığı'na doğrudan bağlı, “Maliye Teftiş Kurulu Müfettişleri ve yardımcılığı” ile “Hesap Uzmanları Kurulu üyesi Maliye Hesap uzmanları ve yardımcılığına” ilaveten “Gelir İdaresi Başkanlığına paralel olarak konumlanan Gelirler Kontrolörleri ve yardımcılığı” ile Vergi Dairesi Başkanlıklarına paralel olarak konumlanan Vergi Denetmenleri görev yapmaktaydılar. Ayrıca bu unvanlara ilaveten, Vergi Dairesi Müdürleri'nin de denetim yapma yetkisi bulunmaktadır.

Etkinliği ve kendi içinde yaşamış olduğu problemler ayrı bir tartışma konusu olan vergi inceleme yapısı hukuken hala yetki tartışmaları ve anayasaya aykırılık iddiaları taşıyan 10.07.2011 tarih 646 sayılı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Kurulması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname ile kökten değiştirilmiştir. Temel

gerekçe olarak vergi incelemelerinde çok başlılığın önüne geçilmesi, koordinasyonun sağlanması gibi misyonlar bu kararname ile etkin hale gelmiş olsa bile vergi incelemelerinin, inceleme elemanlarının doğrudan bakanlığa bağlı olması nedeniyle, bağımsızlığının etkilenmesi bir başka deyişle siyasileşmesi gibi başka tartışmaları doğurmuştur. (Erol, 2012, s. 151-157-158) Sonuç itibariyle söz konusu kararname ile vergi incelemesine yetkili olan birimlerin unvanları birleştirilerek gelir idaresi Başkanlığı'nın vergi inceleme yapma yetkisi yaygın yoğun denetimler ve vergi dairesi müdür kadroları dışında sınırlandırılmıştır. 213. Sayılı Vergi Kanun'unun incelemeye yetkili olanlara ilişkin 135. Maddesi şu şekildedir; “*Vergi incelemesi; Vergi Müfettişleri, Vergi Müfettiş Yardımcıları, ilin en büyük mal memuru veya vergi dairesi müdürleri tarafından yapılır. Gelir İdaresi Başkanlığının merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar her hal ve takdirde vergi inceleme yetkisini haizdir.*” Vergi incelemeleri genel yapısı ve amacı itibariyle zaman aşımı süreleri saklık kalmak kaydıyla ne zaman yapılacağı belli olmayan incelemelerdir ve esas itibariyle mükellefin işyerinde yapılmaktadır.

3.2.4. Türkiye’de Vergi Denetiminin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Türkiye’de vergi denetimi yıllar içinde yeni teşkilat birimlerinin oluşturulması, yapısının değiştirilmesi, statüsünün değiştirilmesi ve benzeri birçok değişikliğe uğramıştır. Uygulanan üçlü denetim yapısı vergi denetiminin güçlü ve zayıf yönleri konusunda farklı ve bir o kadar da benzer sonuçlar vermektedir. Öncelikle Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından yürütülen denetimlerin yapısı 646 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile değiştirilerek GİB ‘nın inceleme yetkisi bir nevi törpülenmiştir. Vergi incelemelerinin güçlü ve zayıf yönlerini incelemek aslında bir nevi kurumların organizasyon yapısını ve kurum çalışanlarının yetkinliğini incelemekle eşdeğerdir. Özellikle kurum çalışanlarının yeterli sayıda ve yetkin kişilerden oluşması işin bir boyutuysen bu çalışanların kurum kültürüne ve yasalara bağlılığı, yetkilerini kullanma şekilleri ve görev bilincine yaklaşımları diğer bir yönüdür.

Vergi incelemesi keyfiyete müsaade edilmesi mümkün bulunmayan bir alandır. Mükellef veya mükellef olmayanları doğrudan veya dolaylı olarak keyfi incelemelerle yıpratılması öncelikle ihdas edilen kadroların görev dışı işlere görevlerinden fazla ve yersiz zaman ayırmaları nedeniyle etkinlik sorunlarına, bununla birlikte mükellef ve vatandaş üzerinde bıraktığı izlenim nedeniyle sosyal

sorunlara yol açabilmektedir. Vergi incelemelerin güçlü ve zayıf yönlerini birkaç başlık altında toplayarak açıklamak mümkündür;

Vergi inceleme elemanlarının kariyer meslekler arasında yer alan bu görevleri için teşkilat içerisinde önemli mesleğe yönelik eğitimlere tabi olduğu bilinmektedir. Özellikle lisans seviyesinde mezuniyet derecesine sahip inceleme elemanları bakanlık nezdinde görev yapmaktadırlar. Nitelikli personel tarafından eğitilen yardımcı kadrolar çok aşamalı sınavlar neticesinde incelemeye yapmaya hak kazanmaktadırlar. Bununla birlikte yaygın yoğun denetimlerde yine gelir uzmanı ve yardımcısı olarak ihdas edilen ve geneli lisans derecesinde mezuniyet derecesine sahip personelin görev yaptığı bilinmektedir. Ancak, son yıllarda eğitim kapasitesinin üzerinde yapılan personel alımları nedeniyle ihdas edilen kadroların yetkinlikleri tartışma konusu olmaya başlamıştır.

Bu durumun, vergi incelemelerinin etkinliğini ve sayısını arttırmak üzere personel ihdas etmek ve buna karşın alınan personelin eğitiminin yetersiz kalması gibi iki önemli çelişkiyi barındırdığını söylemek mümkündür. İncelemeye yetkili personelin eğitimi işin bir boyutu olduğu gibi diğer bir boyutu da yeterli sayıda yetkin personele sahip olmaktadır. Gün geçtikçe artan mükellef sayısı ile başa çıkmak üzere göreve kabul edilen personelin sayısının artırılmaya çalışılması en doğru yöntemdir. Ancak nihai tabloya bakıldığında vergi incelemeye yetkili kamu personelinin; akademik ve mesleki anlamda iyi eğitime sahip kişilerden oluştuğunu ve bu nedenle yetkin bir kurum olduğunu söylemek mümkün olmasına karşın bu kadroların sayısal olarak son derece yetersiz olduğunu söylemek mümkündür.

Son yıllarda hızla gerçekleştirilen e dönüşüm uygulamaları da vergi toplama ve vergi incelemeleri konusunda faydalı sonuçlar doğurmuştur. E defter, e fatura, e irsaliye ve buna benzer pek çok e belge uygulaması ile teknolojik alt yapı vergi sisteminin içine alınmıştır. Gelir idaresi başkanlığı nezdinde gerçekleştirilen yaygın yoğun denetimlerin de elektronik olarak tutanak altına alınması, fotoğraflama ve kanıt toplama işlemlerinin yine elektronik olarak yapılması daha fazla sayıda mükellefiyet tesisine olanak sağladığı gibi bu denetimlerin artırılmasına yardımcı olduğunu da söylemek mümkündür. Zaruri olabilecek birçok ispat edici vesikanın fiziken taşınması aktarılması ve arşivlenmesi olağanüstü bir zaman kaybı yaratırken e-dönüşüm süreçleri ile birlikte, bu zamanın incelemenin kendisine harcandığını ve denetimlerin niteliğini artırdığı ifade edilebilir.

Vergi incelemesindeki önemli bir başka husus da vergi incelemesine ilişkin organizasyon yapısıdır. Bu noktada ise denetimin planlanması, denetimin türü ve süresi gibi hayati kararların ne şekilde hangi hiyerarşiyle alındığı ve yine keyfiyetin ne derece olduğu konuları önem kazanmaktadır. Özellikle 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) öncesi durumda birden fazla unvan ile gerçekleştirilen denetimlerin önemli eleştirilerinden bir tanesi planlama eksikliği konusudur. Farklı yetki birimlerinin aynı mükellef üzerinde ve aynı konularda farklı zamanlarda vergi incelemesi yapması mümkünken yapılan düzenleme ile tek kadro haline getirilen bu birimlerin mükerrer inceleme riski de ortadan kaldırılmıştır. Buna karşın geçmişte sözü geçen mükerrer incelemeler sıkça karşılaşılan durumlar olarak eleştirilmekteydi. Ayrıca yine eski durumda her bir yetki biriminin farklı esaslar çerçevesinde oluşturduğu planlama ve ölçeklendirme uygulamaları, birden fazla denetim planı ve denetimde standardizasyonda uzaklaşma sorununa neden olmaktaydı. Yine gelinen noktaya bakıldığında; denetimin planlanması, denetim birimlerine görev tevdi edilmesi başkanlık yetkili birimlerince tek elden yapılmakta olduğundan keyfiyete yer verecek alanların önüne geçilmiştir. Bununla birlikte, teşkilat yapısının taşradan alınarak doğrudan merkez birimlerinde konuşlanmasının, gelir toplamaya yetkili birimler açısından bir sorun yarattığı da inkâr edilemez bir gerçektir.

Bir başka önemli konu ise vergi yasalarının vergi inceleme elemanları tarafından yorumlanmasında yaşanmaktadır. Organizasyon ve vergi sistemine bağlı bu sorun özellikle vergi idaresinin uygulama tebliğleri ile kanunları yorumlaması ve mükelleflere aktarmasında yaşanmaktadır. Uygulama Tebliğleri'nin hazırlanması sırasında kanuna aykırı olarak görevini aşan idare incelemeler esnasında da bu tutumunda ısrarcı olmaktadır. Dolayısıyla tespit edilen matrah farkları yine aynı bakış açısına sahip rapor okuma kurullarından geçmiş olsa dahi vergi mahkemeleri ile kaldırılabilir. Sıkça yaşanan bu durum, vergi idaresinin geçmişten gelen alışkanlıkları nedeniyle yapılan çok sayıda değişikliğe rağmen aşılamamış ve hala devam etmektedir.

3.2.5. Türkiye’de Yapılan Vergi İncelemelerinin Güvenilirliği ve Etkinliği

Vergi incelemesi, kutsal olan vergilendirilmiş kazancın hem tasdiki hem de emniyeti olarak görev yapmaktadır. Dolayısıyla bir yandan vergi kayıp ve kaçığı aranırken bir yandan da incelenen kazancın kurallara uygun olması halinde idarece tasdiki yapılmış olmaktadır. Vergi müfettişlerinin baş görevi bu sebeple ödenmesi

icab eden verginin doğru olarak tespit edilmesidir. Bu yönüyle objektif olması birinci önceliklidir. Devlet hazinesine fayda sağlama önceliği bulunan bir müfettişin objektif olarak inceleme yapması teorik olarak mümkün gözükmemektedir. Vergi incelemelerinde esas olan taraf olmak değil tamamen tarafsız olabilmektedir. Vergi yasalarında vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin iş ve işlemlerin gerçek mahiyetinin esas alınması esastır. Bu sebeple incelemeye yetkili kişinin işlemlerin gerçek mahiyetini esas alması gerekmektedir. Dolayısıyla, mükelleflerin hukuki olarak haklarına saygı göstermek ve mahremiyetini korumak vergi inceleme elemanının birinci önceliği olmalıdır. Tüm bu sayılan kriterler ise vergi incelemesinin standartları olarak dikkate alınmaktadır. (www.hmb.gov.tr, 2021)

1980 sonrası ithal ikameci anlayıştan vazgeçilmesi sonucu kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılama konusunda düşüş ile karşılaşmıştır. Bu durum ise kamunun gelirlerine sahip çıkması ve bu nedenle denetimdeki etkinliğin artırılması görüşlerinin ortaya atılmasına sebep olmuştur. (Acar & Merter, 2005, s. 5) Denetimin etkinliği, incelenen mükellef sayılarının toplam mükellef sayılarına göre oranı, incelenen matrahın toplam beyan edilen matraha oranı, yazılan rapor sayıları gibi kriterlere göz önüne alınarak yorumlanmaktadır. Aşağıdaki tabloda Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu müfettişlerince gerçekleştirilen denetimlerin toplam mükellef sayısına göre son beş yıla ilişkin oranlarına yer verilmiştir:

Tablo 10 Vergi Denetim Kurulu müfettişleri tarafından incelenen mükellef sayıları (2015-2019)

Yıllar	Toplam Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2015	2.527.084	58.676	2,32%
2016	2.541.016	49.817	1,96%
2017	2.636.370	44.182	1,68%
2018	2.727.208	44.376	1,63%
2019	2.813.452	40.763	1,45%

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, 2018 Faaliyet Raporu, 2019, s.56.

2015 yılında incelenen mükellef sayısı toplam vergi mükellefi sayısının %2,32'sini oluşturmakta iken, yıldan yıla azalan bu oran 2018 yılına gelindiğinde 1,63'e düşmüştür. Son olarak ise 2019 yılına gelindiğinde mükellef sayıları artmış olmasına karşın, inceleme sayıları ve inceleme oranları azalmıştır. Verilen oranlarda ilgili yıllarda çıkarılan vergi aflarının da etkisi olduğunu düşündürmesine karşın yine de çok küçük bir mükellef grubunun incelenebildiği anlaşılmaktadır.

Yapılan denetimlerde, incelenen toplam matrahın, bütçe vergi tahsilatlarının son derece uzağında olmuştur. Bununla birlikte, yıllar içerisinde incelenen toplam matrah ve bu matraha ilişkin tespit edilen matrah farklarının ise yüksek olmasıdır. Dolayısıyla, bu küçük örneklem alanından genelleme yapılması durumunda veya %100 oranında inceleme yapılması varsayımı altında manzaranın olağandışı boyutlara ulaşacağını tahmin etmek mümkündür. Bununla beraber, aşağıdaki tabloda ise Gelirler İdaresi Başkanlığı taşra teşkilatları tarafından Türkiye genelinde yapılan yaygın ve yoğun denetimlerin toplamlarına yer verilmiştir.

Tablo 11 Türkiye genelinde yapılan yaygın ve yoğun denetim çalışmaları (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018	2019
Mükellefiyet Tesis Ettirilen Kişi Sayısı	12.497	16.266	28.071	29.516	37.319
Toplam Denetim Sayısı	837.550	436.252	260.529	260.020	511.941
Kesilen Usulsüzlük Cezası Tutarı (TL)	39.792.298	58.226.570	77.969.055	75.738.130	172.904.114

Kaynak: T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı faaliyet raporlarından hazırlanmıştır.

Genel itibariyle taşra teşkilatlarının inceleme konusunda daha aktif olduğunu söylemek mümkün olsa da genişliği açısından bakıldığında son derece sınırlı alana sahip olan bu incelemelerin aslında mükelleflerin önemli bir vergi matrahına isabet etmemektedir. Hasılat incelemeleri gibi incelemeler etkili olmakla birlikte yetersiz kalmaktadır. 2015 yılında 837.550 yaygın ve yoğun denetim yapılmışken takip eden yıllarda bu sayı gittikçe düşmüştür. Bununla birlikte, denetim sayısı düşmesine

karşın kesilen usulsüzlük cezaları ise yükselmiştir. Ancak bu noktada yeniden değerlendirilme oranında artırılan ceza tutarlarının da dikkate alınması gerekmektedir.

3.3. Vergi Afları

Devletin alacağından tek taraflı olarak feragat etmesi olarak tanımlanan vergi afları, aynı zamanda vergi cezalarının da sona erme nedenlerinden biridir. Bu yöntem, tarh edilen vergilerin belirli süreler içinde ödenmesi kaydıyla bu vergilere bağlı cezaların affedilesi esasına dayanmaktadır. Vergi afları, esas itibariyle vergi cezalarını sona erdiren bir uygulama olmakla birlikte nadiren de olsa vergi asıllarının da bir kısmının af kapsamında değerlendirildiği uygulamalar gerçekleştirilmiştir. (ÖNCEL, 2007, s. 153)

Vergi afları, kısa ve uzun dönemdeki etkileri tartışılmakla birlikte, ekonomik büyüklüğüne bakılmaksızın, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde uygulama alanı bulabilmektedir. Özellikle vergi aflarının yalnızca mükelleflerin yükünü azaltmak ve hazineye gelir sağlamak dışında; ekonomik, politik, sosyal ve bazı popülist nedenlere dayandığı söylenebilir. (Savaşan, Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları (“Vergi Barışı” Uygulama Sonuçları), 2006, s. 43) Vergi hukuku açısından af kavramı ceza hukukundan son derece farklıdır. Özellikle ceza hukukunda “af”; kaynağını anayasadan alan kanunlarla düzenlenmiştir. Ancak vergi kanunları içerisinde “af” bir kurum olarak düzenlenmemiştir. Derinlemesine bakıldığında, ceza kanunlarında uygulanan afların siyasal ve sosyal sonuçlara odaklanılmış, buna karşın vergi afları başta hazineci yaklaşım olmak üzere; ekonomik ve siyasi nedenlerle tercih edilmiştir. (Edizdoğan & Gümüş, 2013, s. 102)

3.3.1. Vergi Aflarının Türleri

Vergi afları özellikle gündeme geldiği döneme bağlı olarak farklı şekillerde hayata geçirilebilir. Esasen, bir veya birden fazla türde affın bir arada olduğu çok sayıda af yasası çıkmıştır. Bazı dönemlerde belirli vergi türleri özelinde af çıkarılmaktayken, bazı dönemlerde tüm vergi türlerini kapsayacak şekilde af yasalarının yürürlüğe girdiği, yine bazı dönemlerde sadece vergi cezalarının af kapsamına alındığı görülmekteyken, bazı dönemlerde ise vergi asılları af kapsamına alınmıştır. Çıkarılan af yasalarından kanun koyucunun beklentisi yasanın muhteviyatını şekillendirmektedir. Genel olarak aşağıda yer alan başlıkların vergi aflarına konu olmuştur;

- Vergi aslı veya cezalarının; tamamının veya bir kısmının tahsilinden vazgeçilmesi, bu alacakların taksitlendirilerek veya defaten ödenmesinin sağlanması,

- Mükelleflerin belli hesap dönemleri için yasada öngörüldüğü şekilde gerçekleştirecekleri vergi matrahı artışı ve ek vergi ödeme yükümlülüğüne katlanmaları sonucunda araştırma ve incelemeden vazgeçilmesi (inceleme affı),

- Kayıt dışı ekonomik faaliyetler nedeniyle bozulan bilanço yapısının tedavi edilmesi amacıyla işletme kayıtlarının düzeltilmesi,

- Kayıt dışında tutulan varlıkların bilançoya ilave edilmesi veya bir başka deyişle kayıt içine alınması sağlanarak ekonomiye kazandırılması.

Yapılan her bir af düzenlemesinin kendi içinde olumlu ve olumsuz tarafları olacağı şüphesizdir. Özellikle kayıt dışı ekonominin belirlenmesinde etkili olan hesaplama yöntemlerinden vergi denetimi yaklaşımının, af dönemlerinde vereceği gerçek dışı sonuçlar vergi aflarının önemini ciddi biçimde ortaya koymaktadır.

3.3.2. Vergi Aflarının Nedenleri

Vergi aflarının nedenlerine ekonomik yönüyle yaklaşıldığında, ekonomik buhran döneminde veya bu dönemleri takiben başvurulan yöntemin; süreli ve süresiz (kesintisiz) olarak, kısmi ve genel uygulama alanı bulmaktadır. Ekonomik ve mali nedenlere bağlı olarak yapılan bu düzenlemelerde, kamunun artan finansman ihtiyacının ödenmeyen veya ertelenen vergilerin tahsili yoluyla karşılanması amacı ön plana çıkmaktadır. Burada esas amaç, ödenmeyen vergi alacaklarının tahsilinin sağlanması ve kamunun ihtiyacının karşılanmasına paralel olarak mükellefin içinde bulunduğu darboğazda yükünün azaltılmasıdır. Yapılan düzenlemeler ile vergi alacaklarından belli oranlarda vazgeçilmesi yöntemi ile alacak tahsilat oranları artırılabilirdiği gibi kayıt dışı varlıkların ekonomiye kazandırılması ve inceleme affı yöntemi ile ek vergi gelirleri de yaratılabilmektedir. Ayrıca kayıt dışı kalan bazı ekonomik servet kalemlerinin kayıtlı ekonomiye kazandırılması yöntemiyle ekonominin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yöntem ile banka ve benzeri finans kuruluşları ile üçüncü kişiler nezdinde işletme bilançolarının daha da güçlendirilmesi sağlanarak işletmelerin kredibiliteleri artırımları finansal kaldıraç etkisinden yararlanmaları da amaçlanmaktadır.

Vergi aflarının çıkarılmasında bir başka neden ise siyasi nedenlerdir. Özellikle seçim dönemlerinde, halkın oy potansiyeli gözetilerek, pek çok af yasası yürürlüğe

konmuştur. Bununla birlikte seçim dönemlerinin dışında; çıkar gruplarının talepleri, siyasi baskı mekanizmalarının çabası ve el değiştiren siyasi gücün eski yönetimin işlemlerini tasfiye amacıyla da vergi afları çıkarılmıştır. (Edizdoğan & Gümüş, 2013, s. 103) Siyasal bir araç olarak vergi aflarının kullanılması eğiliminin ana sebepleri; vergiye uyumu düşük olan mükellef yapısının esaslı maliyet unsuru ve karın maliyeti olarak gördüğü vergi yükünü belli bir sebebe dayanmadan ve hukuki olarak bir şekilde eritme isteğine af yasalarıyla karşılık bulması ve ceza afları kadar hayati nitelik taşımadığı için af yasalarının çıkarılmasının daha kolay olmasıdır. Ceza afları öngörülemeyen şartların ortaya çıkması durumunda sosyal düzende onarılması zor sorunlara neden olabileceken, vergi afların kısa vadede ekonomik etkilerinin sosyal etkilerden fazla olması nedeniyle mükellef ile siyasi güç arasındaki ilişkiler güçlendirmiştir.

Vergi sisteminde yapılacak köklü değişiklikler, vergi affını gerektirmiştir. Sistemde var olan karışıklıkları gidermek ve sorunlu tarafları düzeltme amacıyla yapılan reform çalışmaları sonucunda geçmişin tasfiyesine ihtiyaç duyulabilmektedir. Bununla birlikte vergi yargısında yapılacak reform ve iş yükünü bertaraf etmek maksadıyla da özellikle inceleme aflarından yararlanılmaktadır. İdarenin ekonomik sebepler dışında, birikmiş vergi alacaklarının takibi açısından katlanmış olduğu iş yükünün azaltılması amacıyla da vergi aslı ve cezalarının affına yönelik yasalar yürürlüğe konmuştur.

3.3.3. Türkiye’de Geçmişten Bugüne Vergi Afları

Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren vergi affı yasaları çıkarıldığı görülmüştür. Çıkarılan yasaların gerekçeleri kadar sıklığı ve sayısı da son derece önem kazanmaktadır. Tablo 12’te geçmişten bugüne Türkiye’de çıkarılan vergi afları yer almaktadır.

Tablo 12 Türkiye’de geçmişten günümüze çıkarılan vergi afları (1924-2020)

Sıra	Tarih	Kanun No ve Açıklaması
1	17.05.1924	İlk Vergi Affı
2	5.08.1928	ElviyelSelased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa
3	15.03.1934	4530 sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Yasa

Sıra	Tarih	Kanun No ve Açıklaması
4	4.07.1934	2566 sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa
5	29.06.1938	3568 sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
6	13.06.1946	Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Yasa
7	21.01.1947	5050 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Yasa
8	26.10.1960	113 sayılı Af Yasası
9	28.12.1961	281 sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Yasa
10	23.02.1963	218 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affi Hakkında Yasa
11	13.06.1963	252 sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affi Hakkında Yasa
12	5.09.1963	325 sayılı Yasa Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Kanun
13	16.07.1965	691 sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Yasa
14	3.08.1966	780 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affi Hakkında Yasa
15	28.02.1970	1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'yla Getirilen Af
16	15.05.1974	1803 sayılı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affi Hakkında Yasa
17	20.03.1981	2431 sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Yasa
18	2.03.1982	2431 sayılı Yasaya Ek
19	22.02.1983	2801 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu İle Tahsili Hakkında Yasa
20	4.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 sayılı Kanunun Geçici 4. Maddesi
21	3.12.1988	3505 sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)

Sıra	Tarih	Kanun No ve Açıklaması
22	28.12.1988	3512 sayılı Yasa
23	15.12.1990	3689 sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
24	21.02.1992	3787 sayılı Yasa
25	5.09.1997	400 sayılı Tahsilat Genel Tebliği
26	22.07.1998	4369 sayılı Yasa
27	6.02.2001	414 sayılı Tahsilat Genel Tebliği
28	7.03.2002	4746 sayılı Yasa ile Emlak Vergisi İle İlgili Af Düzenlemesi (Emlak Vergisi Yasasının Geçici Madde 21)
29	27.02.2003	4811 sayılı Vergi Barışı Kanunu
30	22.11.2008	5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun
31	25.02.2011	6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
32	29.05.2013	6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
33	10.09.2014	6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Ve Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun
34	19.08.2016	6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
35	27.05.2017	7020 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda ve Bir Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
36	11.05.2018	7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
37	11.11.2020	7256 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

Kaynak: Yelman, E., Türkiye’de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun’un Mali Yönden İncelenmesi, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, 2017, s.76

1924 yılında çıkarılan ilk yasayı takiben Türkiye’de toplam 37 adet vergi affi düzenlemesi yapılmıştır. Bu yasaların sayısal olarak belli dönemlerde arttığı belli dönemlerde ise azalmıştır. Ayrıca, çıkarılan vergi aflarının cumhuriyet tarihine göre ortalaması alındığında her 2,6 yılda bir vergi affi yasası çıkarıldığı sonucuna varılmakla birlikte aslında dönemler itibariyle yasaların yoğunluğunda değişiklikler olmuştur. Özellikle son on yıl içerisinde yedi tane af yasası yürürlüğe konmuştur.

Özellikle 1961-1970 yılları ile 1981-1990 yıllarında diğer yıllara oranla çok daha fazla sayıda af yasası yürürlüğe konmuştur. Mevcut dönemlerin siyasi ve ekonomik konjonktürü göz önüne alındığında söz konusu yasaların ekonomik olduğu kadar siyasi olduğu düşünülebilir. 2001-2010 ve 2011-2020 yılları arasında da toplam onbir adet af yasası yürürlüğe konmuştur.

3.3.4. Vergi Aflarının Vergi İncelemelerine ve Vergi Gelirlerine Etkisi

Her ne şekilde olursa olsun yapılan her hukuki düzenlemenin olumlu yanları olduğu gibi bir de maliyeti olduğu bilinmektedir. Özellikle ekonomik karar alma süreçlerinde fayda zarar ilişkisi bu yaklaşımla sürdürülmektedir. Çıkarılacak bir yasanın, yapılacak bir idari uygulamanın, alınacak bir kararın faydaları her zaman maliyeti ile karşılaştırılarak karar mekanizmaları harekete geçirilmektedir. Vergi aflarının kısa ve uzun vadede ekonomik ve sosyal olarak farklı etkileri veya maliyeti olmuştur. Özellikle olumlu yaklaşıma sahip düşünceler genelde kısa vadeli yararlar üzerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte vergi aflarının olumsuz yönleri açısından yapılan değerlendirmeler ise uzun vadeli sonuçlara odaklanmaktadır. Nihai yaklaşımla, kısa vadeli faydaların uzun dönem maliyeti olduğunu söylemek mümkündür.

Vergi afları konusunda olumlu yaklaşıma sahip araştırmacı veya ekonomik birimlerin kamunun gelirlerindeki ani artışlar dikkate alınmıştır. Özellikle tahsilat kabiliyeti düşük veya tamamen yitirilmiş gelirler vergi afları ile tahsil edilebilir hale gelmekte ve kamuya kısa sürede yüksek miktarda kaynak sağlandığı savunulmaktadır. Buna ilaveten; toplanamayan gelirlere bağlı olarak yargıda oluşan dava yükü, tahsil idaresinin tahsil edilemeyen alacaklara bağlı takip iş yükü gibi idari maliyetleri de azaltacağı, vergi ödemeyen kişilerin kendi rızalarıyla vergi ödemelerini sağlayarak mükellef ile vergi idaresi arasındaki havayı yumuşatmaya ve gönüllü vergi uyumuna katkı sağlanacağı savı ortaya konmaktadır. Kısa vadeli ve dar

projeksiyonda bu savın doğru olabileceğini kabul etmek mümkündür. Ancak, çıkarılan yasaların süreklilik arz etmemesi ve sistemin güçlendirecek zamanlarda yine güçlendirici diğer projelerle aynı zamanda ortaya çıkmış olması bu kısa vadeli olumlu etkilere fayda sağlayacağı bilinmelidir. Ayrıca, affın süresinin, genişliğinin ve türünün de affın amacına uygun ve beklentileri karşılayacak düzeyde olması yine olumlu beklentilerin karşılanmasına katkı sağlayacak diğer unsurlardır. Vergi afları olumlu yaklaşımla ele alındığında pozitif beklentilere sahip bir tablo oluştursa da bir de bu tablonun bir başka yönü bulunmaktadır. Özellikle vergi gelirlerinin tahsil edilmesindeki olumlu yaklaşımın, idarenin tahsil kabiliyeti ve mükellefin vergiye gönüllü uyumu ile doğrudan ilgili olduğu bilinmektedir. Bu nedenle vergi afları, kısa vadede toplanamayan vergi gelirlerini telafi edici etkisini bozan veya bozulmakta olan tahsilat yapısının geçici çözümü haline geldiği uygulamalar olarak ifade etmek mümkündür. Bir başka anlatımla, güçlü bir tahsilat yönetimi olmaması ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun yeterince artırılmamış olması nedeniyle, vergi afları sayesinde toplanan gelirlerin, hazineye katkı sağlamak yerine yalnızca kısa vadeli finansman açığını kapatmaya etkisi olmuştur.

Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine göre 1990'lı yıllarda vergi tahsilat oranları %90 seviyelerinde seyrederken bu oranların yıllar içerisinde eridiği ve 2019 yılına gelindiğinde ise %81 seviyelerine kadar inmiştir. Son on yıl içerisinde çıkarılan yedi adet af yasasına rağmen yıllar içerisinde vergi tahsil oranları %85-86 seviyelerinden %80-81 seviyelerine kadar düşmüştür. Bu sebeple, sık çıkarılan vergi aflarının uzun vadede vergi gönüllü uyuma olumsuz etkide bulunduğu ve vergi tahsilat oranlarında azalışa neden olduğunu söylemek mümkündür.

Vergi afları devlet ve mükellef arasındaki uyumu artırması gereken bir yaklaşım olarak ayrıca kabul görmektedir. Mükellefin devlete karşı, devletin de mükellefe karşı göstermiş olduğu iyi niyet, aralarında yeni bir sayfa açmaları ve güven tazelemeleri anlamına gelmektedir. Özellikle vergi incelemelerini sonlandıran inceleme aflarının bu konuda son derece yapıcı etkileri olduğu savı ortaya atılmaktadır. Ancak, mevcut düzenlemelerin inceleme sıklığını ve yoğunluğunu azaltması, olması gerekenin aksi bir durumdur. Mevcut devam eden incelemelerin de af yasaları kapsamında değerlendirilmesi ile mükelleflerin vergi suçlarının tespiti aşamasında korkuları hafiflemektedir. Böylelikle vergi suçlarında idare açısından zafiyet doğduğu. Özellikle geçmişe dönük zamanaşımı sürelerini

kapsayan inceleme aflarının kısa vadede inceleme elemanlarının yükünü azaltması ne derece önemli ise mükelleflerin vergi sistemine bakışının olumsuz yönde değişmesi de o derece büyük bir sorun olarak görülmelidir. Mükelleflerin, işlediği bir vergi suçunun tespitinin mümkün olmayacağını ve bu suçlardan doğan vergi zıyayının tespit edilmeyeceğini düşünmesi, herhangi bir sebepten doğan vergi zıyayının bilinmesine karşın mükellef tarafından faal nedamet gösterilerek düzeltme yoluna gidilmemesine neden olabilmektedir. Ayrıca mükellefin, idarenin tahsil kabiliyetinin azaldığı ve aynı zamanda mevcut yasaları uygulayamadığı algısını güçlendirmektedir.

Yıllar içinde çıkarılan vergi afları ve af düzenlemelerinin yapıldığı dönemdeki denetim oranlarına bakıldığında belirgin bir farklılık görülmemektedir. Ancak bu noktada yasaların muhteviyatları ve çıkan afların türleri önem kazanmaktadır. Özellikle vergi borç yapılandırması biçiminde çıkan yasaların denetim oranlarına etki etmesi beklenmemektedir. Ancak, inceleme affi olarak da bilinen afların çıkarıldığı dönemlerde inceleme istatistiklerinde bir düşüş beklenmektedir. Örneğin, 2011 yılında 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile ihdas edilen vergi affı, son derece kapsamlı bir vergi affi olarak bilinmektedir. Söz konusu af kapsamında inceleme affına da geniş biçimde yer verilmiştir. Ayrıca varlık barışı olarak da adlandırılan bir uygulama ile sermaye sahiplerinin kayıtlı olmayan varlıklarının ekonomiye kazandırılması yönünde bir düzenlemeye yer verilmiştir. Söz konusu yasanın yürürlüğe girdiği dönemde %1,22 olan inceleme oranının takip eden 2012 yılında neredeyse iki katına yakın bir değere, %2,34 e çıkmıştır. Yine 2013 yılında 6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile çıkarılan af ile yalnızca tahsili geciken borçların yeniden yapılandırılmasına olanak sağlanması ve inceleme affına yasada yer verilmemesi nedeniyle inceleme oranlarını bir önceki yıla göre daha da artarak %3,42 seviyesine ulaştığı görülmüştür. Takip eden yıllarda ise yine aynı anlayışla, inceleme affının uygulamaya girdiği dönemlerde incelemelerin durduğu veya azaldığı, düzenlemenin olmadığı veya inceleme affına yer verilmeyen düzenlemelerin yapıldığı yıllarda ise inceleme oranları artmıştır.

3.3.5. Dönemsel Vergi Aflarının Ekonomik Büyüme, Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılığın Tahmini Üzerindeki Etkileri

Türkiye’de 1980’li yıllardan son devletin ithal ikameci politikalarından vazgeçmesi sonucu iş ve dış borçlanmanın yarattığı faiz yükü ve bütçe açığını karşılamak üzere ve ilaveten ekonomik krizin kamu üzerinde yarattığı yükü hafifletmek adına af uygulamalarına başvurulmuştur. Ancak, çıkarılan bu yasaların kısa vadede yarattığı olumlu etkinin, ilerleyen yıllarda af uygulamalarına daha çok başvurulmasına neden. Kısa vadede elde edilen olumlu sonuçların uzun vadede yaratacağı tahribat tamamen göz ardı edilmiştir. Vergi afları gerek kayıt dışı ekonomi gerekse vergi gelirleri açısından önemli olduğu gibi bu iki konuya bağlı olarak, büyüme üzerinde de dolaylı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Özellikle; sık, zamanlaması ve süresi doğru belirlenmeden, planlaması doğru olmadan çıkarılan vergi aflarının daha önce söz edildiği üzere kısa vadede yaratacağı olumlu etkinin uzun vadede önemli maliyetlere neden olabileceği ön görülmektedir. Dolayısıyla vergi aflarının; vergi gelirleri, kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışılığın tahmini üzerinde yaratacağı etkinin büyüme ile doğrudan ve dolaylı ilişkisini açıklamak son derece önem arz etmektedir. Söz konusu af uygulamalarının kısa ve uzun vadede yaratacağı etki; affın çıkarılma nedeni, vergi gelirlerinde meydana getireceği artış, yasaların yürürlüğe girdiği zaman, affın süresi, kapsamı ve türü, beklentilere etkisi ve toplum nazarında yarattığı etkiye bağlı olarak değişmiştir.

Türkiye’de “varlık barışı” adı altında yapılan af düzenlemeleri ile ekonomiye yüksek miktarda kayıt dışı varlığın kazandırıldığı görülmüştür. Bu tür af yasalarındaki temel amaç, bir biçimde kayıt dışına aktarılan veya doğrudan kayıt dışı elde edilen yurt içi para birimi cinsinden veya döviz cinsinden nakit ve benzeri kıymetli varlığın ekonomiye kazandırılmasıdır. Söz konusu varlıkların hem kayıt içine dahil edilmesi hem de bu işlemde doğan vergi gelirinin devlete fon sağlaması açısından bakılırsa, af doğru biçimde uygulandığında hem vatandaş hem de kamu açısından yararlı olduğunu söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak, kayıtlı ekonomiye kazandırılan varlıkların yine ekonomik faaliyetlere dahil edilmesi sonucu üretimde meydana gelecek artış da söz konusu af uygulamasının başka bir dolaylı etkisini ortaya koymaktadır. Son derece müspet bir tablo gibi görünen bu durumun yanlış af uygulamaları ile tamamen tersine dönmesi mümkündür. Özellikle, sık çıkarılan af yasaları; mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu bozarak vergisiz

kazanca yönelmelerine neden olabilmektedir. Bu da her iki af dönemi arasında önemli ölçüde kayıt dışı faaliyet anlamına gelmektedir. İlâveten, kayıt içinde elde edilen gelire ortalama vergi yükü oranı uygulandığında kamunun elde edeceği vergi geliri ile vergi affı dönemlerinde kayıt dışı varlıkların ekonomiye kazandırılması için tahsil edilen vergi geliri arasında hem tutar hem de zaman önceliği açısından ciddi farklar söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, zamanında vergilendirilmeden kayıt dışına çıkarılan gelir çok daha düşük bazen de vergisiz olarak kayıt içine alınarak doğrudan hazine zararına neden olmaktadır. Ayrıca, kayıt dışı varlıkların, hukuki bir düzenleme ile doğrudan kayıt içine alınması kara para sorunu yaratarak mükellefler nezdinde kaçakçılık suçunu özendirir.

Kayıt dışı ekonomi, doğası gereği hesaplanması zor bir olgu olmaktadır. Dolayısıyla hesaplamada tahmin yöntemlerinin kullanılması kayıt dışı ekonomi açısından daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Ancak bu noktada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Özellikle vergi denetimi yaklaşımı ile yapılacak bir hesaplamada dikkate alınacak; toplam vergi geliri, vergi yükü ve inceleme oranları gibi değişkenlerin af dönemlerinde olağandan çok daha fazla sapmıştır. Dolayısıyla, yapılacak hesaplamaların af dönemlerinde daha düşük tezahürü muhtemel görünmektedir. Bununla birlikte, dolaşımdaki kaydı para miktarının varlık barışı gibi af türleri ile dönemsel olarak değişmesi neticesinde de yine hesaplamaların başka tahmin yöntemleri açısından hatalı sonuçlar verebilir.

Literatürde vergi aflarının vergi uyumu ve vergi gelirleri üzerinde yarattığı etki üzerinde çokça çalışma yapılmış olsa da af uygulamalarının kayıt dışı ekonomi açısından yarattığı etki üzerine son derece sınırlı araştırmalar bulunmaktadır. Türkiye’de Ayşe Kaya tarafından 1980-2013 yıllarını kapsayacak şekilde vergi aflarının vergi gelirlerine etkisi incelenmiştir. Söz konusu çalışmanın sonucunda; vergi gelirlerini açıklayan en önemli değişkenin genel seçimler olduğu görülmüştür. Vergi afları ve kamu kesiminin borçlanma gereği, vergi gelirlerini etkileyen diğer değişkenler olmakla birlikte seçimlere kıyasla çok daha sınırlı düzeyde kaldığı dikkat çekmektedir. (Kaya, 2014, s. 196) Dolayısıyla bu araştırma özelinde, vergi gelirleri açısından vergi aflarının sınırlı etkisinden bahsetmek mümkündür.

Ufuk Gergerlioğlu’nun 2017 yılında yüz yüze anket yöntemi ile vergi aflarını kayıt dışı ekonomiye etkisine ilişkin gerçekleştirmiş olduğu araştırması neticesinde; vergi aflarının mükelleflerin kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçişini

kolaylaştırdığı ve mükellef ile hükümeti barıştırdığı algısının hâkim olduğu sonucuna varılmıştır. (Gergerlioğlu, 2017, s. 47) İlâveten, yapılan bazı sınırlı ampirik araştırmalarda vergi aflarının vergi gelirleri yoluyla ekonomik büyümeye katkısının sınırlı olduğu ve bilinenin aksine kayıt dışılığı özendirdiği görölmüştür.

Sık çıkarılan vergi aflarının, mükelleflerin dürüştlük algısına zarar vermesi, vergide adalet algısının zayıflaması neticesinde vergiye gönüllü uyumunun azalması gibi nedenlerle vergi aflarının kayıt dışı ekonomiyi arttıracadığı yönünde bir yaklaşım mümkün gibi görünmektedir. Ancak, tüm değişkenler ile vergi aflarının kısa ve uzun vadede yaratacağı etkiler bir arada değerlendirildiğinde, af uygulamalarının kayıt dışı ekonomi üzerinde doğrudan olumsuz etki yaratacağını söylemek güçtür. Kayıt dışı ekonominin azaltılarak vergi uyumunun artırılması bakılırsa vergi aflarının, vergi uyumunu artırmada ve buna bağlı olarak kayıt dışılığı azaltmada kesin olarak etkili bir yöntem olduğunu söylemek mümkün değildir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TAHMİNİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Kayıt dışı ekonominin, doğası gereği, tam ve doğru olarak ölçülmesi neredeyse imkansızdır. Bu olgunun ekonomideki büyüklüğüne ilişkin yapılan çalışmaların tamamının, bilinen ve ölçülebilen veriler kullanılarak veya doğrudan hane halkı anketleri kullanılarak yapılan tahminlere dayandırılmıştır. İstihdama ilişkin veya vergi gelir kayıp ve kaçaklarına ilişkin ülke verileri kullanılarak yapılan tahminler, parasal taban veya fiziksel üretim girdileri baz alınarak yapılacak veya model yaklaşımları ile yapılacak çok yönlü tahminlerin kayıt dışı ekonomiye ilişkin net sonuçlar ortaya koyması, soyut bir kavramı somut veriler ile açıklayabilmek çabası içerisinde neredeyse imkansızdır. Özellikle bu tür tahminlerin gerçeğe ne ölçüde yakın olduğu ise bilinmemektedir.

Ekonominin herhangi bir döneminde kayıt dışı ekonominin somut bir büyüklüğünün bugüne kadar tahmin edilememiş olması ortada referans alınabilecek bir baz yıl olmamasına neden olmaktadır. Bu sebeple, büyüklüğü asla net bir şekilde anlaşılamamış bir olgunun izini sürmek bir araştırmacı için zorlu bir durumdur. Her ne şekilde olursa olsun, bu olgunu ekonomide bıraktığı izler varlığının yadsınamaz olduğunu ortaya koymaktadır. En basit yaklaşımla, gerek makroekonomik göstergelere ilişkin uygulanan politikaların öngörülen sonuçlarındaki değişkenlik ve gri alanlar, gerekse belli başlı kamu incelemeleri ile ortaya çıkan veriler kayıt dışı ekonominin varlığını yadsınamaz hale getirmektedir. Varlığı bu denli açık olan bir olgu ise ekonomik karar alma süreçlerinde göz ardı edilememektedir.

Kayıt dışı ekonominin tahminine yönelik yapılan çalışmaların tümünde eleştiriye açık bir alan bulunmaktadır. Bununla birlikte kullanılan tahmin yöntemlerinin basit olması, bu tahminlere ilişkin sürdürülebilir takip olanağı sağlayacağı şüphesizdir. Bu perspektiften bakıldığında, vergi inceleme yaklaşımı gibi yöntemlerle elde edilen kolay erişilebilir sonuçların, kayıt dışı ekonominin ekonomideki büyüklüğünün sürdürülebilir bir biçimde takibine katkı sağlayacağı dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü vergi inceleme yaklaşımı ile tahmin edilerek, ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki teorik bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1. Vergi İncelemeleri Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini ve Metodolojisi

Kayıt dışı ekonominin tahmininde dolaylı yöntemlerin kullanılması bu olgunun kayıtlı ekonomide bıraktığı izlerin takip edilmesi esasına dayanmaktadır. Bu yöntemler içerisinde yer alan vergi denetimi yaklaşımında ise mükelleflerin beyan dışı bırakmaları sonucu inceleme elemanlarında tespit edilen matrah farkları esas alınmaktadır.

Vergi denetimi yaklaşımı önceki bölümlerde detaylıca yer verildiği üzere kendi içinde zayıf ve güçlü yönleri bulunmasına karşın ölçümü basit bir yöntemdir. Bu nedenle kullanımına sıklıkla başvurulmaktadır. Özellikle mükellef sayılarının nüfusa oranı ve sınırlı inceleme faaliyetlerinin toplam kayıt dışı ekonomiyi temsilde yetersiz kalması, ayrıca incelemeye esas mükellef yapısının kayıp ve kaçığa yatkın mükellef gruplarından seçilmesinin, elde edilecek sonuçların doğruluğunu gölgelediği düşünülmektedir. Diğer pek çok yönteminde benzer eleştiriler taşıdığı varsayıldığında, bir yönüyle doğrudan yöntemler arasında yer alabilecek vergi denetimi yaklaşımının kullanışlı bir tahmin yöntemi olma özelliğini korumuştur. Yaygın yoğun denetimlerde elde edilen istatistiksel veriler kayıt dışı ekonomi hakkında, en az anket yöntemi kadar, doğrudan veri sağlayabildiği gibi vergi incelemelerinde tespit edilen toplam matrah farklarından elde edilecek kümülatif sonuçlar ile yapılacak tahmin çalışması da dolaylı olarak kayıt dışılık hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamıştır.

Çalışmanın sonraki bölümünde 1990-2019 yılları arasında kayıt dışı ekonomini miktarı ve GSYH içerisindeki büyüklüğü vergi denetimi yaklaşımı ile hesaplanmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tahmin Metodolojisi

Vergi inceleme yaklaşımı ile tahmin metodolojisinde; yalnızca incelenen matrah ve bulunan matrah farkı oranından yola çıkılarak yapılan tahminler mevcut olmakla birlikte başkaca hesaplama yöntemleri de bulunmaktadır. (Us, 2004, s. 26) Çalışmamızda, söz konusu hesaplama için matrah farkı oranı yaklaşımından farklı bir hesaplama yöntemi ele alınmıştır. Tahmin için bazı değişkenlerin saptanması ve bazı temel varsayımlar kabul edilmektedir. İlk olarak yaklaşımın temel varsayımı ekonomide yalnızca Katma Değer Vergisi, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi

olduğudur. Tüm vergi türlerinin hesaplamaaya dahil edilmesi mükerrer sonuçların doğmasına ve sonuçların güvenilirliğinin azalmasına neden olacağı kabul edilmektedir. Bir diğer varsayım ise GSYH hesaplamaları içerisindeki tüm kalemlerin vergilendirildiği varsayımdır. Dolayısıyla, tamamen kayıt dışı olarak elde edilen gelirlerin veya tamamı istisna edilen ve yasalarca kayıt dışı kalmasına müsaade edilen gelirlerin de göz ardı edilmesi durumu söz konusu olmaktadır.

Vergi inceleme yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin tahmininde öncelikle, toplam vergi gelirlerinin cari fiyatlarla GSYH' ya oranı hesaplanarak ortalama vergi oranını temsil eden "vergi yükü" tespit edilmektedir. Sonrasında, vergi incelemeye yetkili elemanlarca incelenen toplam matrah ve tespit edilen matrah farklarının (vergilendirilmemiş gelir) oranlanması ile matrah farkı oranı hesaplanmaktadır. Bu işlem sonrası aşağıdaki formül ile toplam kayıp ve kaçak miktarı tutar olarak hesaplanmakta ve çıkan sonucun vergilendirilmemiş gelire isabet ettiği kabul edilmektedir.

$$\text{Toplam Vergi Kayıp ve Kaçağı} = \frac{\text{Toplam Vergi Tahsilatı} / \text{Matrah Farkı}}{\text{Oranı}}$$

Hesaplamaadaki gizli varsayımın, hesaplanan vergilendirilmemiş kazancın dikkate alınan vergi türleri için değil tüm toplam tahsilatta yaklaşık olarak meydana geldiğidir. Toplam vergilendirilmemiş gelir hesaplandıktan sonra aşağıdaki formülle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanabilmektedir;

$$\text{Kayıt Dışı Ekonomi} = (\text{Toplam Vergi Kayıp ve Kaçağı} / \text{Vergi Yükü}) * 100$$

Kayıt dışı ekonominin tutar olarak büyüklüğünün GSYH' ya oranlanması ile kayıt dışı ekonomini GSYH içerisindeki büyüklüğü tespit edilebilir. (Kök & Şapçı, 2006, s. 6)

4.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini

Tablo 17'de 1990-2019 yıllarını kapsayan otuz yıllık dönemde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilerek, cari fiyatlarla GSYH içindeki payı ve yıllar içerisindeki değişimi dikkate alınmıştır. Bununla birlikte zincirlenmiş hacim endeksi yöntemiyle TÜİK tarafından hesaplanan GSYH ve ekonomik büyüme verilerine yer verilmiştir. Söz konusu hesaplama yapılırken 10.07.2011 tarih 646 sayılı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Kurulması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde

Kararname'nin yürürlüğe girmiş olduğu 2010-2011 hesap dönemleri için gerek dönemin Maliye Bakanlığı gerekse Gelirler İdaresi Başkanlığı nezdinde ülke çaplı vergi incelemelerinin yer aldığı faaliyet raporlarına rastlanılmadığı için ilgili hesap dönemlerinde “Gelirler İdaresi Başkanlığı” faaliyet raporunda yer alan veriler esas alınmıştır. Ayrıca, 2017-2018 ve 2019 yıllarına ilişkin Vergi Denetim Kurulu Faaliyet raporlarında matrah farkı oranı hesaplamasına kaynak sağlayacak veriler saptanamadığı için yine Vergi Denetim Kurulu verileri göz ardı edilerek daha küçük bir inceleme grubunu içeren Gelir İdaresi Başkanlığı faaliyet raporlarında yer alan matrah farkı oranı dikkate alınmıştır. Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin son otuz yıl içerisindeki büyüklüğüne ve GSYH içerisindeki payı ile değişim oranına tabloda yer verilmiştir.

Tablo 13 Vergi inceleme yaklaşımıyla kayıt dışı ekonominin tahmini (1990-2019) (milyon TL)

YIL	GSYH (Cari Fiyatlar)	GSYH Değişim Oranı (%)	Toplam Vergi Gelirleri**	Vergi Yüğü (%)	MATRAH FARKI ORANI (%)*	Hesaplanan Toplam Vergi Kayıp ve Kaçak (KDV,GV,KV)	Kayıt Dışı Ekonomi (Net)	Kayıt Dışı Ekonomi Net Değişim Oranı (%)	KDE 'nin GSYH İçindeki Payı (%)	Zincirleşmiş Hacim Endeksi ***	
										GSYH (Hacim)	GSYH (Büyüme %)
1990	393	-	79	20,0	62,8	22	112	-	28,40	512.996	9,27
1991	630	60,31	132	21,0	50,0	32	151	34,94	23,91	516.691	0,72
1992	1.093	73,52	245	22,4	59,6	67	298	97,91	27,27	542.710	5,04
1993	1.982	81,26	449	22,7	36,0	75	329	10,47	16,62	584.234	7,65
1994	3.868	95,19	860	22,2	113,0	455	2.045	521,02	52,87	556.961	-4,67
1995	7.762	100,66	1.751	22,6	41,9	330	1.464	-28,45	18,85	600.840	7,88
1996	14.772	90,30	3.755	25,4	26,6	427	1.682	14,89	11,38	645.181	7,38
1997	28.836	95,20	8.036	27,9	39,4	1.361	4.884	190,43	16,94	694.070	7,58
1998	71.945	149,50	14.821	20,6	38,8	2.699	13.100	168,24	18,21	710.757	2,40

YIL	GSYH (Cari Fiyatlar)	GSYH Değişim Oranı (%)	Toplam Vergi Gelirleri**	Vergi Yüğü (%)	MATRAH FARKI ORANI (%)*	Hesaplanan Toplam Vergi Kayıp ve Kaçak (KDV,GV,KV)	Kayıt Dışı Ekonomi (Net)	Kayıt Dışı Ekonomi Net Değişim Oranı (%)	KDE 'nin GSYH İçindeki Payı (%)	Zincirlenmiş Hacim Endeksi ***	
										GSYH (Hacim)	GSYH (Büyüme %)
1999	107.374	49,25	24.208	22,5	81,0	8.626	38.260	192,05	35,63	687.564	-3,26
2000	171.494	59,72	40.263	23,5	54,9	9.301	39.617	3,55	23,10	735.235	6,93
2001	247.266	44,18	62.710	25,4	184,3	51.047	201.280	408,06	81,40	692.959	-5,75
2002	362.110	46,45	86.277	23,8	57,5	22.823	95.791	-52,41	26,45	737.639	6,45
2003	472.172	30,39	117.944	25,0	73,7	38.859	155.567	62,40	32,95	780.150	5,76
2004	582.853	23,44	134.571	23,1	84,6	53.823	233.117	49,85	40,00	856.573	9,80
2005	680.276	16,71	157.417	23,1	44,0	27.487	118.786	-49,04	17,46	933.599	8,99
2006	795.757	16,98	185.980	23,4	36,0	25.008	107.001	-9,92	13,45	998.465	6,95
2007	887.714	11,56	203.053	22,9	48,0	39.737	173.723	62,36	19,57	1.048.823	5,04
2008	1.002.756	12,96	230.245	23,0	24,0	22.362	97.389	-43,94	9,71	1.057.371	0,82

YIL	GSYH (Cari Fiyatlar)	GSYH Değişim Oranı (%)	Toplam Vergi Gelirleri**	Vergi Yüğü (%)	MATRAH FARKI ORANI (%)*	Hesaplanan Toplam Vergi Kayıp ve Kaçak (KDV,GV,KV)	Kayıt Dışı Ekonomi (Net)	Kayıt Dışı Ekonomi Net Değişim Oranı (%)	KDE 'nin GSYH İçindeki Payı (%)	Zincirlenmiş Hacim Endeksi ***	
										GSYH (Hacim)	GSYH (Büyüme %)
2009	1.006.372	0,36	234.669	23,3	78,0	78.589	337.029	246,06	33,49	1.006.372	-4,82
2010*	1.167.664	16,03	287.873	24,7	19,0	21.219	86.068	-74,46	7,37	1.091.181	8,43
2011*	1.404.928	20,32	361.153	25,7	25,0	33.995	132.244	53,65	9,41	1.213.394	11,20
2012	1.581.479	12,57	391.572	24,8	12,4	19.168	77.414	-41,46	4,90	1.271.497	4,79
2013	1.823.427	15,30	458.698	25,2	87,5	149.958	596.117	670,04	32,69	1.379.394	8,49
2014	2.054.898	12,69	502.571	24,5	24,1	46.286	189.252	-68,25	9,21	1.447.532	4,94
2015	2.350.941	14,41	586.722	25,0	58,1	128.734	515.825	172,56	21,94	1.535.607	6,08
2016	2.626.560	11,72	660.007	25,1	60,1	157.848	628.172	21,78	23,92	1.586.637	3,32
2017*	3.133.704	19,31	773.406	24,7	9,5	29.268	118.587	-81,12	3,78	1.705.666	7,50
2018*	3.758.316	19,93	901.485	24,0	28,7	111.370	464.303	291,53	12,35	1.756.136	2,96

YIL	GSYH (Cari Fiyatlar)	GSYH Değişim Oranı (%)	Toplam Vergi Gelirleri**	Vergi Yüğü (%)	MATRAH FARKI ORANI (%)*	Hesaplanan Toplam Vergi Kayıp ve Kaçak (KDV,GV,KV)	Kayıt Dışı Ekonomi (Net)	Kayıt Dışı Ekonomi Net Değişim Oranı (%)	KDE 'nin GSYH İçindeki Payı (%)	Zincirlenmiş Hacim Endeksi ***	
										GSYH (Hacim)	GSYH (Büyüme %)
2019*	4.320.191	14,95	997.044	23,1	31,1	136.914	593.249	27,77	13,73	1.772.232	0,92

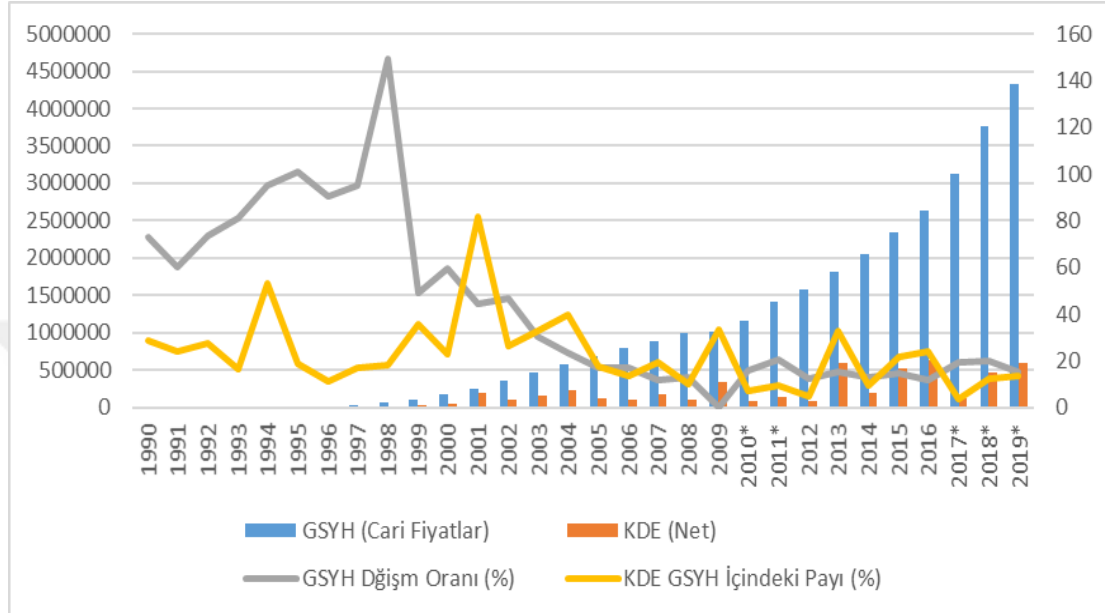
*2010-2011 yıllarında vergi inceleme raporu yayımlanmadığı ve 2017-2018-2019 yılları için "Hazine ve Maliye Bakanlığı" ile "Vergi Denetim Kurulu" raporlarında matrah farkı oranına ilişkin veri yayımlanmadığından dolayı bu yıllar için "Gelirler İdaresi Başkanlığı" verileri esas alınmıştır.

**Genel bütçe vergi gelirleri'ne; eğitim özel gelirleri, özel bütçe vergi gelirleri, mahalli idarelerin kendi vergi gelirleri, fon gelirleri ve parafiskal gelirler dahil edilmiştir.

***Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2016 yılı üçüncü çeyrek itibarıyla reel GSYH büyümesi (ve düzeyleri) hesaplamalarında zincirleme hacim endeksi yöntemini kullanmaya başlamıştır. Bu yöntemle geçilmesi ile beraber 2009 referans yıl kabul edilerek dönemsel GSYH tahminleri ile yıllık GSYH tahminleri ayrı veri setlerinden yapılmaktadır.

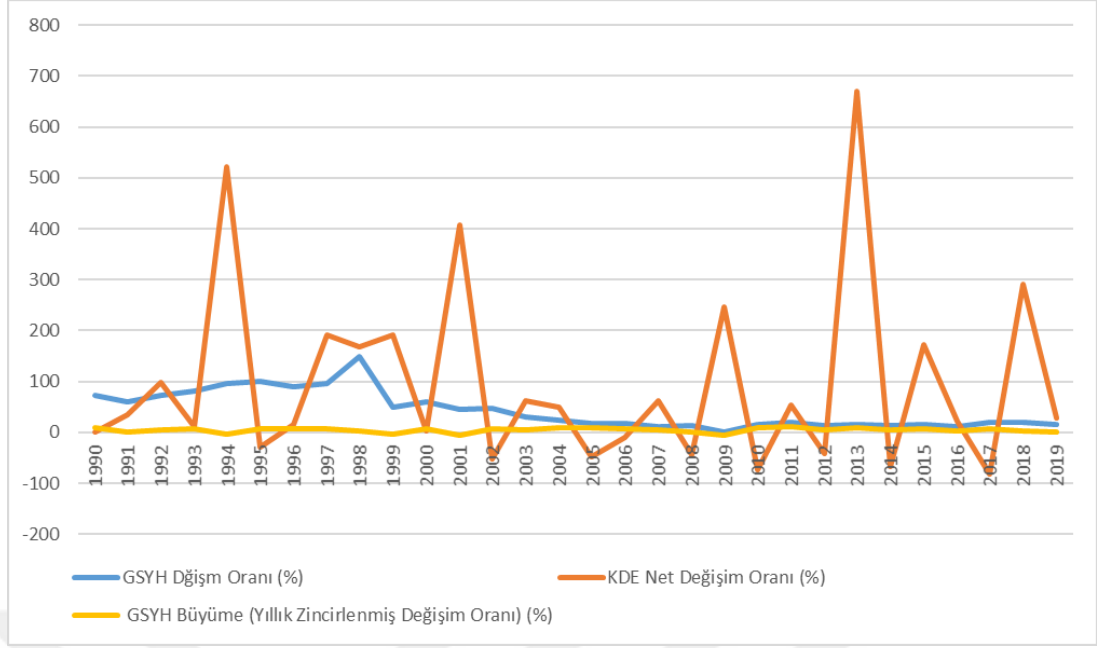
Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, Vergi Denetim Kurulu, Hazine ve Maliye Bakanlığı Faaliyet raporları ile OECD, Dünya Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) resmi internet sitelerinde yayımlanan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ekonomik büyüme kavramı bir ekonomideki üretim kapasitesi hakkında önemli bir veri kaynağı olmakla birlikte, bu büyümenin yıllar içerisindeki değişim oranı ve hızı da başka bir gösterge vazifesi görmektedir. Tablo 13’ den elde edilen iki ayrı grafikte GSYH ile KDE’ nin büyüklüğünün yıllar içerisindeki değişimine ve bir önceki yıla göre değişim oranlarına yer verilmiştir.

Grafik 3 Kayıt dışı ekonomi ve GSYH’ daki artış ve azalışın yıllara göre değişimi (1990-2019) (milyon TL)

Kayıt dışı ekonominin GSYH içerisindeki payının büyümesi, büyümenin yavaşlamasına neden olabilmektedir. Ancak bu durumun alınacak tedbirler ile ekonominin canlandırılması sonucunda aşılabilmesi mümkündür. (İkiz, 2000, s. 94-95) Grafik 3’te 1990 yılından 2019 yılına kadar, GSYH değişim oranı ve KDE’nin GSYH içindeki payının değişim oranına bir arada yer verilmiştir. Söz konusu grafikte yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği dönemlerde KDE’nin GSYH içerisindeki payı düşük seviyede gerçekleşmiştir. Özellikle 1993, 1995 ve 1998 yıllarında ortalama %100’ün üzerinde bir artış gerçekleşmesine karşın kayıt dışı ekonominin GSYH içerisindeki payının ortalama %17,89 seviyelerinde kalmıştır. Bu durumun tam tersi olarak 2009 yılında kayıt dışı ekonominin GSYH’ya oranı %33,49 seviyesindeki gerçekleşirken cari fiyatlarla hesaplanan GSYH’daki bir önceki yıla göre değişim %0,36 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Grafik 4 Kayıt dışı ekonomi ve GSYH'nın yıllar içindeki dğişim oranı (1990-2019)

Her iki grafik birlikte dęerlendirildiğinde kayıt dışı ekonominin yıllar içinde tutar olarak düzensiz bir seyir izlediği, buna karşılık cari fiyatlar ve zincirlenmiş hacim endeksi yöntemiyle hesaplanan GSYH daha düzenli bir seyir gösterdiği görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin bir önceki yıla göre dğişim oranlarına bakıldığında bu düzensizlik çok daha net anlaşılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, bazı dönemlerde bir önceki yıla göre küçüldüğü, bazı dönemlerde ise son derece hızlı yükselmiştir. Ekonomik büyüme oranının ise yıllara göre azalan ve düzenli bir seyir izlemiştir.

4.2. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi

Kayıt dışı ekonomi ve büyüme arasındaki ilişki, içinde çok sayıda olguyu barındıran açıklaması zor bir ilişkidir. Ancak, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri ile ekonomik büyümenin; nüfus, istihdam, teknoloji, dış ticaret, sermaye birikimi gibi pek çok bileşenini bir arada ele alarak kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belli ölçüde açıklamak mümkündür. Ekonomik konjonktür ve yapısal dğişimlerin büyüme üzerindeki menfi ve müspet farklılıkların göz ardı edilmesi kayıt dışı ekonomiyi ekonomik büyüme açısından dęerlendirmekte eksik bir kanaate neden olabilecektir. Bu sebeple, söz konusu

değerlendirmeye Türkiye ekonomisinin yıllar içindeki değişimini ilave ederek daha doğru bir teorik çerçeve oluşturmak gerekmektedir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde kayıt dışı ekonominin; tanımı, nedenleri, yarattığı etki ve sonuçları, kayıt dışı ekonominin ölçülmesi ve tahmin yöntemleri ile Türkiye ekonomisindeki büyüklüğü üzerine değerlendirmelerde bulunulduktan sonra ekonomik büyümenin teorik çerçevesi hakkında detaylı bir açıklama yapılmıştır. Türk vergi sistemi ve vergi incelemeleri konusuna değinilerek Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü vergi incelemeleri yaklaşımı ile 1990-2019 tarihlerini kapsayacak şekilde tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, Türkiye ekonomisinin cumhuriyet döneminden başlayarak genel bir değerlendirmesi yapılacak ve uygulanan ekonomi politikaları ile ekonomideki önemli değişimler ele alınacaktır. Sonrasında ise ekonomik büyümenin bileşenleri ile Türkiye ekonomisinin 1990-2019 yılları arasındaki ekonomi politikaları dikkate alınarak kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

4.2.1. Türkiye Ekonomisinin Yıllar İçerisindeki Değişimi ve Uygulanan Ekonomi Politikaları

Türkiye ekonomisinin yıllar içinde yaşamış olduğu yapısal değişim süreçleri ve uygulanan ekonomi politikalarını ekonomik büyümenin bileşenleri ile değerlendirerek kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizine dahil etmek önemlidir. Özellikle; iç ve dış etkilere bağlı ekonomik büyümenin olduğu, geniş veya dar kapsamlı vergi aflarının uygulandığı, ekonomik tedbirlerin hayata geçirildiği, ekonomik durgunluk, kriz ve genel ekonomi politikalarında makro değişikliklerin yapıldığı dönemler ile olağan dönemler arasındaki farkların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye ekonomisi dünyada yaşanan ekonomik değişimlere paralel olarak değişim ve gelişim göstermektedir. Örnek olarak; ithal ikameci anlayıştan vazgeçilerek önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı 1980 ve sonrası dönemde, neo-liberal politikalar ışığında uygulanmaya çalışılan, uluslararası sermayenin iç ve dış piyasada serbest bırakılması ile yerli ve uluslararası sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi önemli değişimlerin uluslararası piyasalara bir entegrasyon çabası olduğu açıkça anlaşılmaktadır. (Boratav, 2018, s. s. 164) Türkiye ekonomisi

incelenirken cumhuriyet dönemi ile 19. yüzyıl arasında önemli ölçüde bir duvar söz konudur. Ancak, 1923 yılı itibariyle incelenmeye başlanan iktisadi gelişmelerin köklerini 19. Yüzyıl Osmanlı iktisadi tarihi içinde aramak gerekmektedir. Özellikle iktisadi büyüme sürecinin 19. yüzyılda başladığı ve ikinci dünya savaşından sonra hız kazandığı kabul edilirse bu yaklaşımın hiç de yanlış olmadığı görülebilir. (Pamuk, 2012, s. 2) Bu sebeple, 90'lı yıllardan günümüze Türkiye'nin iktisadi süreçlerini anlamak için birinci dünya savaşı yıllarına kadar gidilmesi gerekmektedir.

Üst üste kaybedilen savaşlar, toprak kayıpları, darbe, ihtilal ve ayaklanmalar ile 1908 yılından başlayarak günden güne tüm sanayi yatırımlarını tasfiye eden Osmanlı ekonomisinin; dış borçlar, yabancı sermaye, imtiyazlar ve siyasi buhranlar neticesinde yarı sömürge haline gelmesinin cumhuriyetin ilk yıllarında büyük mücadelelere sahne olmuştur. Bu dönemde başlayarak cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kararlılıkla sürdürülmesine karşın başarısız olan milli iktisat modelini ise yerli sanayileşme teşvikleri, kurumlaşma ve ekonomik bağımsızlık kazanma çabaları ile savaş ekonomisi olarak tanımlamak mümkündür.

Cumhuriyetin kuruluşu ile 1908 yılından başlayan ekonomi politikaları devam etmiştir. Milli ekonomi modelinin korumacı ve sanayileşmeye yönelik adımları devlet eliyle desteklenerek uygulanmıştır. Bununla birlikte 1929 'da yaşanan büyük buhranın etkilerini Türkiye ekonomisinde önemli ölçüde hissetmek mümkündür. Bununla birlikte milli gelirden hızlı gelir artışları sağlamıştır. 1908'den beri ekonomide var olan anlayıştan vazgeçilmesi ile devlet eliyle sanayileşmenin ilk adımlarının somut olarak atılmaya başlandığı ve planlı yıllar olarak da kabul edilen 1930'lu yıllarda; günümüze kadar gelen çok sayıda sanayi yatırımı yapılmış, büyük buhranın etkileri içinde kıvranan dünyaya kapıların kapatıldığı ve göreceli olarak başarıya ulaşılmıştır.

İkinci dünya savaşı yıllarında ekonomik olarak savaşın tüm etkilerini hisseden Türkiye ekonomisi 1940'lı yılların ortalarında ABD ile başlayan yakınlaşması neticesinde "dış yardımsız kalkınma gerçekleşemez" yaklaşımını benimsemiştir. Karma bir ekonomi politikası benimseyen Türkiye ekonomisinin bu yaklaşım ile sürekli olarak dış açık vermeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda sıkı sıkıya uygulanmaya başlayan korumacı, kapalı ve dış dengeye dayalı ekonomi politikalarından bu dönemde vazgeçilmiş ve 1946 yılına gelindiğinde 7 Eylül kararları ile ülkede ilk defa devalüasyon yapılmıştır. Özel sektör yatırımlarının da devlet teşviklerinin katkısı

sonucu arttığı 1950'li yıllarda, dış ticaret kontrolleri artış göstermiş fakat dış ticaret açığı önlenmeden devam etmiştir. (Boratav, 2018, s. 32-134)1946 yılından başlayarak on yıllık bir dönemde açık pazar koşullarında tarıma dayalı bir büyüme sağlanmıştır. Sonraki yıllarda özel sektör yatırımları ile tarımdan sanayiye doğru yatırımların kaymıştır.

1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonrasında ekonomi planlı olarak yürütülmüştür. Ancak 1970'li yıllarda küresel ölçekte ham petrol fiyatlarındaki yükselişe bağlı olarak ortaya çıkan enflasyon ve dış ticaret açıkları ekonomide büyük bir durgunluğa yol açmıştır. Siyasi ve ekonomik bunalımın ilerleyen yıllarda da bir türlü çözüme kavuşmaması neticesinde sosyal alanda ortaya çıkan sorunlar bir başka askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve OECD'nin temsil ettiği yabancı sermaye gruplarının da desteğiyle 24 Ocak kararları olarak da anılan 24 Ocak 1980 tarihli kararlar ile devletin yıllardır sürdürmüş olduğu ithal ikameci politikalardan vazgeçilmesi, serbest piyasa güçlendirilmeye çalışılması, dış ticaret engelleri kaldırılması gibi bir dizi reforma gidilmiştir.

Türkiye ekonomisinin 1970'li yılların sonunda başlayan ekonomik krizlerin etkisinden kurtulmadan 1980 yılında yeni bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmış uygulamaya koyduğu 24 Ocak istikrar kararlarının etkilerini 1990'lı yıllara kadar görmüştür. 24 Ocak kararları olarak bilinen istikrar kararlarının ekonomide yapısal anlamda ciddi bir değişiklik yarattığı şüphesizdir. Kısa vadede enflasyon karşıtı ve dışa açılmayı teşvik eden bu kararların ilk yıllarda; sermaye piyasası kurumunun kurulması, merkez bankasının günlük döviz kuru açıklamaya başlaması ile dövizin konvertibilitesinin artması, para arzı artışının azalması, merkez bankası kredilerinin azalması, kamu kesiminin yerini özel sektöre bırakmaya başlaması ve enflasyonun azaltılması gibi olumlu etkileri görülmüştür. Ancak 1990 yılına gelindiğinde ise ivmenin tersine dönmeye başladığı görülmüştür. Kamu kesimi açıklarının artmaya başlaması, vergi gelirlerinin azalması ve devletin iç borçlanmayla finansman açığını karşılamaya yönelmesi nedeniyle yeni bir istikrar programı gündeme gelmiştir. (Öztürk & Özyakışır, 2005, s. 6)

1994 yılına gelindiğinde yeni bir krizle karşı karşıya kalınmıştır. Büyüme oranının negatif olduğu bu dönemde krize karşı mücadele etmek amacıyla 5 Nisan 1994 yılında kamu finansman açığının azaltılması, tüketimin arttırılması ile

ekonomik canlanmanın sağlanması, ihracata yönelik sabit sermaye yatırımlarının artırılması gibi ilkeleri temel alan yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu kararlar ile; öncelikle TL devalüe edilmiştir. Hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan vergi kaldırılmış, döviz kurları serbest bırakılmıştır. Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ve TEKEL ürünlerine yüksek oranda zam yapılmış ve yeni ek vergiler getirilerek akaryakıtla ilişkin kesintiler yükseltilmiştir. Ayrıca kamu kuruluşlarının paralarının MB'ye veya kamu bankası dışında tutulmaması kararlaştırılmıştır. (Öztürk & Özyakışır, 2005, s. 8) Bu yeni kararlarla birlikte oluşan iyimser tablonun dağılması neticesinde bir türlü rayına oturmayan ekonomiyi sağlığına kavuşturmak amacıyla 9 Aralık 1999 yılında ilave bir istikrar programı daha yürürlüğe sokulmuştur. Ancak, bu kararların da neticesinde 2000 ve 2001 yıllarında yeni krizler ortaya çıktığı görülmüştür. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında hükümet tarafından açıklanan güçlü ekonomiye geçiş programının yasal çerçevesinin kesinleşmesi ve IMF ile imzalanan anlaşmaların da etkisiyle 2002 yılında toparlanma yolunda ivme kazanan Türkiye ekonomisinin 2005 yılından itibaren hızla büyüyen dünya ekonomisine ayak uydurduğu görülmüştür. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizinin etkileri ile Türkiye'de de hissedilmiş, üstelik bu krizin istihdam krizine dönüşmesi ile karşı karşıya kalmıştır. (Darıcan, 2013, s. 43-44)

2008 yılında ortaya çıkan finansal krizin dünya ekonomilerindeki en büyük etkisi üretim daralması olarak görülmüştür. Önceki yıllarda %5 civarlarında büyüyen dünya ekonomisinin toplam dış ticaret hacmindeki gerilemeye paralel olarak 2008 yılına gelindiğinde %3 olarak gerçekleştiği bu önemli finansal krizin Türkiye ekonomisine etkilerinin ise öncelikle finansal piyasalarda olduğu görülmüştür. Borsa endeksi önemli ölçüde düşüş gösterirken bunu tarım ve sanayi sektörünün büyüme hızındaki düşüş ile işletmelerin kapasite kullanım oranlarındaki düşüş ve GSYH'daki düşüş takip etmiştir. (Yıldırım, 2010, s. 54)

Türkiye ekonomisinin 2008 sonrası dönemde kırılğan yapısını sürdürdüğü. Özellikle finansal kriz nedeniyle artan kamu borç stoku avro bölgesini sarsmış ve 2008 krizinin ikinci perdesi olarak kabul edilen 2011 yılında borç krizini yaratmıştır. Dolayısıyla, bu ikinci perde, krizler sonrası yaşanan canlanmanın gecikmesine neden olmuştur. (Boratav, 2018, s. 244) Bu tarihten sonra ise ekonomideki toparlanma siyasi bunalımlar nedeniyle günden güne gecikmiştir. Türkiye siyasi yaşamında

birbiri ardına yaşanan travmatik sorunlar sosyal ve siyasi etkileri kadar ekonomik etkilere de neden olmuştur. İnşaat sektöründeki talep daralması, döviz kurundaki hızlı artışı zincirlenmiş hacim endeksine göre hesaplanan GSYH ve büyüme oranlarındaki azalmayı takip etmiştir.

4.2.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Türkiye ekonomisinin, temel yapısal sorunlarının etkisiyle sürekli olarak krizlerle karşı karşıya kaldığı ve 1990 yıllardan itibaren de kriz ortamı ile istikrarsızlık arasında değişen bir kısır döngü içine girmiştir. (Yeldan, 2016, s. 9) Yaşanan zorlu ekonomik süreçlerin siyasal ve sosyal hayatı da önemli ölçüde etkilediğine, aynı dönemin politik iktisat yazınında ve siyaset bilimi incelemelerinde rastlamak mümkündür.

Türkiye ekonomisinin zorlu geçen son otuz yılını değerlendirdiğimizde GSYH artışını azalan büyüme oranları takip etmiştir. Bununla beraber, daha önce ifade edildiği üzere, kayıt dışı ekonomi çok daha düzensiz artış ve azalış gösteren bir seyir izlemektedir. Bu durum, ele alınan iki değişkenin neden sonuç etkileşimi açısından, birbirlerinden ve farklı bileşenlerden etkilendikleri izlenimini yaratmaktadır. Bir başka deyişle, ekonomik büyümenin bileşenlerinin mevcut ekonomik konjonktürde büyüme üzerinde yaratmış olduğu bir birimlik etki kayıt dışı ekonomi üzerinde daha yüksek veya daha düşük etki yaratmayabilmektedir. Burada, büyümeye etki eden bileşenlerin aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ve bu olgu üzerinde artış veya azalışa neden olabilecek değişkenler ile örtüşmesi gerekmektedir. Aksi durumda KDE ve ekonomik büyümenin artış ve azalışı aynı ya da benzer oranda gerçekleşmeyecektir. Bununla birlikte, KDE’ nin düşük veya yüksek olduğu dönemlerde GSYH ve ekonomik büyüme oranlarında dalgalanmalar olduğunun görülmesi bu iki olgunun birbiri ile olan ilişkisinin açık göstergesidir.

1980’li yıllarda Türkiye ekonomisinde kamunun küçülmesine dair görüşlerin artması ile ithal ikameci iktisadi görüşlerden vazgeçilerek arz yönlü iktisat anlayışının güçlendiği görülmüştür. (Balaban, 2012, s. 7) Bu anlayış kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin azaltılarak devletin küçültülmesi ve özel sektör üretiminin teşvik edilmesine dayanmaktadır. Türkiye ekonomisinin 1980’li yıllarda başlayan ve yıllar içinde yükseliş yönünde ivme kazanan köklü değişimi 1990’lı yıllara gelindiğinde terse dönmüştür. Özellikle 1990’lı yılların başlarında ortaya çıkan

yüksek bütçe açıkları ve enflasyonun ekonomiyi olumsuz etkilenmiş ve yavaş yavaş bir kriz ortamı yaratmıştır. 1990 yılında 393 milyon TL olarak hesaplanan GSYH'nın takip eden 1991 yılında bir önceki yıla göre %60 oranında artmış, kayıt dışı ekonomi ise bir önceki yıla göre %34,9 oranında artmıştır. İlgili dönem için zincirlenmiş hacim endeksine göre yapılan güncel hesaplamada ekonomik büyümenin GSYH'daki cari fiyatlar üzerinden gerçekleşen artışın çok uzağında 0,72 oranında gerçekleşmiştir. 1992 yılına gelindiğinde ise GSYH'daki bir önceki yıla göre yaşanan %73,5'lik artışı kayıt dışı ekonomideki %97,9'luk büyümenin takip etmiştir. Aynı dönemde ekonomik büyüme %5,04 oranında gerçekleşmiştir. Bu yıl içinde kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payının da arttığı görülmektedir. Ani artışın yaşandığı dönemde kamu finansman açıkları yükselmeye başlamış, vergi gelirleri azalmış ve ödemeler dengesi bozulmaya başlamıştır. Vergi gelirlerinin azalması ve kamu finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak 21.03.1992 tarihli "Bazı Kamu Alacaklarının Tahsilatının Hızlandırılması ve Matrah Artırımı Hakkında Kanunun" yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde ekonominin genel işleyişinde önemli sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca ekonomik birimlerin vergiye gönüllü uyum sürecinde sorun yaşanmış ve genel çapta uygulanan vergi affı ile çareler aranmıştır.

1993 yılında GSYH'nın artış hızının bir önceki yıla göre %81 seviyesinde gerçekleşmiş, bununla birlikte ekonomik büyüme %7,65 seviyelerine çıkmıştır. Ancak, kayıt dışı ekonomi bu dönemde %10 seviyelerine düşmüştür. Ancak 1994 yılına gelindiğinde yine önemli bir sıçrama göze çarpmaktadır. GSYH'daki bir önceki yıla göre artışın %95 seviyelerinde gerçekleştiği dönemde kayıt dışı ekonominin ise bir önceki yıla göre beş kat daha büyük gerçekleşmiş ve kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payının ise %52 seviyelerine ulaşmıştır. Aynı dönemde ekonominin %-4,67 oranında küçüldüğü görülmektedir. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkenin kredi notunu düşürmesi ve dış kaynak beklentisinin tıkanması, yüksek emisyon birikimi, yüksek kamu kesimi borç yükü ekonomik krizi kaçınılmaz hale getirmiştir. 5 Nisan kararları olarak bilinen istikrar önlemleri paketinin yayımlandığı bu dönemde sağlıklı kaynaklara dayanmayan büyümenin durdurulması ve buna bağlı olarak enflasyon oranlarının düşürülmesi hedeflenmiştir. Ancak büyümenin durdurulması çabası reel sektöründe krizi hissetmesine neden olmuştur. (Sayılğan, 1994, s. 215) Ekonomideki küçülme ve kayıt dışı ekonominin GSYH içerisindeki payının yüksek gerçekleştiği bu dönemde

ekonomik problemlerin artış gösterdiği gözlemlenmektedir. 24 Ocak kararları olarak bilinen yapısal dönüşüm kararlarının itici gücünün 1990'lı yılların başında oraya çıkardığı olumsuz tabloyu 5 Nisan 1994 tarihli istikrar kararları takip etmiş ve kamu harcamaları IMF desteği ile önemli ölçüde azaltılmıştır. Daraltıcı maliye politikalarının etkin bir şekilde uygulamaya konulduğu dönemde GSYH artışı 1994 yılında bir önceki yıla göre %95,19 seviyesinde gerçekleşmiş, takip eden 1995 yılında ise %100,66 seviyelerine ulaşmıştır. Ekonomik büyüme ise 1995 yılında bir önceki yıl gerçekleşen küçülmeyi telafi edecek şekilde %7,88 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomi cari fiyatlar üzerinden yapılan hesaplama göre; 1994 yılında bir önceki yıla göre beş kat büyümüş, 1995 yılında ise bir önceki yıla göre azalış göstermiştir. Bu yönüyle bakıldığında maliye politikalarının ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonomi açısından önemli olmuştur.

1997 yılına gelindiğinde ise takip eden 1998 ve 1999 yıllarında GSYH'nın bir önceki yıla göre önce arttığı sonrasında ise azaldığı bununla birlikte ekonomik büyümenin azalan bir seyir izlediği görülmüştür. Aynı dönemlerde kayıt dışı ekonominin bir önceki yıla göre değişim oranlarında önemli ölçüde artış olmuştur. Sözü geçen üç yıl için GSYH'nın bir önceki yıla göre değişim oranı ortalaması %97,9 seviyesindeyken kayıt dışı ekonominin ise %183 seviyelerine ulaşmıştır. Ekonomik büyüme 1997 yılında %7,58 seviyesinde iken azalarak 2009 yılında %-3,26 küçülme gerçekleşmiştir. Ancak bu üç yıllık dönemde dikkat edilmesi gereken son derece önemli değişiklikler bulunmaktadır. 1997 yılında tahsilat genel tebliğinde yapılan düzenleme ile mali af ihdas edilmiş, hemen takip eden 1998 yılında ise 4369 sayılı yasa ile vergi kanunlarında son derece önemli yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Özellikle Gelir Vergisi Kanun'unda, her ne kadar uzun süre uygulama alanı bulamasa da, "kaynak teorisinden" "net artış teorisine" geçilerek kaynağı ne olursa olsun bütün gelirlerin gelir vergisi kapsamına alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu değişim kalıcı olmamıştır. Vergi yaklaşımındaki bu köklü değişikliğin gerek vergi gelirleri üzerinde gerekse mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sürecinde olumlu ve olumsuz etkiler yaratması kaçınılmazdır. Yapılan düzenlemedeki temel amaç vergi tabanını yaygınlaştırmak ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmak olarak ifade edilmiştir. Yapılan bu düzenlemede işletme kayıtlarının gerçek durum ile uyumlu hale getirilmesi için ayrıca düzenlemeler yapılmış ve müesseselerin mali kayıtlarını düzeltmelerine imkân tanınmıştır. Dolayısıyla, iktisadi

faaliyetlerinde kayıt dışı yönelimi olan şirketlerin bozulan bilanço yapısının belli oranlarda alınacak vergi ile düzeltilmesine imkân tanınmıştır. Ayrıca, mükellef ile idare arasında bu yeni yaklaşımla birlikte yeni bir sayfa açılmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde GSYH ve kayıt dışı ekonominin bir önceki yıla göre yüksek seviyede arttığı, bununla birlikte, kayıt dışı ekonominin, GSYH içerisindeki payı daha düşük seviyelerde artmıştır. Dolayısıyla, ekonomideki canlanma kayıt dışı ekonomi ile paralel olarak yaşanmış ve KDE' nin GSYH içerisindeki payını korumuştur.

2000 yılına gelindiğinde %59 seviyelerinde gerçekleşen GSYH artışına karşılık kayıt dışı ekonominin büyüme oranı %3 gibi çok düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ekonomik büyüme %6,93 olarak hesaplanmaktadır. Ekonomideki olumlu havanın kayıt dışı ekonomiyi azaltarak GSYH ve ekonomik büyüme verilerini artırdığı görülmektedir. Ayrıca, KDE' nin GSYH içerisindeki payı düşüktür. Ancak, kriz etkisi ve 414 Sayılı tahsilat genel tebliği uygulamalarının gerçekleştiği 2001 yılında, GSYH' daki bir önceki yıla göre %44'lük artışa istinaden KDE' de bir önceki yıla göre %408 bir büyüme gerçekleşmiş ve KDE'nin GSYH içindeki payının %81 seviyesine ulaşmıştır. Aynı yıl ekonomide % - 5,75 küçülme gerçekleştiği görülmektedir. Takip eden yıllarda üstü üste çıkarılan mali af düzenlemeleri ile kayıt dışı ekonomide önce küçülme gerçekleşmiş sonrasında ise %62,40 seviyelerinde büyümeye ulaşılmıştır.

Bir başka global krizin yaşandığı 2008 yılına gelindiğinde ise GSYH' daki artış bir önceki yıla göre %12 seviyelerine gerilemiş, bununla beraber kayıt dışı ekonomideki büyüme oranı yeniden negatif seviyelere inmiştir. Ekonomik büyümenin ise %0,82 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Aynı yıl ihdas edilen 5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun ile de varlık barışı düzenlemesi yapılmıştır. Bu yasa ile mükelleflerin kayıt dışı varlıklarını ekonomiye geri kazandırmalarının yolu açılmıştır. Takip eden 2009 yılında ise büyüme oranları GSYH' daki artış %0,36 seviyelerine kadar gerilerken kayıt dışı ekonominin %246 seviyesinde büyüme kaydetmiştir. Azalan ekonomik büyüme oranlarını 2009 yılındaki %-4,82 küçülme takip etmiştir.

2010 yılından sonra gerek GSYH artış oranlarında gerekse KDE' nin büyüme oranlarında ciddi dalgalanmalar olmuştur. Bununla birlikte ekonomik küçülmenin yaşanmadığı ve 2010, 2011 ve 2013 yıllarında yüksek büyüme oranlarına ulaşıldığı görülmüştür. 2010 yılında negatif olan KDE artış oranı 2011 yılında pozitif

seyretmiş, 2012 yılında yeniden negatif olan KDE artış oranı 2012 yılında rekor seviyede artmıştır. 2018 yılına gelindiğinde ise %291 gibi çok yüksek seyreden KDE bir önceki yıla göre artış oranı 2019 yılında %27 seviyelerine kadar gerilemiştir. KDE'nin büyüme oranlarındaki dalgalanmaya karşın, GSYH bir önceki yıla artış oranları daha dengeli seviyede seyretmiştir. 2012 yılında %12 seviyesinde olan GSYH'nın bir önceki yıla göre artış oranı 2013 yılında %15, 2014 yılında yeniden %12, 2015 yılında %14 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise GSYH'nın bir önceki yıla göre artışının %14,95 olduğu görülmüştür. KDE' deki büyüme oranlarında önemli dalgalanmaların olduğu 2011-2019 yılları arasında birbirinden farklı ve geniş kapsamlı beş adet mali af yasası yürürlüğe girmiştir. Söz konusu af yasaları; varlık barışı uygulaması, işletme kayıtlarının düzeltilmesi, inceleme affı ve borç yapılandırması gibi son derece geniş alanlarda düzenlemeler içermektedir.

Enflasyon yönüyle bakıldığında, 2018 yılında üretici fiyat endeksinin (ÜFE) bir önceki yıla göre %33,64 seviyesinde, tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) ise bir önceki yıla göre %20,30 oranında artış gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte, aynı dönemde GSYH artış oranının bir önceki yıla göre %19,93 seviyesinde gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca, kayıt dışı ekonomideki bir önceki yıla göre büyüme oranı %291 seviyelerine ulaşmıştır. Aynı dönemde ekonomik büyümenin ise %2,96 seviyesinde gerçekleştiği görülmüştür. Bununla birlikte, yine enflasyon oranının %10'un üzerinde gerçekleştiği 2017 yılına bakıldığında ÜFE'nin %15,47 oranında, TÜFE'nin %11,92 oranında gerçekleştiği görülmüştür. Buna karşılık GSYH artışının yine 2018 yılında olduğu gibi %19 seviyelerinde olduğu ancak kayıt dışı ekonomide negatif bir büyümenin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ekonomik büyümenin %7,5 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, yüksek enflasyon oranlarının diğer değişkenleri göz ardı ederek tek başına kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonominin enflasyona ilaveten diğer bileşenler de dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de son otuz yıldaki ortalama vergi yükü %23,7; KDE'nin GSYH içerisindeki payı ortalama %22,90; GSYH'nın bir önceki yıla göre büyüme ortalaması ise %41,9, ekonominin büyüme ortalaması ise %4,63 olmuştur. Ekonomi Genel bir pencereden bakıldığında vergi yükü ortalaması ile KDE'nin GSYH içerisindeki payına ilişkin ortalamaları birbirine son derece yakın seyretmiştir.

Türk vergi sisteminin en önemli sorunlarından biri yararlandığı kaynaktır. Net artış kuramına (yaklaşımı) göre, hangi kaynaktan doğarsa doğsun, ekonomik birimlerin satın alma gücünde belli bir dönemde ortaya çıkan artış gelirin kapsamına girmektedir. (ÖNCEL, 2007, s. 240) Bir başka bakış açısıyla bu yaklaşım göre gelir, bir kişinin harcama ve tasarruflarına kaynak oluşturan her şeyin toplamıdır. Bir diğer gelir yaklaşımı olan kaynak teorisi ise üretim faktörlerinin devamlı bir şekilde üretim sürecine sokulmasının sonucunda elde edilen kazanç, gelir sayılmaktadır. Bu yaklaşımdan yapılabilecek bağımsız çıkarım ile devamlılık arz etmeyen değerler gelir olarak kabul edilmemektedir (Dinçer & Kalelioğlu, 2013, s. 88).

Türkiye dış ticaret açısından uzun yıllar dış ticaret açığı vermiştir. 2015-2019 yılları arasında ortalama ihracat rakamı 164,5 milyar dolar seviyesinde ve ithalat ise 219 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2013-2019 yılları arasında GSYH' nin bir önceki yıla göre artışı, diğer yıllara göre daha yüksek olarak, %19 seviyelerinde olmuş ve 2017 yılında ihracat bir önceki yıla göre %10,2 ile en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Buna karşılık aynı dönemde ithalat toplamı da %18,07 ile yine en yüksek seviyede artış göstermiştir. Takip eden 2018 yılında ise GSYH' daki artış %20 olarak gerçekleşmiş buna karşılık ihracat %7,7 seviyesinde artmıştır. Ancak dikkat çeken en önemli husus ithalatın bir önceki yıla göre azalış göstermesi olmuştur. Dolayısıyla genel anlamda dış ticaret, GSYH ile paralel bir artış ve azalış göstermiştir. Kayıt dışı ekonominin aksine, dış ticaret verilerinin olumlu seyrettiği dönemlerde ekonomik büyüme verilerinde olumlu sinyaller olmuştur. İhracatta bir önceki yıla göre azalış olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonominin çok yüksek seviyelerde büyüme göstermiş, buna karşılık düşük de olsa ihracatta artış yaşandığı dönemlerde kayıt dışı ekonomi bir önceki yıla göre azalmıştır. Örneğin, ihracatın bir önceki yıla göre azalmış, 2013 yılında KDE'nin bir önceki yıla göre büyümesinin %670 seviyelerine ulaşmış, buna karşılık ihracatın bir önceki yıla göre %10 seviyelerinde artmış ve 2017 yılında kayıt dışı ekonomi bir önceki yıla göre azalmıştır.

Türkiye'nin toplam GSYH' sının yıllar içinde göstermiş olduğu performansa paralel olarak KDE' nin tutar olarak büyümüş ve GSYH içerisindeki payında dalgalanmalar olmuştur. GSYH' daki artışın yüksek olduğu dönemlerde KDE' nin ya çok yüksek ya da negatif büyüme göstermiştir. Özellikle GSYH' daki artışın ortalama %93 seviyelerinde gerçekleştiği 1990-1998 yılları arasında kayıt dışı

ekonominin %120 seviyelerinde gerçekleşmiş, ekonomik büyüme ise %4,8 olarak gerçekleşmiş ancak dönemler arasında büyük dalgalanmalar olmuştur. Yine aynı dönemde KDE'nin GSYH içerisindeki ortalama payı %23 seviyelerinde olmuştur. Bununla birlikte, GSYH'daki artış ortalama %14 seviyelerinde gerçekleşmiş, son on beş yıllık dönemde kayıt dışı ekonominin ortalama %78 seviyelerinde olmuş ve KDE'nin GSYH içerisindeki payı %15,5 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Son otuz yıllık dönemde KDE'nin GSYH içerisindeki payı %3,78-81,40 arasında değişmiş ve ortalama pay ise %22,90 olmuştur.

Kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme, ekonomideki katma değer yaratan mal ve hizmet üretimi faaliyeti ile doğrudan ilgilidir. Bu sebeple birbiri ile etkileşim içerisindedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen her bir veri aynı zamanda kayıt dışı ekonomi ile bir şekilde ilişki içindedir. Örneğin; ekonomide enflasyon oranlarını yüksek seyrettiği dönemlerde satın alma gücünde yaşanan düşüş hane halkı için harcamaların azalmasına buna bağlı olarak toplam talebin düşmesine ve talebin azalmasına bağlı olarak üretimin azalmasına neden olabilmektedir. Ekonomik birimler, üretim kapasitelerini ölçükleri gereği çok hızlı bir şekilde küçültemedikleri için maliyet avantajı yaratacak kayıt dışı alanlara yönelmektedir. Hane halkları ise enflasyon nedeniyle aşınan gelirlerini telafi etmek maksadıyla kayıt dışı gelir arayışlarına girişmektedir. Bu nedenle, yüksek enflasyonun hissedildiği dönemlerde, diğer değişkenler göz ardı edildiğinde, iktisadi birimlerin kayıt dışına yönelmeleri ve iktisadi büyümenin yavaşlaması olağan bir sonuç gibi görünmektedir. Yapılan bazı ampirik çalışmalarda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin düşük bir oranda büyüme hızını azalttığı ve kişi başına düşen milli geliri arttırdığı yönünde sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. (İkiz, 2000, s. 129) Bununla birlikte, söz konusu yönelimin yaşandığı dönemlerde, maliye politikalarının, kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı ve büyüme odaklı etki yaratacak şekilde uygulanması, diğer bir bileşenin marjinal etkisinin toplam etkiyi değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, GSYH ve yıllara göre değişimi kayıt dışı ekonomi ile doğrudan ve dolaylı pek çok yönüyle ilişkilidir.

Ekonomideki son otuz yıl içindeki değişimlere bakıldığında ekonomik sorunların baş gösterdiği dönemlerde mütemadiyen kayıt dışı ekonomideki büyüme yüksek olmuştur. Bununla birlikte yine aynı dönemlerde ekonomik büyümede bir yavaşlama olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ekonomideki olumsuz tablonun kayıt dışı ekonomiyi hareketlendirdiği, buna karşın ekonomik büyüme üzerinde

olumsuz etki yarattığını söylemek mümkündür. Vergi yaklaşımı dışında gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomiyi tahmin yöntemlerinin bazılarının verileri kullanılarak yapılan ampirik çalışmalarda yine aynı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Söz konusu etkinin ekonomik birimlerin kayıt dışı ekonomiye yönelerek var olan denetim boşluklarından yararlandıklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomiden elde edilen tasarrufların üretimden ziyade spekülasyon yatırımlara yönlendirilerek ekonomik büyümeye daha az etkisi olduğu söylenebilir.

Kayıt dışı ekonominin ilk ve en önemli ayağı olarak devlet ve siyasi otorite kabul edilebilir. Devletin tüm kurumlarının eşgüdüm içerisinde bu konuda faaliyette bulunabilmeleri için siyasi otoritenin yaklaşımı son derece önemlidir. Kayıt dışı mücadele açısından devletin iki önemli ekonomik görevi bulunmaktadır. Hane halkı ve üretici ekonomik birimlerin gelirlerini aşındıran ve ara malı fiyatlarını tırmandırarak fiyat yönlü rekabet gücünü azaltan enflasyon sarmalı ve aktif işgücüne istihdam yaratma sorunudur. Enflasyon ve işsizlik kayıt dışı ekonominin iki ana deneridir. Bu nedenle, devletin bu iki makroekonomik değişkeni kontrol altına alacak düzenlemeler yapması gerekmektedir (Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, 2006, s. 220)

Vergi idaresinin geçmişe göre etkinliği son yıllarda artmıştır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede 16.05.2005 tarihinde Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak Gelir İdaresi Başkanlığının kurulması etkili olmuştur. Kuruluşundan birkaç yıl sonra "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010" 05.02.2009 tarih ve 27132 sayılı Resmî Gazetede 2009/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi olarak yayımlanmıştır. Takip eden ortalama her üç yılda bir gerçekleşen ve hedeflenen stratejiler yayımlanan bu planlarda yer verilmiş ve verilmeye devam etmektedir.

Kayıt dışı ekonomi kavramı, ülke ekonomilerinin sahip olduğu yapısal özelliklere bağlı olarak, farklı ülkelerde farklı nedenlerle ortaya çıkmıştır. Türkiye ekonomisi; tarım ve hizmet sektörlerinin ağırlıklı olduğu istihdam odaklı emek yoğun bir ekonomik yapıya sahiptir. Ayrıca; enflasyon, cari açık, dış ticaret açığı, düşük tasarruf mevduat oranları, borçlanmaya dayalı büyüme yapısı, denetimsiz rekabet ve yüksek yabancı kaynak ihtiyacı, Türk lirası (TL) değerinde aşırı oynaklık ve bununla paralel olarak döviz hareketliliği, istihdam ve bankacılık kesimindeki sorunlar ile milli gelirin adaletsiz dağılımı gibi temel ekonomik sorunlarla mücadele

etmektedir. Ayrıca, Türkiye'deki ticari ekonomik birimlerin işletme yapısı ile vergi sistemi ve denetim faaliyetlerinden kaynaklanan sorunlar gibi tüm iç ve dış etmenler ekonomik birimlerin kayıt dışı ekonomi algısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte, Türkiye nüfusunun bölgesel yoğunlaşma haritası ve nüfusun sosyo-kültürel yapısının da sosyal ve psikolojik yönden kayıt dışı ekonomiye zemin hazırlanması gerekmektedir. Vergi denetimi yaklaşımı ile 1990-2019 yıllarını kapsayacak şekilde, son otuz yıla ilişkin yapılan kayıt dışı ekonomiyi tahmin çalışmasında, kayıt dışı ekonominin toplam GSYH içerisindeki payının %3,78 ile %81,4 arasında değişen bir büyüklüğe sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kayıt dışı ekonominin bir önceki yıla göre artışı %-81,12 ile %670,04 arasında değişen bir aralıkta gerçekleşmiştir. GSYH ise yıllara göre artan bir seyir izlemekle birlikte bir önceki yıla göre büyüme oranının azalan bir artış seyri izlemektedir. Bu yaklaşımla, GSYH'nin KDE'ye göre düzenli, KDE'nin ise GSYH'ya göre daha düzensiz bir artış ve azalış eğilimi göstermektedir.

Kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasında çok yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleştiği dönemlerde kayıt dışı ekonominin kendine büyüme içerisinde yer bulduğu görülmekle birlikte belli dönemlerde ekonomik büyümenin yavaşladığı ve tersine döndüğü görülmesine karşın KDE'nin artış göstermiştir. Örneğin; 1997 yılında GSYH'da bir önceki yıla göre %95,2 oranında artış görülürken, KDE bir önceki yıla göre %190,43 oranında artmıştır. Yine 1998 yılına gelindiğinde GSYH'daki artış bir önceki yıla göre %149,50 oranında gerçekleşirken KDE'deki artış %168,24 oranında gerçekleşmiştir. Ancak aynı zamanda 1994 yılında GSYH'da %95,19 artış gerçekleştiği sırada KDE'deki artışın %521,02 oranında, 2001 yılına gelindiğinde GSYH'nın %44,18 oranındaki artışına karşılık, KDE %408,06 oranında artmıştır. Ayrıca, cari fiyatlarla GSYH'daki artışın yüksek olduğu dönemlerde KDE'nin bir önceki yıla göre arttığı ve söz konusu artışın GSYH'daki artışa göre çok daha yüksek gerçekleştiği görülebilir. Bu dönemler incelendiğinde ilgili yıllarda uygulanan maliye politikaları KDE üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca, dönemler itibariyle bakıldığında, KDE'nin GSYH içerisindeki payının arttığı dönemlerde büyüme yavaşlamış veya küçülme gerçekleşmiştir. Örnek olarak; GSYH'daki bir önceki yıla göre artışın %95,19 oranında gerçekleştiği 1994 yılında KDE'nin GSYH içerisindeki oranının %52,87 seviyesinde olduğu görülürken, büyüme %-4,87 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında

GSYH artışı %0,36 olarak gerçekleşirken kayıt dışı ekonominin GSYH içerisindeki payı %33,49 olarak hesaplanmaktadır. Aynı dönemde KDE bir önceki yıla göre %246,06 seviyesinde artış gösterirken ekonominin %- 4,82 oranında küçüldüğü hesaplanmaktadır. Buna karşın 2010-2019 arasındaki on yıllık dönemde büyümenin %11,20 ile en yüksek gerçekleştiği 2011 yılında KDE'nin GSYH içerisindeki payının %9,41 ile çok düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Yine 2011 yılında %20,32 ile son on yıllık seri içerisindeki en yüksek GSYH artış oranı gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonominin yıllara göre büyüme oranı ve GSYH içerisindeki payındaki değişim, bir yönüyle GSYH'nın artış ve azalışıyla ilgili görünürken bir başka yönüyle ekonomideki değişim ve maliye politikaları ile doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Son otuz yıla ilişkin veriler göz önüne alınarak yapılacak değerlendirmede; 1994, 2001 ve 2008 yılları gibi ekonomik bozulmanın yaşandığı ve kriz etkilerinin görüldüğü; enflasyon, yüksek bütçe açıklarına ilaveten vergi tahsilatların düşük gerçekleştiği dönemlerde, KDE'nin büyüklüğünün ve GSYH içerisindeki payı bir önceki yıla göre artan bir seyir izlemiş, GSYH' daki artışın ise bir önceki yıla göre yavaşlamıştır.

Ekonomik büyümenin unsurları, tek başına ve birlikte kayıt dışı ekonomiye ilişkin veriler üzerinde etkili olabilmektedir. Ancak, diğer değişkenlerden bağımsız olarak yalnızca, ekonomik büyümenin unsurlarından biri olan, enflasyon yönlü yapılacak değerlendirmelerde enflasyonun kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme ilişkisini doğrudan açıklamada tek başına yetersiz olabilir ve diğer değişkenlerle birlikte dikkate alındığında anlamlı sonuçlara ulaşılabilir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin bir başka unsuru olan dış ticaret verilerinin GSYH ile pozitif KDE ile negatif yönlü bir ilişkisi olduğu görülmektedir. İhracatın yüksek gerçekleştiği ve ithalatın ihracata göre azaldığı dönemlerde; GSYH' daki büyümenin yüksek olduğu ancak KDE' nin bir önceki yıla göre daha düşük bir büyüme gösterdiği ve KDE' nin GSYH içindeki payını ise azaldığı görülmektedir. Sonuç olarak; ekonomik verilerin olumlu olduğu, büyümenin sağlıklı ve sürdürülebilir kaynaklara bağlı olarak gerçekleştiği dönemlerde kayıt dışı ekonomideki büyümenin yavaşladığı ve KDE'nin GSYH içerisindeki payının azaldığı görülürken, ekonomik verilerin bozulduğu, büyümenin yavaşladığı veya negatif olduğu dönemlerde ise kayıt dışı ekonominin büyüdüğü ve GSHY içerisindeki payını arttığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi, GSMH' yı tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir ve katma değer yaratıcı ekonomik faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerin yapısal özelliklerine bağlı olarak farklı ülkelerde farklı nedenlere bağlı olmasına karşın tüm dünya ekonomilerinde az ya da çok kayıt dışı ekonominin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Dolaylı ölçüm yöntemlerinden vergi denetimi yaklaşımı ile 1990 ile 2019 yılları arasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilerek cari fiyatlarla GSYH içerisindeki payı hesaplanmıştır. Elde edilen veriler, kayıt dışı ekonomini ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik büyümenin bileşenleri bir arada ele alarak kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki açıklanmıştır. Hesaplamaya zincirlenmiş hacim endeksi yöntemiyle hesaplanan ekonomik büyüme verileri dahil edildiğinde ekonomik büyüme oranının yıllara göre düzenli ve azalan bir seyir izlediği bununla birlikte kayıt dışı ekonominin düzensiz bir artış ve azalış eğilimi gösterdiği görülmüştür. Ayrıca, büyüme oranların yüksek gerçekleştiği dönemlerde kayıt dışı ekonominin GSYH içerisindeki payı düşük seviyede gerçekleşmektedir.

Ekonomik büyümenin unsurlarının tek başına ve bir arada kayıt dışı ekonomi ile ilişkili olabilmektedir. Yüksek enflasyon oranlarının diğer değişkenleri göz ardı ederek kayıt dışı ekonomi ilişkisi incelendiğinde tek başına kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak diğer ekonomik büyüme bileşenleri ile birlikte değerlendirildiğinde yüksek enflasyonun kayıt dışı ekonomi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik birimlerin kayıt dışı ekonomi algısı ve ölçek ekonomileri açısından değerlendirme yapıldığında GSYH ve yıllara göre artış ve azalışının kayıt dışı ekonomi üzerinde olumlu ve olumsuz dorudan ilişkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, uygulanan maliye politikalarının kayıt dışı ekonomi üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Özellikle vergi yükü ortalamasının KDE' nin GSYH içerisindeki payına yakın bir orana sahip olduğu hesaplanmıştır.

Dış ticaret verilerinin GSYH ile paralel olarak artış ve azalış gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin yüksek gerçekleştiği dönemlerde dış ticaret verileri olumlu seyretilmektedir. Buna karşın aynı dönemlerde

kayıt dışı ekonominin diğer dönemlere göre artış oranının düştüğü ve GSYH içerisindeki payının azaldığı hesaplanmıştır. İhracatta bir önceki yıla göre azalış olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonominin çok yüksek seviyelerde büyüme göstermiş, buna karşılık düşük de olsa ihracatta artış yaşandığı dönemlerde kayıt dışı ekonomi bir önceki yıla göre azalmıştır. Çalışmanın kapsadığı son otuz yıllık dönem birlikte ele alındığında ekonomik sorunların yaşandığı dönemlerde kayıt dışı ekonomi yüksek hesaplanmıştır. Aynı dönemlerdeki ekonomik büyüme verileri ile karşılaştırıldığında ekonomik büyümede bir yavaşlama veya küçülme olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik bozulmanın yaşandığı ve kriz etkilerinin görüldüğü; enflasyon, yüksek bütçe açıklarına ilaveten vergi tahsilatların düşük gerçekleştiği dönemlerde, KDE'nin büyüklüğü ve GSYH içerisindeki payının bir önceki yıla göre artan bir seyir izlemiş, GSYH' daki bir önceki yıla göre artış ise yavaşlamıştır. Dolayısıyla ekonomideki olumsuz tablonun kayıt dışı ekonomiyi hareketlendirdiği, buna karşın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığını söylemek mümkündür.

Bu veriler ışığında kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin önemi ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik çabaları, dört başlık altında toplamak mümkündür;

1. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Devlet ve Siyasal Çözüm

Kayıt dışı ekonominin en önemli sebeplerinden birisi devlet ve siyasi otorite kabul edilmektedir. Ayrıca, enflasyon ve işsizlik kayıt dışı ekonominin iki ana sebebidir. Bu nedenle, devletin bu iki makroekonomik değişkeni kontrol altına alacak şekilde etkili ve kalıcı düzenlemeler yapması yararlı olabilir.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele yapısı itibariyle uzun vadeli planlarla çözüme kavuşabilecek kararlılık gerektiren bir konudur. Bu nedenle geçici hükümetlerin insafına bırakılmadan kurumlar üstü bir devlet politikası olarak benimsenmiş olması önceliklidir. Kayıtlı ekonomiyi güçlendirecek ve kayıt dışı faaliyetleri engelleyecek yasaların yürürlüğe konması kadar bu yasaların uzun vadede kararlılıkla uygulanması gereklidir. Aksi durumda uygulama alanı bulamayan yasal altyapının kayıt dışı ekonomiyi durdurma potansiyeli elinden alınmış olur. Bununla birlikte, enflasyon, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu, ticari teamüller ve daha pek çok neden kısa vadede çözüme kavuşması mümkün olmayan konulardır. Ayrıca, kayıt dışı ekonomi

sosyal adaleti önemli ölçüde bozmaktadır. KDE' nin sosyal etkilerinin halka anlatılmasında siyasi iradenin rolü önemlidir.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede devletin en etkin araçlarından biri kurumsal düzenlemeler ve kurumlar arası bilgi alışverişidir. Kamu kurumlarının birbirleri arasında veri paylaşımı yapması kayıt dışılığın önlenmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Devlet içerisindeki bir kurumun yapmış olduğu idari bir denetimde karşısına çıkan hukuksuzluğu ve eksikliği ilgili kamu kurumuna bildirmesi, gerekirse önleyici tedbirlerin tüm kurumları kapsayacak eşgüdüm toplantılarıyla ele alınarak uygulanması ve sürdürülebilir yaklaşımların devletin tüm birimlerini kapsayacak genişlikte olması gerekmektedir. Kurumların birbirleri arasında kayıt dışı ekonomi konusunda eşgüdüm içerisinde çalışmalarını destekleyecek ortak bir veri tabanı oluşturulması, standart yıllık raporlar ve risk analizleri ile kayıt dışı ekonominin sürekli olarak takip altında tutulması gerekmektedir. Yıllık ve dönemlik olarak hesaplanan ulusal istatistik verilerine belli yaklaşımlar ile hazırlanan kayıt dışı ekonominin tahmini verilerinin ilave edilmesi ve değerlendirmelerin bu reel tablolar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılması fayda sağlayacak bir yöntem olabilir. Böylelikle, ekonomideki potansiyel karar alıcıları ekonomik kararlar verirken doğru yönlendirmiş olacaktır. Kurumlar arası sağlanacak eşgüdüm ve teknolojik otomasyon altyapı birlikteliği ile bürokrasinin azaltılması yönünde atılacak geliştirici adımların kayıt dışı ile mücadelede önemli bir yere sahip olacaktır.

Türkiye'de kayıp ve kaçaklar özellikle yüksek kâr marjına sahip sektörlerde olmuştur. Başta alkol ve tütün ürünleri piyasası, petrol piyasası, enerji piyasası gibi piyasaya giriş ve çıkışların katı sınırlamalara tabi olduğu piyasalar olmak üzere tüm sektörlerde ve piyasalarda faaliyet gösteren düzenleyici ve denetleyici kuruluşların faaliyetlerinde etkinliğin artırılması, denetim ve gözetim faaliyetlerde verimliliğin optimum seviyeye çıkartılması gereklidir. Bununla birlikte, piyasa giriş ve çıkışlardaki zorluklar kayıt dışı ekonomi açısından önemli bir sorun olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, piyasaya giriş ve çıkışlarda toplam piyasa güvenliği kriterleri gözetilerek daha makul kriterlere bağlı bir sistem üzerinde çalışılmalıdır.

2. Mali Alanda Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede mali alanda yapılabilecekler, vergi gelirlerini artırmaya ve beyan dışı gelirleri azaltmaya yönelik uygulamaları kapsamaktadır.

Ayrıca Vergi daireleri tam Otomasyon Projesi (VEDOP)’’ hayata geçirilerek vergi dairelerinin etkinliği arttırılmaya, vergi dairelerinin her alanda teknolojiden daha aktif faydalanmasını sağlamaya çalışılmıştır. MASAK kararlarının uygulamaya konulması, vergilemede e-dönüşüm süreçleri ve birçok düzenleme ile önemli ölçüde yol kat edilmiştir. Bununla birlikte hazineye gelir toplamakla yetkili gelir idaresi başkanlığının performans verileri beklenenin altında kalmıştır. Dolayısıyla gelir idaresi esas görevi olan gelir toplama aşamasında sorunlar yaşamaktadır. Ekonominin genel durumu, siyasi otoritenin yaklaşımı ve daha pek çok değişken, vergi gelirlerinin toplanması aşamasında önemli bir belirleyiciler olmuştur. Ancak, devletin ana gelir kaynaklarının toplanmasında önemli rol alan GİB’in vergi toplama yöntemlerini ve uygulamalarını güçlendirecek standartlar belirlemesi gerekmektedir.

Türk vergi sisteminde en önemli sorunlarından birisi yararlanılan kaynaktır. Net artış kuramına göre ise hangi kaynaktan gelirse gelsin, satın alma gücünde belli bir dönemde ortaya çıkan artış, gelir kapsamına girmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi açısından gelirin kaynağının sorgulanmasına imkân tanıyan net artış yönteminin, vergilemede teori olarak kabul edilmesi oldukça önemlidir.

Türk vergi sistemi, karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu durum vergi bilincine ve buna bağlı olarak vergiye gönüllü uyuma zarar vermektedir. Vergi yasalarında sık sık yapılan değişiklikler yasa koyucunun vergi yaklaşımında mükelleflerin nazarında bir güvensizlik oluşmasına ve kafa karışıklığına neden olmaktadır. Dolayısıyla, vergi yasalarını herkes tarafından anlaşılır bir dille kaleme alınması, karmaşa yaratmayacak şekilde düzenlemeler içermesi yönünde çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Yakın gelecekte ve daha öncesinde hayata geçirilen elektronik beyan ve e dönüşüm süreçleri sayesinde gelirin beyanı ve belge sisteminin gelişmesi hızlanmıştır. Bununla birlikte teknik olarak yaşanan bir alt yapı yetersizliğinden söz etmek gerekmektedir. Uygulayıcı birimlerin teknik donanım ve sistem alt yapıları yeterli olmasına karşın hala sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu durum, bir yandan kayıtlı ekonomiyi hacim olarak artırmayı hedeflerken bir başka yönüyle KOBİ

seviyesindeki işletmelerin altyapı maliyetlerini artırması dolayısıyla faaliyetlerini kayıt dışına yönlentmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, gümrük ve ticaret uygulamalarında otomasyon sistemlerinin uygulamaya geçirilmesi ile önemli gelişmeler gerçekleşmiştir.

Türkiye vergi yükü ortalamasında OECD ülkelerinin çok uzağında değildir. Ancak, kamu harcamalarını finansmanında bütçe açıkları nedeniyle yaşanan güçlükler, mükellefin üzerindeki vergi baskısını son derece artırmıştır. Bununla birlikte satın alma gücündeki azalışa bağlı olarak ortaya çıkan enflasyon vergisi mükelleflerin üzerinde kalmaya devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında enflasyon, uygulanmış vergi yükünün OECD ortalamasının üzerine çıkmıştır. Dolayısıyla, mükellefin vergilendirilecek gelirinin enflasyon etkisinden arındırılması ve bu etkinin hesaplanan vergiden düşülmesi, mükellefin vergi ödeme gücünü ve gönüllü vergi uyumunu artıracak bir çalışma olacaktır.

Vergi kayıp ve kaçakları ile usul eksikliklerinde uygulanacak cezaların caydırıcı olması son derece önemlidir. Ayrıca, söz konusu kayıp ve kaçaklara düzenlenen cezaların uzlaşma süreçlerinde mükellefin özel durumu subjektif olarak değerlendirilmeden standart indirimlerle aşındırılması uygulamasından vazgeçilmesi gerekmektedir. Mükelleflerin ortaya çıkan kayıp ve kaçaklardan maksimum seviyede zarar göreceğini bilmesi faaliyetlerine kayıtlı olarak devam etmelerini güdülemenin yanı sıra adil piyasa ve rekabet şartlarının oluşmasına da zemin hazırlayacaktır.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede en önemli husulardan bir tanesi vergilendirilemeyen ticari faaliyetlerdir. Özellikle bilgi teknolojilerinin hayatımıza entegre olması ile birlikte yeni ticaret sahaları açılmıştır. Ancak, teknoloji beraberinde belirsizlik ve kimlik sorunlarını da getirmektedir. Elektronik ticaret başta olmak üzere, kripto para, mobil uygulamalar, sosyal ağlardan elde edilen gelirlerin vergilendirilmesinde etkinliğin en hızlı şekilde sağlanması gerekmektedir.

Türkiye, vergi adaletini sağlayarak ve vergiye gönüllü uyumu artırarak belli ölçüde kayıt dışı ekonomiyi azaltma gücüne sahip bir ülkedir. Vergiye gönüllü uyum mükelleflerin gelirlerine ilişkin bilgileri idare ile zamanında paylaşmaları, vergi borçlarını zamanında, kendiliğinden ve yaptırım gerektirmeden yerine getirmeleri olarak ifade edilmektedir. Mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu kayıt dışı ekonominin sosyal ve psikolojik nedenleri arasında yer almaktadır. Özellikle

toplanan vergilerin kamuya aktarılması, vergi yükünün yüksekliği gibi sorunlar nedeniyle gelirini vergi dışı bırakan mükelleflerin vergi ödeme isteklerinin canlandırılması ve faaliyetlerini kayıtlı olarak gerçekleştirmeleri özendirilmelidir. Bununla birlikte vergi adaletinin sağlanarak tüm mükelleflerin gelirlerine göre vergi alınması gerekmektedir. Vergilemede adaletin sağlanması vergiye gönüllü uyumu da doğrudan olumlu yönde etkileyebilir.

Büyük işletmelerin kayıt dışı ekonomiye daha az yöneldiği ve vergiye uyumlarının daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yatırımlarının desteklenmesi ve rekabet gücünün artırılması mükelleflerin vergi uyumunun artırılabilmesi vergi bilincinin yerleşmesi ve kayıt dışı ekonomi ile mücadele açısından önemli bir konu olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, genellik ilkesine uygun olarak vergileme yapılması vergilemede adalet ve vergiye uyum açısından önemlidir.

Vergi adaleti bireyler arasında vergi yükünün mali gücüne göre eşit bir şekilde dağıtılması anlamına gelmektedir. Vergi adaleti ve vergiye gönüllü uyumu doğrudan etkilemektedir. Vergi adaletinin sağlanabilmesi için doğrudan vergilerin vergi sisteminde etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Dolaylı vergilemede gelire göre vergileme kriteri göz önüne alınmadığı için herkese eşit oranda uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu durum vergilemede adalet kriterine zarar vermektedir.

Vergiye gönüllü uyumu etkileyen bir başka konu, kamunun kaynaklarının ne kadar etkin kullanıldığıdır. Vergi veren mükellefler, ödemiş oldukları vergilerin topluma ve mükellefin kendisine sağladığı faydayı subjektif kriterler ile ölçmektedir. Ödediği vergilerin kendisine ve topluma faydası olmadığını düşündüklerinde vergi vermekten kaçınmaktadır. Bu sebeple devletin saygınlığının artırılması ve kaynakların israfa yol açmayacak şekilde halkın hizmetine sunulması gerekmektedir.

Türkiye’de istihdam maliyetleri ile kıdem ve ihbar tazminatı gibi hak ve yükümlülükleri OECD ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum her ne kadar işçilerin haklarını işveren karşı koruyor gibi görünse de bir başka yönüyle işsizlik etkisiyle kayıt dışı istihdamı canlandıran bir etki yaratmaktadır. Yüksek maliyetlere katlanmayı istemeyen işveren ikinci işte çalışmak isteyen veya iş bulamayan nitelikli ve niteliksiz işçiyi kayıt dışı olarak istihdam etmektedir. Bu

durum, sosyal güvenlik kurumu ve işçi haklarına zarar vermekte aynı zamanda kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır. Yakın zamanda üst üste yürürlüğe konulan teşvik sistemi ile işveren maliyetleri düşmüştür. Ancak bu nokta da bir başka sorun işçinin iş akdinin feshi durumunda karşılaşılabilecek tazminat yükümlülükleridir. Dolayısıyla işveren istihdam etmiş olduğu çalışan ile kurmuş olduğu hizmet akdi neticesinde, iş mahkemelerinin işçi yanlı tutumu nedeniyle, doğrudan bir tazminat yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla, işçi haklarının işveren açısından kayıtlı çalışmayı özendirerek biçimde, istisnalar ve teşvikler ile geçici çözümler üretmeden, yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Devletin istihdamı artırıcı politikaları önem arz etmekle birlikte işgücünün niteliğinin artırılması gerek hak ve yükümlülüklerin kavranması gerekse üretimde verimliliğin artırılması açısından son derece önemlidir. Hak ve yükümlülükleri konusunda yeterli bilgi ve donanımına sahip çalışan kayıt dışı çalışmanın maliyetinin getirisinden fazla olduğunu bilecek ve kayıtlı çalışma yönünde işvereni zorlayacaktır. Köyden kente göç olgusu aktif işgücünün bölgesel olarak yığılmasına neden olabilmektedir. Bu durum ise mevcut kaynak sorunlarına neden olmaktadır. Dolayısıyla cazibe merkezleri yaratarak işgücünün optimum seviyede bölgelere dağılımı sağlanmalıdır.

Kamuda etkin ve birbiri ile eşgüdüm içerisinde çalışan bir denetim sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Genel anlamda önceki bölümlerde yer verildiği üzere incelenen mükellef sayısının toplam mükellef sayısına oranı düşük görünmektedir. Dolayısıyla mali idarenin denetimlerinde niceliksel bir zafiyet içerisinde olduğu açıktır. Ancak, buradaki en önemli konu yalnızca mali idare açısından değil tüm düzenleyici ve denetleyici kurumların denetim mekanizmalarındaki etkinliği artırmaları gereğidir. Tütün ve alkol piyasası, enerji piyasası, sermaye piyasası ve diğer tüm piyasalardaki düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile vergi inceleme elemanlarının yapacakları denetimlerde eşgüdüm içerisinde çalışmaları ve bilgi alışverişini en üst seviyede gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, denetim elemanlarının sayıları artırılmalı ve hakları genişletilmelidir. Sosyal güvenlik kurumunu denetim kapasitesinin artırılarak yalnızca kayıt dışı istihdama yönelik birimlerin oluşturularak sahada aktif çalışmalarına olanak tanınmalıdır.

Vergi teşvik sisteminin suiistimal edilmeyecek şekilde gözden geçirilmesi gelirin bir başka yönüyle kayıtlı ekonomiye dahil edilmesi açısından önem arz

etmektedir. Özellikle vergi gelirlerini aşındırıcı etkisi olan bu durumun bir başka yönüyle ekonominin genel işleyişi ve kamu harcamaları yönü bulunmaktadır. Adil piyasa koşullarında varlığını yalnızca devletin desteği ile sürdürebilen özel sektör yatırımları, kamu harcamaları üzerinde fazladan bir yük oluşturmuştur. Ekonomide yarattıkları hacim nedeniyle etkili değişikliklere neden olabilecek bu tür şirket yapılarının oluşmaması için istisnaların ve muafiyetlerin sınırlı olması ve yalnızca ihtiyaca uygun biçimde çıkarılması gerekmektedir. Elindeki istisna ve muafiyetleri kullanmaya alışmış olan devlet destekli özel sektör girişimlerinin vergi ödeme alışkanlıklarının bulunmadığı ve vergiye gönüllü uyumunun düşük olduğu görülecektir. Sosyal ve ekonomik anlamda faydası sınırlı olan istisna ve muafiyetlerin kaldırılarak tüm vatandaşların vergi beyannamesi vermesi sağlanarak vergilemede genellik ilkesine göre vergileme yapılması aynı zamanda vergilemede adalet ilkesine katkı sağlayacak önemli bir husustur.

Vergi aflarının kısa vadede kamunun finansmanında etkin bir araç olduğu bilinmekle birlikte uzun dönemde mükellefler üzerinde yarattığı en büyük etkinin vergiye gönüllü uyumu azaltmak olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, gerçek manada sosyal ve ekonomik faydası doğru belirlenmemiş, süresi ve kapsamı ihtiyaca uygun olarak değil siyasi gerekçelerle dizayn edilmiş af yasalarının uygulanmasından kaçınmak gerekmektedir.

3. Kayıt Dışı Ekonomi ile Sosyal Alanda Mücadele

Kayıt dışı ekonomi ekonomik bir olgu olduğu kadar sosyal bir olgudur. Devlet elinde bulundurduğu kamu otoritesini toplumun kendisine duyduğu saygı ve güvenden almaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ile mücadelede toplumun fert ve kuruluş ölçeğinde desteği gerekmektedir.

Ekonomik birimlerin ticari faaliyetlerindeki tercihlerinin belirleyicilerinden bir tanesi de toplumsal yaklaşımdır. Toplum nazarında ayıp veya ahlak dışı görülmeyen kayıt dışı ekonomik faaliyetler ticari ekonomik birimler tarafından gerekli şartlar oluştuğunda her zaman tercih edilebilir olmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede öncelikle toplum eğitilmeli ve bilgilendirilmelidir. Bununla birlikte toplumda etkin bir rol oynayan sivil toplum kuruluşlarının hane halkları ve ekonomik birimleri kayıt dışı ekonomi konusunda bilgilendirmelerine ve genel bir yaklaşım oluşturmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Kamuoyu nazarında kayıt dışı ekonomiye

karşı oluşturulacak algı bu konudan ekonomik birimlerin tercihlerini doğrudan etkileyecektir.

Kayıt dışı ekonominin araştırmalarda önemli ölçüde yer bulmaya başladığı erken dönemlerde özel sektör kuruluşlarını oluşturduğu ticari birliklerin bu konuya özel bir ilgiyle yaklaştıkları görülmüştür. Günümüzde de bu ilgi artarak devam etmektedir. Bu noktada özellikle; kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ile özel ihtisas alanlarında kamusal yarar amacıyla kurulmuş dernek ve vakıflar gibi toplumun tüm kesimlerinin desteği, devletin kayıt dışı ekonomi üzerine yapacağı çalışmalar ve kayıt dışı ekonominin sosyal yönüyle sürdürülebilir mücadelesine katkı sağlayacaktır. Bu kurumların katılımcıları ile oluşturulacak sürekli çalışma grupları ile toplumda kayıt içi faaliyetler özendirilerek kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda önemli adımlar atılması sağlanabilecektir.

Türkiye’de Vergi mükellefleri ile devlet arasındaki iletişim Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler ile sağlanmaktadır. Söz konusu iki meslek grubu kayıt dışı ekonomi açısından son derece önemlidir. Özellikle etik ilkelerden uzak bir meslek yapısının oluşması durumunda mükellef odaklı bir yaklaşımla meslek mensuplarının kayıt dışı faaliyetlere alan yaratması sorunu ortaya çıkabilecektir. Türkiye’deki tüm illerde örgütlü olarak faaliyet gösteren meslek odaları ve birlikler bu noktada ciddi çalışmalar yapmaktadır.

Türkiye’de mali müşavirlik mesleğini icra eden meslek mensupları önemli sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Meslek hukukundan kaynaklanan sorunlara ilaveten, mali idarenin meslek mensuplarına ilişkin ücret tarifesi başta olmak üzere her konuda belirleyici hiyerarşik bir üst makam oluşturulmuştur. Bu tür meslekleri icra eden serbest meslek mensuplarının gerek içinde oldukları rekabet ortamı gerekse mesleki gelişim açısından özerk bir yapıda hareket etmesi gerekmektedir. Mevcut durumda en büyük sorun meslek mensuplarının mali getiriye karşılık katlandıkları iş yüküdür. Bununla birlikte vergi yasalarının sahadaki uygulayıcı birimleri mali müşavirlerdir. Ancak yasa koyucunun, mali müşavirlerin vergi yasaları açısından görüşlerine başvurusu gerekenden çok daha az olduğu görülmektedir. Vergi yasalarının mükellef nezdinde uygulayıcısı olan ve kayıt dışı ekonomi konusunda en aktif pozisyonda yer alan müşavirlerin mali idare ve siyasi otorite tarafından desteklenerek başka mali konularda olmak üzere iş yükü, statü,

sorumluluk ve daha birçok konuda yaşadığı sorunların çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

4. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Hukuk Alanında Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı ekonomi hukuk sınırlarının dışında meydana gelen iktisadi faaliyetlerdir. Bu sebeple kayıt dışılığın daha yoğun olduğu ve iz bıraktığı alanlarda yapılacak hukuki düzenlemeler gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin temelinde para ve ödeme araçları bulunmaktadır. Bu sebeple kaydi paranın kullanımını artıracak yasal düzenlemelerin kapsamının genişletilmesi ve kripto para gibi takibinde zafiyet oluşacak para birimlerinin kullanımı için hukuki düzenlemeler gerekmektedir. Ticari faaliyetlerdeki tevsik mecburiyeti kapsamındaki ödemelerin tutar sınırı düşürülerek tüm alım ve satım faaliyetlerine ilişkin ödemelerin aracı finans veya posta kuruluşu aracılığıyla yapılması ve plastik para olarak nitelendirilen kredi kartının kullanımı teşvik edilmelidir. İlâveten ticari işletmelerin şirketlerine borç ve alacak ilişkisine girmesinin tamamen yasaklayacak tedbirler alınması gerekmektedir. Ticari faaliyetlerin tahsilat ve ödemelerinde kayıt dışı ekonomi açısından en önemli sorun hamiline düzenlenen kambiyo belgeleridir. Muhatabı belirsiz olan bu tür belgeler kayıt dışı ticaret için gerekli ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Bu sebeple sözü geçen, hamiline çek ve senet, gibi kambiyo senedi uygulamasının ticaret hayatından tamamen çıkarılması gerekmektedir. Tapu idaresinde gerçek kişiler arasında gerçekleştirilen alım ve satım işlemlerinde önemli ölçüde ticaretin gerçek mahiyetin gizlenmektedir. Bu sebeple, taşınmaz alım satımı da dahil olmak üzere gerçek kişiler arasında gerçekleşen tüm işlemler için ödemelerde tevsik mecburiyeti kuralının uygulanması gerekmektedir. Bununla birlikte söz konusu yasaların uygulanmasına ilişkin caydırıcı cezalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin; ekonomik, sosyal, kamu maliyesi ve etkin piyasalar üzerinde birbiri ile iç içe geçmiş olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, kısa vadede büyümeyi tetikleyeceği varsayılan olumlu etkilerin uzun dönemde önemli maliyetleri olduğu görülmektedir. Bu sebeple kayıt dışı ekonomi, uzun vadede mücadele edilmesi gereken olumsuz bir olgu olarak ifade edilmektedir. Uzun vadede çözüm gerektiren kayıt dışı ekonomi sorunu için

sürdürülebilir bir mücadeleye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sebeple, kayıt dışı ekonominin bir devlet politikası olarak belirlenmesi gerekmektedir. Gelişmiş ekonomilerde dahi KDE' nin tamamen yok olması mümkün değildir. Yapılacak kapsamlı araştırma ve incelemelerle; gelişmiş ülke ortalamaları dikkate alınarak optimum kabul edilebilir KDE hedefi oluşturulmalıdır. Tespit edilen hedefler doğrultusunda; ekonomik, mali, sosyal ve teknolojik düzenlemeler ile oluşturulan hedefe yönelik çalışmalar başlatılmalı ve etkin bir yönetim sistemi oluşturularak sonuçların sürekli analizlerle takip edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, F., & Aydın, F. (2011). *Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi*. Ankara: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği.
- Acar, İ. A., & Merter, M. E. (2005). Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu. *Maliye Dergisi*, 5-27.
- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(36), 188-198.
- Akalın, G. (1996, Haziran). Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı. *Vergi Dünyası*(178), 27-38.
- Aksu, H. (2019). Küreselleşmenin Vergileme Üzerine Etkileri: 1980 Sonrası Türkiye Örneği. 4. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi, (s. 554-580). Şanlıurfa. Ocak 18, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/338585127_KURESELLESMENI_N_VERGILEME_UZERINE_ETKILERI_1980_SONRASI_TURKIYE_OR_NEGI_TAXATION_ON_THE_EFFECTS_OF_GLOBALIZATIONAFTER_1980_TURKEY_SAMPLES_Hasan_AKSU adresinden alındı
- Aksu, L. (2014, Şubat). İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerinin Analizi. *Türk Dünyası Araştırma Vakfı Dergisi*(208), 351-392.
- Altuğ, O. (1999). *Kayıtdışı Ekonomi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Arslan, G. E. (2013, Aralık). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.
- Arslan, M., & Biniş, M. (2014). Vergi Denetiminde Bir Etkinlik Sorunu Olarak Mükellef Seçimi. 29. Türkiye Maliye Sempozyumu (s. 443-462). Antalya: Sakarya Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü.
- Aydemir, Ş. (1995). *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- Aytaç, A., & Akduğan, U. (2012). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Bağırzade, E. R. (2012). Kayıtdışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması. 10. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 39-54). Ukrayna-Kırım-Akmescit: Azerbaycan Devlet Üniversitesi.
- Bakış, O. (2018, Mayıs). Zincirlenmiş Hacim Serileri İle GSYH'da Ne Değişti. *Ekonomi-tek Volume*, 7(2), 1-36.
- Balaban, K. G. (2012). *Kurallı Maliye Politikası ve Türkiye'de Kurallı Maliye Politikası Uygulamasına İlişkin Model Önerisi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

- Başel, F. (2017, Aralık). Türkiye'de Vergi Denetiminin Çeşitli Göstergeler İle Analizi. *Sayıştay Dergisi*(107), 65-98. Ocak 30, 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay Başkanlığı: https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/95906369/files/dergi/pdf/der_107_m3.pdf adresinden alındı
- Baylan, M., Atılgan, D., Serin, E., & Bozdere, E. (2018). Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Tahmininde Kullanılan Yöntemler ve Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*(8), 23-40.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (3 b.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berber, M., & Artan, S. (2004, Ekim). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Ankara. Mart 10, 2021 tarihinde https://www.econstor.eu/bitstream/10419/83280/1/dp_2004-21.pdf adresinden alındı
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozkurt, C. (2014). Kayıt Dışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 41-58.
- Bölükbaş, M. (2018, Ekim 12). Kayıt Dışı İstihdam ve Genç İşsizlik Ekonomik Büyüme İle İlişkili Olabilir Mi? Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Uluslararası Süreli Yayın*, 8(2), s. 75-90.
- Cagan, P. (1958, Ağustos). The Demand For Currency Relative To The Total Money Supply. *Journal Of Political Economy*, 66(4), 303-328. Ağustos 20, 2020 tarihinde <https://www.jstor.org/kararlı/1827423> adresinden alındı
- Candan, M. (2007). Kayıt Dışı İstihdam Yabancı Kaçak işçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyoekonomik Etkileri. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: Türkiye İş Kurumu.
- Cinel, E. A. (2018). Türkiye Ekonomisinin Kırılgan Yapısı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 57-66.
- Çetintaş, H., & Vergil, H. (2003). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15-30.
- Çınar, S. (2015). Doğal Kaynaklar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(2), 171-190.
- Damga Vergisi Kanunu. ((Kabul Tarihi: 01.07.1964), (Resmi Gazete Tarihi: 11.07.1964) (Resmi Gazete Sayısı: 11751)). (Kanun Numarası : 488). 06 16, 2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.488.pdf> adresinden alındı
- Darıcan, M. F. (2013). Ekonoik Krizler ve Türkiye. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi (İAÜD)*, 5(17), 39-46.

- Derdiyok, T. (1993). Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini. *Türkiye İktisat Dergisi*, 54-63.
- Derdiyok, T. (1993). Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini. *Türkiye İktisat Dergisi*, 54-63.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Dijital Hizmet Vergisi İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. ((Kanun Tarihi : 05.12.2019)). (Kanun Numarası : 7194), (resmi Gazete Sayısı: 30971). (Resmi Gazete Tarih: 07.12.2019). 01 17, 2021 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm> adresinden alındı
- Dinçer, R., & Kalelioğlu, H. (2013). Gelirin Tespiti ve Vergilendirilmesi: Safi Artış Teorisi, Kaynak Teorisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 85-104.
- Durkaya, M., & Ceylan, S. (2006, Ocak-Haziran). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*(150), 79-89.
- Dünya Bankası. (2010). *Kayıt Dışılık: Neden Sonuç ve Politikalar*. Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Yönetim Birimi Avrupa ve Orta Asya Bölgesi.
- Edizdoğan, N., & Gümüş, E. (2013, Ocak-Haziran). Vergi Afları ve Türkiye’de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*(164), 99-119.
- Elgin, C. (2012). Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Değerlendirme ve Türkiye Örneği. *T.C. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, 237-258.
- Erol, A. (2012). *Türk Vergi Sistemi ve Vergi Hukuku*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Gelir Vergisi Kanunu. (1960). *Kanun No: 193(Resmi Gazete Sayı: 10700)*. Resmi Gazete: 06.01.1961. 12 10, 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf> adresinden alındı
- Gergerlioğlu, U. (2017). The Analysis of Attitudes of Tax Amnesty Nonbeneficiaries And Tax Amnesty Beneficiaries: Evidence From Turkey. *Journal of Life Economics*, 4(4), 33-50. Şubat 20, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jlecon/issue/37066/426056> adresinden alındı
- Gümüş, T. (2000). Dışsallık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 63-70.
- İkiz, A. S. (2000, Haziran). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- İlgin, Y. (1999, Nisan). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları. *Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*,

Proje Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi Uzmanlık Tezi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

- Ilgın, Y. (2002). Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum. *Planlama Dergisi*(42. Yıl Özel Sayısı), 145-156.
- İnneci, A., & Karabulut, Ş. (2018). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Vergi Politikaları ve Vergi Gelirlerinin Bileşimindeki Değişim. *T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 271-291.
- İşcan, İ. H. (2019, Nisan-Haziran). Türkiye’deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*(43), 177-236.
- Işık, N., & Acar, M. (2003, Temmuz-Aralık). Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Bıyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(21), 117-136.
- Kankılıç, N. (2016). *Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları)*. Ekim 05, 2020 tarihinde DEGUDER: <http://dguder.org/nazim-kankilic-kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari> adresinden alındı
- Karaaslan, E. (2010). *Kayıt Dışı İstihdam ve Neden olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Ankara: Mali Hizmetler Derneği.
- Kaya, A. (2014, Temmuz-Aralık). Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Maliye Dergisi*, 184-199.
- Kılıçaslan, H., & Yavan, S. (2017). Türkiye’de Vergi Yükünün Değerlendirilmesi: OECD Ülkeleri Karşılaştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 33-51.
- Kırbaş, S. (1995). *Kayıt Dışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*. Ankara: TESAV.
- Kızılot, Ş. (2012). *Açıklamalı ve İçtihatlı Katma Değer Vergisi Kanun’u ve Uygulaması*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Kök, R., & Şapçı, O. (2006). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi. *Uluslararası Ekonomi Konferansı*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Mavral, Ü. (2003). *Karapara ve Kayıtdışı Ekonomi*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Medina, L., & Schneider, F. (2019). Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official One. CESifo Working Paper No. 7981. 12 16, 2020 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=3502028> adresinden alındı
- Öncel, M. (2007). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Özel, H. A. (2012, Bahar). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özkan, G. S., & Çelik, H. (2018). Bilgi İletişim Teknolojileri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Özsağır, A. (2008, Haziran). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi*(14), 332-347.
- Öztürk, F., & Karamıklı, A. (2019, Temmuz - Aralık). Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal ve Ekonomik Belirleyicileri: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği. *Maliye Dergisi*, 476-504.
- Öztürk, S., & Özyakışır, D. (2005, Ekim). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrasında Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 8(94), 1-20. Mart 01, 2021 tarihinde <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm> adresinden alındı
- Pamuk, Ş. (2012). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polat, M. A. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin ve Nüfus Artışının Ekonometrik Modellemesi: Ampirik Bir Çalışma Örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 205-228.
- Resuloğlu Bağırzade, E. (2012, Aralık). Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz. *T.C. Hacettepe Üniversitesi PEGEM Sosyoekonomi Dergisi*, 8(18), 195-224.
- Sarı, M. A. (2002, Haziran). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler. *Bankacılar Dergisi*, 13(41), 32-50.
- Savaşan, F. (2004). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri. *T.C. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları 19. Maliye Sempozyumu* (s. 56-82). Antalya: Yaklaşım Yayınları.
- Savaşan, F. (2006). Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları ("Vergi Barışı" Uygulama Sonuçları). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 41-65.
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F., & Demir, İ. (2016). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminler. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 161-201.
- Sayılgan, Ş. (1994, Ekim). 5 Nisan Kararları ve Beklentiler. *Marmara İletişim Dergisi*(8), 213-217. Mart 09, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2839> adresinden alındı

- Sugözü, İ. H. (2010). *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şentürk, F. (2015). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı. *Sosyal Güvençe Dergisi*(7), 113-143.
- T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)*. (87). Ankara: Gelir İdaresi Başkanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçlar Araştırma Kurulu Başkanlığı. (2020). *2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara. Ocak 31, 2021 tarihinde <https://www.hmb.gov.tr/masak-faaliyet-raporlari> adresinden alındı
- T.C. Maliye Bakanlığı. (2019). *2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı.
- Tekçe, H. M. (2019, Aralık). Mükelleflerin Kayıt dışı Ekonomiye Yönlenme Nedenleri: OSTİM Organize Sanayi Örneği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 117-134.
- Temel, A., Şimşek, A., & Yazıcı, K. (1994). Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü. 10-33.
- Topal, M. H. (2017, Temmuz). Vergi Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerinden Ampirik Bir Kanıt. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 183-206.
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği. (2005). *Ekonomik Büyümeyi Anlamak: Makro Düzeyde, Sektör Düzeyinde, Firma Düzeyinde*. İstanbul: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Yayıncılık.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği. (2006). *TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No:8, Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- Türker, M. T. (2009, Aralık). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi. *T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(25), 87-94.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (1999, Aralık). *Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi: Genel Bir Değerlendirme*. www.tcmb.gov.tr: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0e1115ea-f510-4dad-a934-3f80956cfbd8/15enflasyon.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0e1115ea-f510-4dad-a934-3f80956cfbd8-m3fBeN1 adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. ((Tarih: 18.0.1982)). *2709 Sayılı Kanun, (Resmi Gazete Tarih: 07.11.1982), (Resmi Gazete Sayı:17863)*.
- Us, V. (2004, Haziran). Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği. *Tartışma Metni*. Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü.

- Uyanık, A. (2019, Temmuz-Aralık). Vergi Bilinci ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 354-386.
- Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu. ((Kanun Tarihi: 08.06.1959), (Resmi Gazete Tarihi: 15.06.1959) (Resmi Gazete Sayısı: 10231)). (*Kanun Sayısı: 7338*). Ocak16,2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.7338.pdf> adresinden alındı
- www.data.tuik.gov.tr*. (2021, Ocak 20). İstatistik Veri Portalı: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1> adresinden alındı
- www.data.worldbank.org*. (2021, 01 20). The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2019&locations=TR&start=1989> adresinden alındı
- www.gib.gov.tr*. (2021, 01 17). https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_57.xls.htm adresinden alındı
- www.gib.gov.tr*. (2021, Ocak 16). Gelirler İdaresi Başkanlığı: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm adresinden alındı
- www.gib.gov.tr*. (2021, Ocak 17). Gelirler İdaresi Başkanlığı: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_57.xls.htm adresinden alındı
- www.gib.gov.tr*. (2021, Ocak 30). Gelirler İdaresi Başkanlığı: <https://www.gib.gov.tr/yardim-ve-kaynaklar/istatistikler> adresinden alındı
- www.gib.gov.tr*. (2021, Şubat 13). Gelirler İdaresi Başkanlığı: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_17.xls.htm adresinden alındı
- www.hmb.gov.tr*. (2020, Aralık 17). Hazine ve Maliye Bakanlığı: <https://www.hmb.gov.tr/ara%C4%B1k-2019-vergi-gelirleri> adresinden alındı
- www.hmb.gov.tr*. (2021, Ocak 31). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı: <https://www.hmb.gov.tr/vergi-inceleme-standartlari> adresinden alındı
- www.oecd-ilibrary.org*. (2021, 01 24). <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/8625f8e5-en/index.html?itemId=/content/publication/8625f8e5-en#section-d1e55> adresinden alındı
- www.worldbank.org*. (2021, Ocak 23). World Development Indicators: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG> adresinden alındı
- Yardımcıoğlu, F., & Dumlupınar, S. (2015). Vergi Denetimlerinin Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi: Trabzon İli Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.

- Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* (18 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yelman, E. (2017). Türkiye’de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun’un Mali Yönden İncelenmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*(15), 67-84.
- Yendi, İ. (2011). Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal Nedenlerinin Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 121-131.
- Yıldırım, S. (2010). 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(12), 47-55. Mart 05, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/107365> adresinden alındı
- Yıldız, G. (2018). Teknolojik İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye AB Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 41-58.
- Yılmaz, G. A. (2004). Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi. *T.C. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesinin Yolları 19. Maliye Sempozyumu* (s. 16-54). Antalya: Yaklaşım Yayınları .
- Yılmaz, G. A. (2004). Kayıtdışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, (s. 16-55). Antalya. Ağustos 10, 2020 tarihinde http://www.maliyesempozyumu.org/wp-content/uploads/2017/10/Maliye-Sempozyumu_19_16_55.pdf adresinden alındı
- Yılmaz, G. A. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- Zengin, H., & Tütüncü, A. (2016). Kayıtdışı Ekonominin Tahmini ve Vergi Gelirleri ile Arasındaki İlişki. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(612), 73-86.